Florilegium Patristicum tam veteris quam medii aevi auctores complectens

Ediderunt

Bernhardus Geyer
S. Theologiae Doctor
in Universitate Bonnensi Professor ordinarius

et

Johannes Zellinger
S. Theologiae Doctor
in Universitate Monacensi Professor ordinarius

Fasciculus XXXIX

Bonnae Sumptibus Petri Hanstein
MCMXXXV

I. Firmici Materni Consultationes Zacchaei et Apollonii

ad normam codicum recognitas
adiectis adnotationibus criticis et indicibus

edidit

Germanus Morin O.S.B.

Bonnae Sumptibus Petri Hanstein
MCMXXXV

Imprimatur. Coloniae, die 6. Septembris 1934 Dr. David, Vicarius generalis.

PRAEFATIO EDITORIS.

Duodeviginti anni elapsi sunt, ex quo sententiam meam aperui de tripertito opere anonymo, quod CONSULTATIONES ZACCHAEI ET APOLLONII inscribitur: minime ad quintum saeculum illud pertinere, neque ab Evagrio Gallo scriptum, immo clari nominis viro Iulio Firmico Materno vindicandum esse, qui quarto saeculo adhuc gentilis Mathesin, postea Christi fidem amplexus De errore profanarum religionum ad Constantium et Constantem imperatores libellum dedit [1]. Quod cum multiplici argumento ac praecipue evidenti sermonis congruentia adprobassem, mihi in optatis esse professus sum, ut insignis illa et antiquissima totius catholicae religionis summa ac defensio diligenti cura in publicum ederetur, mirabilis utilitatis fructum omnibus praebitura, qui divinarum rerum studio delectantur. Hucusque enim non solum in amplissimis collectionibus paratuque difficillimis latebat, sed textus a Maurinis inusitata neglegentia exhibitus mendorum monstris scatebat innumeris. Quapropter senio licet aliisque laboribus pressus oblatam a curatoribus Spicilegii huius occasionem, ut destinata exsequerer, incunctanter arripui.

Persuasioni propositae de Firmico harum Consultationum auctore nullus idoneus iudex, quod scio, contradixit. Equidem perlegi opusculum [2] iuvenis tunc cuiusdam theologiae studiosi, qui anno 1920 Friburgi Brisgoviae sententiae meae adversari visus est, verum ita me hercule, ut eam multo confirmatiorem redderet: nam cum iis, quae primum expromseram, argumentis nova adhuc nec minus certa addidisset, nescio quo consilio, fortasse dissidendi tantum prurigine praeoccupatus, subito terga vertit, de re consentire se non posse professus, quam ipse probarat, atque egregie manifestam fecerat. Cui paullo post Ios. Stiglmayr S. I. scite omnino prudenterque respondit, dubitationem tollens ac priori iudicio standum esse demonstrans [3]. Ille tamen nullo consilio nisi suo uti maluit: qui ceterum vim argumentationis meae quam parum acceperit, vel ex dictis eius apparet. Eo

---

[1] *Ein zweites christliches Werk des Firmicus Maternus: Die* CONSULTATIONES ZACCHAEI ET APOLLONII: Histor. Jahrb. Bd. 37, 1916, p. 229—266.

[2] August Reatz: *Das theologische System der Consultationes* ZACCHAEI ET APOLLONII, mit Berücksichtigung ihrer angeblichen Beziehung zu J. Firmicus Maternus (Freiburger Theolog. Studien, XXV. Heft) Freiburg, Herder, 1920.

[3] *Theologische Revue* XX (1921), 186—187.

igitur in sua persuasione relicto [4]) interim ad evidentia mirae Zacchaeum inter et Firmicum similitudinis indicia, quae secundis curis ad calcem libri huius digessi, lectorem remitto.

Nunc de prioribus editionibus deque codicibus, quibus huic parandae editioni usus sum, paucis edisseram.

Has igitur Consultationes primus anno 1671 evulgavit in suo Spicilegio, tom. X, p. 1 sqq., Acherius noster ex duobus bibliothecae Thuaneae codicibus (nunc Paris. lat. 2667 A et 2968 A) et tertio in armario monasterii sancti Arnulfi Mettensis reperto (nunc civitatis Mettensis ms. 141): quibus excutiendis praesto fuere Gabriel Gerberon et Iohannes Mabillon, magnam eruditionis opinionem deinceps adsecuti. Quartus postea liber Acherio innotuit ex abbatia sancti Martialis Lemovicensi et officina famigerati monachi Ademari Cabanensis (nunc Paris. 2400): cuius lectiones variantes edidit ad calcem tomi XIII Spicilegii. Postmodum vero quintum codicem invenit Edmundus Martène in bibliotheca monasterii S. Trinitatis Vindocinensis, ex quo excerptas a se lectiones item protulit ad calcem tomi V Anecdotorum. His subsidiis adiutus insigne opusculum denuo exhibuit Ludovicus De la Barre Tornacensis in tomo I, p. 1—41, novae editionis Spicilegii Dacheriani (Paris 1723), praemissa praefatione, adiunctisque priorum editorum adnotationibus criticis; quae editio deinde transiit in collectiones Gallandi, Bibliotheca Veterum Patrum t. IX, p. 205—249 (Venet. 1788) et Migne Patrol. lat. XX, col. 1071—1166, in hanc plurimis dumtaxat vitiis deturpata.

Porro ex quinque libris manu scriptis, quos modo enumeravi, tres tantum mihi adhibere licuit. Nam Parisiensem 2968 A vetustate, ut videtur, aliisque damnis iam saeculo XVII vitiatum Bibliothecae Nationalis curatores utendum mihi committere non ausi sunt: quod quidem haud ita aegre tuli, cum ex hoc ipso exemplari, antequam legi fere non posset, exscriptus sit supra dictus codex sancti Arnulfi. De libro autem Vindocinensi quid factum fuerit, frustra post alios inquisivi: nullum certe illius vestigium in recenti catalogo codicum qui in Vindocino castro hodiedum adservantur; sed huius quoque iactura ope collationis quondam a Martenio factae sarciri aliquatenus potest. Superest, ut reliquos, id est, Paris. 2667 A, Paris. 2400 et Mettensem 141 breviter describam: quorum priores duos ope viri cl. ac iuvandis amicis nati Iosephi Walter in nobili, cui praeest, bibliotheca Selestadiensi anno proxime elapso ipse contuli, tertium vero Mettis domnus Cyrillus Lambot socius meus carissimus, qui adhuc iuvenis inter eruditos nomen sibi fecit; sine cuius adiutorio novum hunc laborem an unquam suscepissem, incertum est.

---

[4]) Cf. *Lexikon f. Theol. u. Kirche*[2], IV (1932), 14.

T Codex Paris. B. N. lat. 2667 A, saec. ut videtur X, unus ex Thuaneis, constat foliis 136 (180 × 135 mm), singulae autem paginae versibus octo et viginti. Nulla in capite inscriptio, nisi recentiore manu; prima pagina chymicis salibus ita corrupta est, ut nihil fere exhibeat, quod legi possit. Secunda vero i. e. fol. 1^{v} a verbis PRIMORDIIS FACILE INTELLEGAS (cap. 1: Migne 1073 A) orditur. Tria in fine folia excisa sunt, quo factum, ut sex ultima verba iam deleta sint. Praeterea versus quinque fere et viginti in capite 36 libri I desiderantur; multa quoque manu posteriori aut correcta aut depravata. Ceterum codex notae satis bonae, priscam verborum formam ut plurimum servavit, ab eoque iam emendato pendere videtur liber Lemovicensis.

L Paris. B. N. lat. 2400, olim S. Martialis Lemovicensis, a Ludovico Duchesne in prolegomenis ad Librum Pontificalem t. I, p. CLXXXII—CLXXXIV, copiose descriptus, Engolismae in coenobio S. Eparchii curante celebri Ademaro post mensem novembrem 1031 exaratus est. Constat foliis 200 (288 × 180 mm). Altercatio Apollonii philosophi et Zachei christiani foll. 183^{v}—198^{r} legitur: ex quo intellegere potes, quam tenuibus pressisque characteribus liber transcriptus sit, qui in priore codice T haud minus 136 folia occupat, quantoque labore eum per singula oculis lustraverim. At feliciter evenit, quod scribae solito peritiores fuere, opusque castigatius. Non nihil in fine deest post verba SUBLIMES APOSTOLORUM (Migne 1166 B), pagina 198^{v} vacua relicta.

M Liber civitatis Mettensis 141, saec. XI, ex monasterio S. Arnulfi, pag. 29-153 (320 × 220 mm) Consultationes exhibet; quae quidem priorem partem cuiusdam voluminis primitus videntur efformasse, cum quaterniones a I ad VI usque numerati sint. Singulae paginae aeque ac cod. T versus 28 continent. Textus autem ad aliam omnino traditionem pertinet, ipsam fortasse, ad quam et alter e Thuaneis, Paris. lat. 2968 A: quippe qui ambo ex exemplari pendeant, in quo foliorum ordo, verbi gratia in libro II, cap. 14—19, interversus erat. Id autem potissimum in nostro Arnulfiano incommodi, quod loci plurimi ab inscito quodam litterione ex libidine immutati sunt: ideo multas lectiones a reliquis codicibus variantes exhibet, quas, quamvis primo aspectu lectorem alliciant, plerumque repudiandas esse existimavi. Qui tamen hanc saltem utilitatem habet, quod ea, quae in capite 36 libri I in ceteris desunt, unus nobis servaverit.

C Praeter tres codices supra memoratos alium quoque scil. Cusanum 52. nuperrime excussi, liberalitate rectoris Hospitalis S. Nicolai, P. A. Helbron, Monachium missum: in quo Consultationum libros contineri ante annos triginta iam notaveram, cum Arnobii Iunioris ad Gregoriam epistolae textum cum eo conferrem, postea autem paene oblitus eram. At vero hanc partem codicis Cusani ex Mettensi Arnul-

fiano nimia imitatione exscriptam esse, prima statim facie animadverti, et id quidem littera ita tenui et evanida, ut quod mihi reliquum est lumen oculorum ea explicanda penitus amisissem: idcirco satis mihi fuit, viginti fere paginas et locum libri I, cap. 36, qui nonnisi ex cod. M hucusque notus erat, sine ullo profectu et si magno labore contulisse.

B Novissime demum Cyrillus noster, de quo supra, opportune me certiorem fecit, septimum Consultationum exemplar adhuc servari in bibliotheca regiae Universitatis Lugdunensis Batavorum, codicem Vossianum lat. in—4° numero 113 signatum: quem curatorum obvia voluntate Monachium transmissum tempestive conferre potui, cum iam prior pars editionis praelo subiecta esset. Nec sane in eo operam perdidi, quippe qui inter omnes codices a me adhibitos textus puritate plerumque excellat. Fuit hic saeculo X° exeunte vel ineunte XI° exaratus, uti censet vir rei palaeographicae peritissimus professor Paulus Lehmann Monacensis, et quidem in Francia, ni fallor: est enim iam dudum amisso Vindocinensi simillimus, cuius fere vicem sic explet, ut plurimum dumtaxat emendatior. Constat foliis 61 formae prope quadratae (230 × 175 mm) ac duplici columna scriptis, neque id una eademque manu; quem ad antiquius exemplar fortasse anglo-saxonicum saeculi VIII vel VIIII expressum folia 1^v et 2^r fronte prima testantur.

Saepius, fateor, dum huic operi adlaborarem, demiratus sum, quam male a scribis medii aevi Consultationum libri habiti sint; cuius rei tamen manifesta causa est, nempe genus dicendi elegantius ac circumfluens oratio, quam vix capere possent homines inferioris latinitatis. Sed neque ipsi Maurini editores codicum lectiones ea, qua soliti erant, diligentia reddiderunt. Utinam nunc demum pretiosi opusculi forma, si non omnibus numeris absoluta, at mendis saltem crassioribus expurgata atque auctore dignior appareat!

Illud quoque hoc loco lectorem monitum velim, titulos sive capitula unicuique libro in codicibus (Mettensi et Cusano exceptis) plerumque oscitanter praefixa nec mihi neque prioribus editoribus huiusmodi visa esse, quae plurimum habeant auctoritatis: quod igitur ea singulis capitibus in hac quoque editione praescripsi, legentium commodo consulere visum est; quibus tamen plus forte utilitatis afferent notulae, quas ex textu decerptas in ora paginae passim adposui. Vale, et faxit Deus, ut hunc vere aureum senis Firmici libellum aestimes et momento suo ponderes. Ad Monachos in festis paschalibus An. MCMXXXIV.

CONSPECTVS SIGLORVM.

T = codex Paris. B. N. lat. 2667 A, saec. X.
L = codex item Paris. lat. 2400, circ. an. 1031 scriptus.
M = cod. civit. Mettensis 141, saec. XI.
C = cod. Cusan. 52. Hospitalis S. Nicolai, saec. XII ex.
B = cod. Lugdun. Batav. Voss. lat. Q. 113, saec. XI in.
V = lectiones codicis Vindocinensis a Martenio collati: Thes. Anecd. t. V (Paris. 1717), 1845 sqq.
Ach = Dacherii prior edit Paris. 1671, Spicileg. t. X, 1 sqq.
Mi = Eiusdem Spicilegii edit. altera Paris. 1723, t. I, 1 sqq. typis repetita ap. Migne P. L. t. XX, 1071 sqq.

IVLI FIRMICI MATERNI

CONSVLTATIONVM ZACCHAEI CHRISTIANI ET APOLLONII PHILOSOPHI

LIBER PRIMUS.

PRAEFATIO.

Huiusmodi consultationum utilitas.

Apud quosdam contradictio gentilium, quia sit ab omni vera sapientia exsul et vacua, spernenda potius videtur esse quam refellenda; cum in contemptu eius fastidium inutile, in informatione autem duplex bonum sit: quod et religio nostra, sicut est sancta et simplex, omnibus intimatur, et solent edocti credere, quod spreverint nescientes. Visum est ergo, rem magnam licet tenui stilo condere, et clarius quidem a multis sed sparsim dicta in corpore quodam credulitatis aperire; atque introducta sciscitantis respondentisque persona paulatim consultationes de contradictionibus facere. Itaque ne sibi velut absenti praeiudicatum gentilitas quereretur, et, ut ille ait, ne INQUAM et INQUIT saepius interponeretur, placuit gentilitatis adhibere philosophum, qui in praefatione propositionis suae, dum de credulitate nostra arrogantius disputat, breviter quid credere debeamus exponit: membratim postea perscrutans omnia, subcrescentibus interrogationum causis fatum homini non esse cognoscet; de quo praecipue ob mathesim aliquantisper resultans, sicut de caeteris, ad extremum fidei manus dabit. Noster vero in expositionem veneran-

Quomodo in illis procedendum.

---

15 *ille ait*] Cicero, 5 Att. 1

---

1 sqq. Incipit prefatio in libro consultationum *sicco stilo ac litteris grandioribus M*; Incipit liber altercationum Iacchei christiani et Apollonii philosophi *litt. rubr. uncial. B*; Incipiunt capitula libri altercationum primi *V*; *inscriptio antiqua desideratur aut iam legi non potest in TLC*; Consultationum Z.ch. et A.ph. libri tres *Mi* 6 sq. sapientia] exclusa *interser. LMi, quam vocem ex abundanti esse ultro conieceram, uti revera in B ceterisq. codd. deest* 7 aspernenda *MC qui hic incipiunt abscisis seu omissis iis quae praecedunt*; et spern. *V* 8 infirmatione *B*; existimatione *MC* 9 sicut est] sit *MAch* 10 edocti] eo docti *MC* 12 dictam *V* in] *om. MC* quodam] *om. B* 16 gentilitati *BVL* 17 suae] *om. BV* 20 cognoscit *BV* 22 expositione *M*

dae religionis sensim leniterque descendens, ex multis atque inenarrabilibus pauca et summa perstringet, rationem, quae sola ab huiusmodi disputatoribus quaeritur, sicubi terrenis intellectibus deest, fidei spiritualiter commissam demonstrans, rerum indiciis, non soliditatibus moraturus: quoniam admotum caecis oculis lumen, si splendore non cernitur, calore sentitur.

CAPUT I.

Si Christus deus et homo esse possit.

Obiectorum summa contra christianismum.

APOLLONIUS PHILOSOPHUS: In tempore, Zacchaee, te mihi et his qui adsunt oportunitas praestitit, ut quae olim abusive praeloquebamur, nunc libere et proferre liceat et probare. Omnes enim religionum sectas, et universos sacrorum ritus rationabilibus manasse primordiis facile intellegas, si diligenter inquiras: vestrae autem credulitatis secta ita superflua et inrationabilis est, ut mihi non nisi per stultitiam recipi posse videatur. Quid enim tam absurdum, et ab humana ratione tam discrepans, quam ut Christus, quem dei Filium dicitis, deus et homo pariter idemque credatur: conceptum sine semine virgo pariat: deus nascatur ex femina: per consequentes postea aetatum gradus terreni actus humilitatem cognoscat, sentiat, patiatur et perferat: fixus deinde cruci mortem adeat, atque ad extremum mortuus a se suscitetur? Nec sufficit huius persuasionis auctoribus, tam stultae traditioni aggregare consensum, nisi et inmortales gentilium deos fastidiosa infestatione condemnent; vigentem praeterea aeternitate sua mundum velut temporarium brevemque despiciant, sibi sine fati ullius constitutione degentibus post resurrectionem corporum mortuorum inmortalitatis beatitudinem pollicentes. Cuius observantiae rationem, si tamen ratio dicenda est hominum stulta persuasio, si reddere potes vel audes, cum praesentium examinatione demonstra; ut aut convictus ab errore discedas, aut me eadem condicione superatum traditioni tuae consilio teste coniungas.

ZACCHAEUS CHRISTIANUS: Audere quidem quivis facile potest verum, et de deo verum proferre, si tamen quicquam ex divinis vestrae sapientiae congruum, talique iustitiae non abhorrens possit expromi: vestrae

---

3 disputationibus *BV* 4 spirital. *M* 9 philosophus] *constanter BL*; dixit *M*; *utrumq. deinceps omittam* in tempore] *om. MC* te] A te *M* 11 et] *1° loco om. Mi* 12 primordiis] *abhinc iam incipit T esse legibilis* 21 traditioni] rationi *BL* 22 nisi et ut mortales *L* 23 vigentem] vincentem *L*; *corr. ex* vicentem *T* 25 degentibus] de gentilibus *corr. ex* degetibus *T* 27 si] *om. Mi* 28 cum] eum *sive* eam *al.* 29 sq. consilio] *BM*; concilio *Mi* 31 christianus] *const. BL*; respondit *M*; *utrumque deinceps omittam* audire *MC* 31 sq. verum] *utroque loco BV, reliqui autem semel, alii post* potest, *al. post* deo 33 talisque *Mi*

Gentilium sententia, sapientem nihil credere oportere.

enim sententiae est, sapientem nihil opinari, nihil credere, non falli, per se omnia scire, et occulta atque ignorata non perpeti, nec maiorem creatori possibilitatem facere quam creaturae, aeque de dei sensu atque hominis iudicare, et praecipue adversus Christianos hanc disputationis intentionem tenere: unde haec quoque collectio tua coepit, quod prius damnaveris, postea velle cognoscere.

CAPUT II.

Quomodo idem Christus sit dei Filius.

APO. Facilitas me vestrae credulitatis, et contra totius mundi rationem legemque naturae suscepta confessio vehementius loqui et districtius disserere coegit. Verumtamen si est respondendi fiducia, hanc primum mihi fidem pande, quomodo Christum videri deum vel dei Filium vultis, quem postea et hominem non negetis, cum utique aut deus aut homo debeat praedicari; quia omnium intellectibus patet, alterum fieri posse, simul utrumque esse non posse.

Prima difficultas de Christo homine simul et deo.

ZAC. Vestrarum argutiarum est ista subtilitas, quod credi nolitis recepta primum parte destruere, et ad hoc exiguis manus dare, ut integra subruatis. Unde maxime ad vos silentium praestat; quia, cum sit levior culpa non deferre quam laedere, vos nec credere deum vultis, et loqui sine eius iniuria non potestis.

Gentilium argutiarum subtilitas.

CAPUT III.

Non sine causa sit haec colluctatio.

APO. At ego horum tractatuum collationes semper prodesse dubitantibus credo, et quibusdam inquisitionum rivis ad veritatis fontem veniri expertus affirmo, ac propterea universarum sectarum esse doctrinas, ut audiendo intellegas, quod ante nescieris: facilius enim, si ratio suppetat, credi audita possunt, quam inaudita cognosci. Qua de re, si dignum est, speciatim pande proposita, ne in vacuum certantibus nobis hii, qui praesentes sunt, non sperato intellectu sed fastidio compleantur.

Collationes de religione semper prodesse dubitantibus.

ZAC. Dignum plane est, caelestium consiliorum sacramenta cognosci; et tam simplex de Christi divinitate atque elucens per se veritas est, ut eam licet digne nemo eloqui possit, quivis tamen facile intellegat, si voluntatem exhibeat credituri: qua in re etiam ego, qui sum Christianorum minimus, non reticerem, nisi per legem talium altercatio-

---

1 falli] sed *add. MC Ach Mi* 19 deferre] credere *LT* 19 sq. deum vultis] *B*; vultis deum *MC*; in deum vultis *TMi* 22 Non] *B*, Ne *V*, *qui soli capitula libri I. servarunt* 23 At] *om. MC* 24 credo] *om. MC* 25 venire *BTL* 25 sq. doctrinam *MC*

Ubi nullus profectus est, Christianis conflictus inhibetur.

num occasiones vitare praeciperer. Ubi enim nullus profectus est, conflictus inhibetur. Unde si disputare tantum et convinci impune niteris non crediturus, Epicureos ac Platonicos, caeteraque similium sectarum ostenta perquire. NOS TALEM CONSUETUDINEM NON HABEMUS.

CAPUT IV.

Si de Christo aliquid poetae dicant.

Eum, qui superaverit, altera pars sequetur.

APO. Omissa istaec facito, nequaquam a proposita condicione discedens, ut eum scilicet altera pars sequatur, qui hisdem audientibus in fine superaverit. Et quia vere, ut ipse dicis, pro religione loqui nemo oneri iuste reputat, membratim universa dicturus de Christo primum evidentem pande rationem, ut, si deum vel dei Filium probare potueris, ceteris, quae ab eodem gesta aut gerenda memorabis facilius adquiescam; nec me pigebit libere credere, quod dii non potuerint prohibere.

ZAC. Et ego per ipsum credo, qui EXCITARE sibi incolas etiam EX LAPIDIBUS POTEST, te a gentilitatis errore facile posse deduci, si eum, cuius maiestatem vel conscius neglegis, vel ignorans requiris, deposito falsae sapientiae supercilio confestim, ubi rebus agnoveris, corde non renuas: ecce enim munitum Christi fide loquentem dii tui audient, nec prohibebunt. Sed te miror formam totius scientiae praeferentem, an sit deus Christus vel dei Filius dubitanter inquirere, qui non nescias etiam vestrorum auctorum volumina testari eius divinitatem, et crucem, quam inridetis, proferre; ex quibus interim duorum exempla nunc proferam. Plato enim, quem doctissimum ac sapientissimum perhibetis, cum de revelanda Christi maiestate loqueretur, his verbis etiam signum illius intimavit, futurum astruens deum, cuius signum circumrotundatum et decusatum est. Sibyllae perinde praedivina, ut asseritis, carmina proprietatem sancti nominis personarunt cum dignitate naturae; haec eadem deum postea uno versu crucemque si-

Gentilium libri Christi divinitatem et crucem testantur.

Plato.

Sibylla.

4 *n. habemus*] I Cor. 11, 16 16 *potest*] Cf. Matth. 3, 9 27 *decusatum est*] Eum locum Platonis in libro X de Legibus invenisse sibi videtur De la Barre; at sine controversia de eodem hic agitur, quem Iustinus martyr in priori Apologia, n. 60 (Migne gr. 6, 417 sq.) aperte dicit *ἐν τῷ παρὰ Πλάτωνι Τιμαίῳ* legi. Cf. Edit. Didot, Paris 1877, t. 2, p. 206 et 208, nec non Firmicum nostrum, err. 22.

7 istaec] *BMC*; ista haec *Mi*, h *add. s. l. B* 7 sq. descendens *MC* 9 vere ut] *BTLCM*; ut vere *Mi, ubi annotator falsus est de lectione codicis L* ipse] *LTCB*; *om. Mi* dicis] ac vere *add. LTB, non* ac pene, *ut annotator in Mi nugatur* 12 memorabis] *B*; memoratis *Mi et reliq. codd.* 15 qui exc.] *LTVB*; quia exc. *MCMi* incolam *MC* 23 proferre] *TLBMi*; praeferre *MC* 27 decusatum] *MCB*; decuss. *Mi* 28 asseritis] *LVBMi*; adsentis *M, corr.* asseritis *T* personarint *MCLT*

gnavit, quam vos multis disputationibus refutatis, praedictum poema ita ponens:

FELIX ILLE DEUS, LIGNO QUI PENDET AB ALTO.

Vide distantibus quidem verbis, expressam tamen utriusque confessionem. Ille futurum designat, quia manifestandum in homine sentiebat; haec felicem vocat, quia divinam praevidet in hominis fragilitate virtutem, et in eiusdem hominis morte victoriam. Quos tamen non idcirco sequi convenit, quia his velut per somnium veram sapientiam loqui aliquando permissum est; neque ut gentilitas meruisse ex deo praescientiam videretur, sed ut deum Christum ac dei Filium etiam vestri loquerentur auctores, qui, cum pene in omnibus falsi sint, in hoc probabiliter erraverunt.

CAPUT V.

Non solum de dictis poeticis, sed etiam de praesentibus miraculis.

APO. Bene quidem utriusque dictorum ad tempus reminisceris: sed quia probandi libertas est, praecedentem sententiam tuam pari liceat sermone cohibere: quod hi, quorum auctoritas recipi in omnibus ⟨non⟩ debet, in hoc forte humaniter erraverunt. Unde si vere Christus deus vel dei Filius est, non veterum tantummodo litteris, sed praesentibus doceri debet exemplis.

Praesentia, non vetera tantum, exigit Gentilis.

ZAC. Quam iniqua est gentilis persuasionis intentio! cum pro se asserit, suis utitur; cum revincitur, nec suis credit. Non est tam inops fidei nostrae aut egena defensio, ut in sui probatione externis tantum testimoniis innitatur; nec, quod intra se est, foris quaerit. Audi inmundos daemoniorum spiritus, quae vestra sunt numina, sub huius vocabuli invocatione conterritos Christum deum et dei Filium non negare, ac velut reos, cum tormenta saeviunt quaestionum, non quod placeat dicere, sed quod extorquetur fateri; et si credulitatem nostrae fidei derogatis, diis saltim vestris credite; aut si ulterius pudor non est, negent homines quod etiam daemones confitentur.

Non externis tantum testimoniis innititur fides nostra.

---

3 *ab alto*] Cf. Oracula sibyllina VI, 26 (Leipzig 1902), qui versus magis ad verbum a Sebastiano Castalione expressus est: *O lignum felix, in quo deus ipse pependit.*

3 pendit *MC* 6 felicem] eum *add. Mi*; eum felicem *MC* 8 sequi] *BVTL*; consequi *MAchMi* 12 sint] etiam *inser. V* 14 etiam] *BV*; *om. Mi* 16 licet *BTL* 17 cohiberi *BMi* 18 non] *suppl. Mi*; *om. omnes codd.* 19 deus] *om. MC* est] *om. B* 20 doceri] *BVMC*; edoceri *Mi* 23 exteris *MC* 28 credulitatem] *BVMC*; credulitati *Mi* 28 sq. nostrae fidei] *MC*; fidei nostrae *B*; nostrae et fidei *Mi* 29 ulterius] *B*; alterius *Mi*

CAPUT VI.

Ut quid ad rationem dandam de daemoniis dicatur.

APO. Quid mihi varia daemonum pro omni ratione commenta, et volubilem incertorum spirituum pro tota fide niteris obiectare sententiam? Si vobis haec sola probatio est, ad praedictorum auctoritatem honestius recurretis.

Daemonum confessio, patrata miracula, deum probant Christum.

ZAC. Aequum esset vestrorum vos primum testimoniis credere, deinde invitam daemonum confessionem non levi aestimatione pensare: quia, nisi invisibilibus cruciatibus agerentur, libere utique pro se facilius dicerent, quam semper contra se mentirentur. Sed cum in re omni inaestimabiles sint divitiae dei, maxime in honore sui nominis adprobando provocandisque ad fidem hominibus maiestas vera diffunditur. Unde si haec parva sunt, inaudita curationum remedia succedunt, et inenarrabilia dei etiam in mortuos porrecta beneficia. Iubente itaque Christo caeci inluminantur, auditus redditur surdis, claudi ambulant, mundantur leprosi, mortui suscitantur. Quae si ab eodem gesta non creditis, fieri ab hominibus in nomine eius aut facta cognoscite; qui utique si dei Filius aut deus non esset, vel falso induisse hominem crederetur, nec invocatus assisteret, nec profutura indigentibus signa praestaret: quia aperte intellegi potest, nec deum adquiescere mendacio, nec homines per mendacium signa posse promereri.

CAPUT VII.

Quae necessitas deo fuit descendendi ad terras.

APO. Viderentur haec a fide non abesse, quae loqueris, si credulitatem sequentia mererentur: nam, ut alia interim taceam, veniendi ad terras deo quae ratio aut necessitas fuit?

Voluntate, non necessitate, deus venit ad terras.

ZAC. Deum quidem necessitas nulla complectitur, quia semper liber et nulli est obnoxius passioni: ipsi per semet subiecta sunt omnia, nec cuiquam ipse subiectus est. Verumtamen absoluta est eius et certa sententia: NISI CREDIDERITIS, NON INTELLEGETIS. Proinde si animum in tenebris oberrantem ad superni intellectus lumen erexeris, ut deum quaecumque velit credas et posse, veniendi eidem ad terras, immo, quia ubique semper est, in homine ut visibiliter appareret, necessitatem quidem, quantum in ipso est, non deprehendes, sed cum ratione fuisse intelleges voluntatem.

---

31 *non intellegetis*] Esai. 7, 9 gr.

---

21 mendaciis *BV* 31 non] nec *MC* proinde] est *add V* 34 quia] qui *MC* ut] *om. BV* apparere *BV*

CAPUT VIII.

Si necessitas deo non fuit, docere voluntatem.

APO. Sicut ea, quae velit, deum posse, ambigi non potest, ita eum nolle contraria ac se indigna, perspicuum: atque ideo, si necessitas non fuit, cum ratione edoce voluntatem.

ZAC. Hoc primum menti tuae trade, quaecumque idem inter homines deus ostendit, suscepit ac pertulit, causa est vel servandi humani generis vel reparandi: in quo ita beneficia sua, quae a principio dederat, semper dilexit, ut plus veniae largiretur indultis, quam ultionibus mali pensaret. Propter hominem volumina scripturae referta et exemplis praeteritorum, et adhortatione praesentium, futurorum praeterea spe metuque completa sunt, ut, si ad agnitionem creatoris et cultum, quae est summa iustitiae, non illicerent promissa fidelia, denuntiati examinis formido constringeret. Cum haec igitur constituta parum proficerent per prophetas, praesentiam sui salvator indulsit, ut salutis nostrae opus integrum cum praedicatione virtus impleret, nec semper a solo homine castigatio venire putaretur: cum in Christo et doctrina et actibus et signis divinitas eluceret, nosque ad imitationem iustitiae ac sanctitatis non vi cogeret, sed mirabilibus invitaret. Itaque opus tantae dignationis acturus quemadmodum debuit ad terrena descendere, nisi ut illum in suo fragilis hominis materia sustineret, quem erat visura prasentem, docentem auditura, imitatura operantem?

Incarnatio, opus integrum salutis nostrae.

CAPUT IX.

Quare corruptibilem hominem deus suscepit.

APO. Esto veniendi ad terras probabilis cum voluntate ratio videatur, quoniam pro hominis miseratione deus venisse perhibetur: numquidnam ei impossibile fuit, ex quacumque sublimiore materia incorruptibile corpus efficere, quo assumpto ita homini opem ferret, ne corruptibili homine gravaretur?

ZAC. Omnia deus ex voluntate sua faciens nihil, quod sibi grave sit, velut coactus adsumit; sed, sicut falli non potest, ita ipse non fallit. Verum ergo ab eo fieri, non simulatum decebat, nec praestigiorum more phantasiam pro homine monstrari, sed ut hoc esset, quod esse vellet videri. Itaque in homine vero pro omnium salute venturus, et

Christus ut homo verus nasci debuit.

2 voluntatem] *inscriptionem huius capituli B unus servavit; om. edd, ex quo sequens capitulorum ordo misere perturbatus est* 5 doce *MC* 6 trade] quia *s. l. add. B* 10 pensaret] *om. BV* scripturis *BVMC* 13 quae] qui *MC* iustitiae] *mss. omnes, L non excepto* 21 in suo] *mss. omnes, nec foeda sane lectio* hominis] *B*; hominum *Mi* 28 ita] *om. BV* ne] nec *B* 33 ut] *om. V, exp. B* hoc esse *BV*, velit *add. V* 33 sq. sed ut hoc esset, quod esse velit videri *TL, quicquid contra in Mi asseritur* 34 omnium] hominum *B*

nasci debuit, et per ordinem vitae aetatis incrementa suscipere; ut simul et ea doceret, quae facere homo possit, nec fieri praeciperet, quod non prius ipse per hominem assumptum fecisset.

CAPUT X.

Quare deus ex femina nascatur.

APO. Fiat, si libet, certandi ex hac quoque parte compendium. Nonne hoc saltem indignum fuit, intra uterum feminae coalescere? aut credibile potest esse, nasciturum sine semine fuisse conceptum?

ZAC. Dixi dudum, intellectus fidem sequitur, nec nisi per fidem, quae a se altiora sunt et deo proxima, humana mens percipit. Si enim ex non subsistenti materia, vel ex quacumque, ut paulo ante dixisti, deus, cum vellet, et facere hominem potuit: nempe facilius de subsistenti et sua, ut nihil non verum, et mirum magis esset, quod et morem nativitatis implesset, et permixtionem seminis non haberet. Vel quod animal aut elementum deo carius quam homo est? Quae tantae formationi materia quam sanctae virginis aptior, intra quam Spiritus dei electo purissimorum viscerum flore corpus effecit, in quo Filius dei inter homines conversatus habitavit? Quod ne incredibile videatur per Spiritum dei fieri potuisse, intuere quid mundi spiritus possit, qui utique non deus, sed unus ex operibus dei est: quam facile dissolutam naturaliter humum rigore constringat, aquas vertat in glaciem, ex hisdem et nivem gignens, quae pondus levitate, colorem candore commutet; idem crystalla flatibus duret, naturae suae non receptura mollitiem: et post haec deo impossibile fuisse crede, quod esse possibile intellegis creaturae.

E sanctae virginis viscerum flore Spiritus dei Christi corpus effecit.

CAPUT XI.

Quomodo fragilitatem humanam evasit ex virgine natus.

APO. Etiamne virginem peperisse testamini? Creatio enim, sicut asseris, de incorruptibili deo, sed ex materia corruptibili effecta, quo pacto modum propriae fragilitatis excessit?

ZAC. O mundi sapientia divinum in tua persuasione nil sentiens! Dei opere fieri intra hominem omnium audis salutem; et cum sine

---

6 si] *om. M* 7 feminae] *BVM*; femineum *Mi* 8 potest esse] *BVM*; est eum *Mi*? 10 a se] *BV*; se *Mi* percipit] perspicit *M* 11 ex non subsist. materia vel] *om. BV* quacumque] sublimiore materia *add. B* 13 et sua, ut nihil] sua ut et nihil *M* 22 hisdem] ita *add. M* gignat *B* 23 idem] et *add. M* 24 credis *M* 29 de] non *praem. Mi, s. l. add. L, nesciunt vero BTM*: *cf. infra 15, 10* 31 tua] sua *M* nil] *M*; *corr. ex* nihil *B* 32 omnium a. salutem] hominum a. salvatorem *B*

turbatione corporis conceptum intellegas, absque eius dissolutione prodisse non credis. Ubi est ergo beneficium aut potentia dei, si humanae fragilitati sacra coniunctio nomen tantum communicat, non honorem? Tu Christum ex hoc vel maxime deum esse non credis, quia contra consuetudinem humanae nativitatis natus praedicatur ex virgine: at ego hinc eum magis transisse in dei gloriam credo, quod conditioni nostrae etiam secundum hominem in aliquo dissimilis, et nascendi ordinem decenter implevit, et materni corporis integritatem nascentis necessitate non solvit. Dubium ergo non est, cum sit creatio de Spiritu incorruptibilis dei, incorruptibilem etiam editionem fuisse; et quod erat fragile hominis, divinitatis potius virtute servatum, quam id, quod erat dei, fragilitate hominis imminutum.

Christus ex hoc maxime deus credendus, quod ex virgine natus.

CAPUT XII.

Quomodo per aetates diversas deus creverit.

APO. Pone, ut ita se Christi divinitas et nativitas habeat, quia propter deum, quem rationi semper inmisces, etiam virginem parere potuisse iudicandum est: quid momenti fuit, infantem in cunis vagisse, deinde in puerili ignorantia remoratum, aut lubricum adolescentiae tempus annis non transisse maioribus, ubi possibilitate divina statim a firmitate virili, quae erat gesturus, inciperet?

ZAC. Ex hoc tibi vitae ipsius ratio adiuncta divinitatis voluntate respondit, ut, qui convalescentis uteri moras tulerat, tempora servaret aetatis, nec dedignaretur ut homo vivere, qui dignatus fuerat ita nasci. Quando enim verum induisse hominem crederetur, si hos vitae gradus transcurrisset? Sed forte spernere aliquid de homine debuit, qui ad edocendam humilitatem et patientiam veniebat? Quanto modestius in se deum et hominem probans et mira praetulit, et infirma non respuit! Inde in maerore doluisse, dormisse in lassitudine, in inedia esum desiderasse, flevisse in luctu, et gemuisse in morte perscribitur: ut, cum deum verum, quae superius comprehensa sunt, sublimia opera demonstrarent, verum hominem flebilia loquerentur: cum et quae nobis sunt propria suscipiendo pertulerit, et quae soli deo possibilia, verbo, cum voluerit, effecta praestiterit.

Christus in se deum et hominem probans, et mira praetulit, et infirma non respuit.

---

4 vel] *om. BV* 9 non solvit] *BM*; non violavit *VMi*, non solum *add. V* ergo dubium *V* 11 erat] *om. B* 12 id] hoc *B* 16 quam *M* 17 in cunis] *om. BV* 19 ubi] *B 1 m. VMi*; ut *LTM*, *s. l. corr. ex* ubi *B* 22 respondit] *MMi*; *om. BV*; suffecerit *s. l. suppl. B* tulerat] tolerat *V*; toleraverat *B* tempore *Mi* 25 transcurrisset] *B*; transcucurr. *Mi*

CAPUT XIII.

De virtutibus Christi.

APO. Memini dudum et curationum varietates et mortuorum suscitationes fuisse prolatas; in quibus tamen specialem Christi admirationem fuisse non video: siquidem cum et peritiores magi mortuos suscitent, et medici universis debilitatibus remedia largiantur.

Nec spiritismi ludificationes

ZAC. Nec me praeterit, magicis carminibus non mortuorum sed daemonum spiritus evocari, eosdemque per phantasiam paulisper simulare quod non sunt: conditionem praeterea adicere falsitati, ut aut non visi respondeant, aut, si videntur, obticeant: ut imprudentium vota debilia vana umbrarum inludat effigies. Defunctorum autem animae resolutis corporibus ad sedes debitas perducuntur, ac pro meritis usque ad futuri iudicii diem vel in locis beatorum morantur, et subiectae magorum invocationibus non sunt, aut quibusdam clausae carceribus venire ad superna prohibentur: ita fit, ut hisdem venire vel dedignantibus, vel retentis, eorum similitudinem daemones fingant, ut et fallaciae quam diligunt semper intersint, et credentes talibus veri imitatione frustrentur.

nec medelae medicorum

Medicorum vero medelae multis herbarum confectionibus nec statim nec omnibus prosunt; et si quando altior aegris morbus inoleverit, aut igni viscera exusta torrentur, aut ferro pernicies occulta resecatur: nihil in remedium imperio agitur, nil solo sermone perficitur. Et certe fateri omnes possumus, derogare medicinam ex eo quod sit in homine posse, addere non posse quod non sit; quae Christi operum contra reputatio est.

Christi miraculis aequiparari queunt.

Caecus materias luminum ab initio non habens, et vacua oculorum loca praebens, limo inlitus, quemadmodum erat primum homo factus, visum recipit: gressum nesciens iubetur incedere: solutus in muliere venarum sanguis dicto sistitur: imperio auris solidatur abscisa: nec medicamine fugit lepra, sed verbo. Huc tabefactum sepulcris cadaver et prodire iubetur et vivere; nec subitam praesentiam cernentibus praestat, sed cunctis hominum actibus interest, atque annos victurus exultat. Quis praeter deum quinque panibus tantum plura hominum milia pascere ita potuit, ut saturaret? Quis mare pedibus ingredi, et inmensum ambulando libere calcavit elementum, ut famulantibus viae fluctibus figeret firma vestigia? Quis ventis iubere, et saevientes in tempestatem procellas sermone compescere? Quis de aqua vinum facere, et ex eadem in eadem natura sine intellectu demutationis melioris

9 adicere] *BV*; addere *MMi* 10 imprudentum *M* 11 vana] *BM*; *om. Mi* 17 quam] quod *M* 20 exusta] exhausta *M* 21 reseratur *B* 28 dictu *V* abscissa *Mi* 28 sq. medicamina . . . verba *V* 29 Huc] ac *B* e sepulchris *M* 37 in eadem natura] *BM*; in eandem naturam *TL*; in eamdem natura *Mi*

speciei praestare profectum? Quae Christus in homine agens, ut se et deum probaret, multis videntibus fecit. Itaque si echo loquenti, aut fontibus spuma, vel vero lumini umbra coaequanda est, non indigna comparatione iunguntur opera hominum virtutibus dei: cum hic haec tantum remediorum mora sit, ut prodesse iubeantur; illic praestita per laborem prius pene, quam sentiantur, evanescant.

CAPUT XIV.

Si Christus alios suscitavit, quomodo morte non caruit.

APO. Si praedicta miracula, ut credi studes, manens in homine deus praestitit, numquid suscipere et pati crucem voluit? aut quam ob causam erepturus a morte alios, morte non caruit? vel quemadmodum aliis proderit, qui sibi prodesse non potuit? cum in hoc magis fidem de se ambigentibus munire debuerit, liberaturum et alias fore, qui hoc primum in sua liberatione monstrasset. Qua in re aut rationem prodi necesse est, aut credulitatem non exigi satis iustum.

ZAC. Etiam in hoc aestimatio tua fallitur, ut in crucis affixione divinitatem credas iniuriam pertulisse; quae incomprehensibilis et libera nec pati potuit, nec teneri: sed quendam de diabolo per assumptum hominem egit triumphum, cum in ligno victoriam carnis imponens, eum sine sui iniuria per hominem superavit, qui hominem cum dei iniuria egerat in delictum. Homo ergo, non divinitas cruci data est; et qui per lignum peccaverat, fixus in ligno est. Atque haec deo fuit assumendi hominem praecipua ratio vel voluntas, ut peccatum ab homine contractum per hominem tolleretur, et ab illo fides resurrectionis inciperet, quem primum resurgere debuisse constaret: purus enim et ab omni inmunis delicto pati pro omnibus voluit, ut non sola potestate, sed merito omnibus praeferretur. Vides ergo, quae sit divinae pompa virtutis vitaeque victoria, mortem non meruisse, sed merentibus abstulisse, et vexillo spiritalis triumphi culpam materiae affixisse non propriam; quoniam quicumque alius, dum a peccatis nemo hominum liber est, pro se tantum vitam dedisset, illum oportuit pro omnibus interire, qui pro se noxae nihil debens, cum condemnari non posset, adquieverit et occidi, ne nos perpetua mors teneret.

Christus cruci affigi voluit, ut non sola potestate sed merito hominem redimeret.

31 *liber est*] Cf. Hiob 14, 4 iuxta vers. antiq.

3 aequanda *V* 9 praedicata *BV* 11 a] *om. M* 16 tui *M* 21 cruci data] trucidata *BVM*: *cf. infra 26, 7* 26 ab] *om. BV* 30 peccato *M* 32 sq. non possit *BVM*

CAPUT XV.

Qui sit diabolus, vel quod peccatum hominis.

APO. Remoto hoc interim, ut quis iste diabolus vel unde sit dicas, quem incentorem nescio cuius peccati fuisse confirmas, ipsum, si non piget, hominis pande peccatum, cuius tanta atrocitas, sicut asseris, fuit, ut nisi per solam Christi crucem non potuerit expiari: inspecta enim si qua est criminis qualitate, quid haec crucis praedicatio tantopere elata praestiterit, promptius elucebit.

ZAC. Non piget plane offensae veteris explanare principia, et quem mali gradum primi hominis transgressio fecerit, simplici narratione contexere; ut qui peccati tantum causas audire desideras, etiam creatorem humani generis propius agnoscas. Cum enim deus omnia fecisset ex nihilo, habitatorem mundi hominem finxit ex limo, rudique adhuc et exanimo corpori spiritum sensumque largitus est: spiritum, quo communem carpimus aerem, quo membra provehimus; sensum, quo a ceteris animalibus discrepamus. Tum vivendi proprium arbitrium addidit, liberum in omnia imperium tribuens; tum immortalitas cum conditione permissa est, et in voluntate lex posita, non

Legis primo homini positae ratio.

quae observatione difficilis periculum inferret ignaro, sed quae ostensa, ne usurparetur tantum, creatoris gratiam cum immortalitatis beneficio custodiret. Sic posito itaque homini inter delicias paradisi, amoenissimi scilicet loci, et nulla aurarum intemperie ac varietate corrupti, ex omni pretiosarum arborum fructu edendi copiosa datur facultas; sed in multis unius tantum arboris usurpatio prohibetur, ut interdictam eandem arborem semper intuens homo, eius qui interdixerat meminisset, et praelatus omnibus prae se esse non oblivisceretur auctorem; ac sibi ita omnia subiecta cognosceret, ut ei, qui sibi subiecerat, esset ipse subiectus: simul ne homo rationabilis factus sicut bruta animalia sine observatione torperet; sed ut eo, quem solus praecipuum acceperat sensum, inter praeceptum ac beneficium et cavere intellegeret et mereri. Huic beatitudini diabolus invidens, per serpentem, qui erat caeteris animalibus prudentior, mulierem primum, id est, inferioris sexus hominem, et ad credendum animi facilioris, inlexit interdictum gustatu arboris temerare; per eandem postea virum simili falsitate decepit, futuros asserens deo similes, si

Huius transgressio, mortis malorumque omnium principium.

eius ligni pomis non abstinerent, quod velut ideo divinitas excepisset, ne caelestem scientiam cum hominibus partiretur. His deceptos dolis in peccatum gravissimum compulit, ut se per transgressionem prae-

3 qui *BV* 13 ex limo] ex nihilo *BV*, *corr.* e limo *B* 18 permissa] promissa *conic. Mi* 20 ne usurparetur tantum] *BV*; ne usurparetur, tantam *Mi* 26 prae se esse] praesse sibi *M* 29 ut eum *BV* 34 gustatu] *BV*; gustatum *Mi*; fructum *in marg. add. B* 38 gravissimum] *BV*; praviss. *Mi*

cepti creatori similes esse, quamvis non possint, velle tamen ausi sint. Hac fraude immortalitatis beneficio spoliati de paradiso eiciuntur; ex illa inviolabili temperie detractis, et sub hoc corruptibili aere victuris pellicius statim vestitus imponitur, et ad quaerendum victum labor improbus deputatur: ut solum verterent nil spontaneum praebiturum, et inter spinas ac tribulos desudantes, quamvis plura congererent, mortis tamen sententiae subiacerent. Haec interdicti prima transgressio malorum omnium causa mortisque principium: nec tamen in vindictam dei prompta patientia sententiae irrogavit effectum, sed vim severioris edicti temporis interpositione mollivit; ut meritum veniae esset ex labore paenitentiae, ac lapsi observationem iustitiae vel posteros edocerent, cuius gratia restitui vitae quam amiserant possent, qui per se graviter corruissent. Haec intervalla pietatis ac salutaris viae tramitem non per conversationem satisfactio tenuit, sed vitiorum potius incrementa creverunt, et sequentium hominum consumpsit abusio; ita ut postea mortis convalescente sententia ardentium criminum labem diluvii infusio sola restingueret.

Dei patientiam irritam fecit Adae posteritas, quae diluvii causa fuit.

CAPUT XVI.

Si deus inpassibilis est, quare irascitur et vindicat.

APO. Suspectae audientiae est, praeterire quae permovent: nam si deus et inpassibilis et bonus est, quemadmodum nunc et iratus aut vindicans est? Ira enim passibilem significat, ultio malum.

ZAC. Aequus humanorum actuum deus iudex est, qui reddit bonis praemia, malis poenam: bonus, cum retribuit; cum vindicat, iustus. Unde ira non passibilem significat, sed improbantem; et non malum vindicta, sed iustum.

Ira dei improbantem significat, vindicta iustum.

CAPUT XVII.

Quomodo post diluvium homines sint creati.

APO. Cedendum est reverentiae divinitatis, maxime cum hoc semper credi de deo debeat, quod pro honore sit dignum. Unde ad suspensum articulum narrationem reducens, quemadmodum post diluvium vel facti homines vel nati sint, si auditu dignum est, consultus expone.

ZAC. Dignum plane dei erga nos ab initio pandere medicinam, et post diluvium servatum in Noe humani generis semen expromere,

2 expoliati *B* 5 spontaneum] *BV*; sponte *Mi* 6 sq. congererent] cogerent *M* 9 prompta] *BVTLM*; promptam *Mi* 12 cuius] *BTL*, *quam lectionem praetulit Acherius*; quorum *MMi* 14 conversationem] *LTM*; conversionem *BMi*, *T 2 m* 15 vitiorum] tumorum, *corr.* umorum *T*; tumorem *L* 21 et iratus] aut iratus *BM*

Noe progenies in nova semper sacrilegia prorumpit: dei patientia non lassatur.

atque hinc progeniem venisse per posteros, non iactis post tergum lapidibus puerili modo Deucalionem Pyrrhamque confingere. Itaque terra diluvio eluta, Noe tantum, quia solus iustus inventus sit, ad propagandum humanum genus cum progenie reservatur; mortis tamen adhuc sic manente sententia, ut ex merito conversationis cum resurrectione inmortalitas redderetur. Aliquandiu apud homines iustitiae forma duravit, et exempli memoria viguit disciplina, ac reverentia terrore servata est. Sed sicut semper longa prosperitas ex abundantia securitatem, ex securitate abolitionem, ex abolitione abusionem creavit, obliti metum obliviscuntur auctorem, et a vitiis in sacrilegia proruperunt: iam nec terris habitare contenti, tanquam ascensuri caelum extruunt turrem, et hominum manu nubium celsa temerantur. O inexplicabilis bonitas dei, et nulli, ut dignum est, eloquenda miseratio! Deo non oboedire mors iusta est, et dei sedem appetisse inpunitas fuit. Intuere divinae clementiae lenitatem: temerarii non puniuntur in scelere, sed ab scelere deducuntur; et ubi saevire debuit caeleste iudicium, praestantur signa virtutum. Insuper paenitentiae via et intellectus aperitur: nam cum esset adhuc eo tempore unus omnibus sermo, in numerosas, quae nunc per orbem sparsae sunt, gentes lingua dividitur singulorum; et in opere ferventissimo hoc tantum unusquisque loquitur, quod solus intellegit. Cum enim in exstructione sceleris perseveraret audacia, repente nesciunt rogare poscentes, oboedire nesciunt ministrantes; et quae molientibus velut necessaria ingeruntur, adversa sunt. Sic non poena, sed taedio, coepta linquuntur, ut miraculi ad omnes postea cum stupore formido sine supplicii perveniret exemplo; cum, quam ob causam linguae prioris notitiam perdidisset, genti suae, in quam sermonis novitatem transierat, unusquisque narraret.

Sed quid prodest crimina texisse diluvio? quid hanc insaniae machinam indulgentia destruxisse, non poena? Ecce iterum, o homo, in dei iniuriam elementa confundis, honorem et cultum invisibilis maiestatis ad visibiles transferens creaturas. Si altitudinem suspicis, deus supra est: si magnitudinem, ille immensior, qui ubique est: si splendorem, creator est clarior, et, qui fecit speciem, necesse est hac virtute a se facta praecedat. Sit postremo haec inter creatorem creaturamque distantia, ut sic admirationem quae cernimus habeant, ut ea, quae ob maiestatem videre non possumus, cultum cum reverentia non amittant.

---

2 Pyrram *BTL* 4 reservato *M* 5 adhuc] ad hoc *M* sic] *BV*; sicut nunc *Mi* 12 instruunt turrim *M* 18 temporum *V* 23 sq. ingeruntur] iniunguntur *B* 25 miraculi] *BVTLM*; miraculis *Mi* 27 in qua s. novitate *BV* 33 qui] *MAch*; *om. BVMi* 34 specie *V*, *s. l. corr.* speciem *B* 37 cultum] *BTLM*; *om. Mi*

CAPUT XVIII.

Unde origo Iudaeorum.

APO. Si horum quae recolis fides vera est, inaestimabili modo dei erga homines ac sine fine patientia est. Sed quoniam opere turris omisso per omnem terram sparsas gentes facta linguarum diversitate memorasti; quemadmodum cum Moyse Iudaeorum subrepserit secta, aut quam ob causam tot saeculorum temporibus absumptis latio legis emerserit, cum hominis sensibus naturaliter lex inserta sit, si facultas scientiae est, arrepto ordine ingravanter eloquere.

ZAC. A primo homine usque ad quod dixi tempus, per successionum gradus dei notitia tenta est; lex autem etsi non scripta litteris, sicut ipse professus es, sensibus erat inserta naturaliter: sed postquam abolitioni utraque cesserunt, Abraham vir fidei singularis eligitur, quem patrem totius credulitatis ob hoc meritum deus statuit, quod primum incunctabundus domum, patriam propinquosque per vocationem dei ad ignota et peregrina iturus reliquit; ne servituti idolorum degens inter proximos dederetur, et gratiam fidei, quam iam merebatur et erat aucturus, amitteret, aut certe tepidius retineret. In sua iterum et uxoris senectute postrema, iam membris per aetatem frigentibus, nasciturum sibi filium, quia hoc ei deus promisisset, non desperavit, credens naturae difficultatem divinae sponsionis possibilitate vincendam; quem postea, cum esset ei unicus, dei iussu caedendum arae incunctanter admovit: praestare amplius creatori quam affectui studens, simulque confidens etiam de ambusti cineribus reddi sibi integrum posse, quem dei causa ignis hausisset. Verum numquam credentibus dura divinitas non orbari lectissimum virum passa est, sed tantum probari: nam sub ictu gladii iam iamque ferientis arietem subiecit intento, hostiam mitiorem; ut et absque pietatis dispendio devotio compleretur, et nihilominus gratiam fidei acciperet, qui deum affectui praetulisset. Tali igitur credulitate promissionem affluentis terrae secuturo semini meruit, et Iudaici princeps populi circumcisionem primus accepit. Non quod praeputium iustitiae praeiudicaret aut fidei, vel aliquid superfluum in homine deus creasset, quod postea iuberet abscidi; sed ut inter alias gentes signaculo corporis electi viri soboles nosceretur.

Abraham pater totius credulitatis a deo statutus.

Circumcisio, signaculum populi electi.

Itaque plebs eadem ob inopiam earum, quas inhabitabat, regionum transmisit in Aegyptum: non quod his deus quocumque loci praestare

5 sparsas] *in marg. add. B* facta] B*Ach*; factas *VTLMMi*, *corr.* facta *M* 10 ad] id *inser. M* 10 sq. successionem *BV* 12 postquam] quia *M* 13 abolitioni] *BM*; -one *Mi* vir] *om. B* 14 hoc] *om. BV* 24 ambusti] *BV*; ambustis *Mi* 25 ausisset *T*; ussisset *M* 34 abscindi *Mi* 37 transmisit] *BV ɪ m*; transiit *Mi*

Ratio transitus in Aegyptum.

abundantiam non valeret, sed ut rursum educturus ex Aegypto, quantus esset, mirabilibus edoceret. Fit magnus ex hac progenie populus, et usque ad invidiam multitudinis paucitas crescit: ita ut cum sibi praevalituros Aegyptii formidarent, tanquam debitae subditos servituti indignis operibus afficere niterentur; saeva insuper edicti violentia virilem sexum ab utero neci dabant, ut oriundos expositio, labor validos absumeret. Sub his afflictionibus auctorem deum sibi a maioribus traditum peregrina plebs convenit, et in sui liberationem cultam per patres poscit divinitatem; qua factum est, ut contra vim crudelis edicti Moyses primum a parentibus educaretur occulte, inventus deinde a filia Pharaonis, cum ob metum praecepti esset expositus, omni Aegyptiorum informaretur sapientia, atque ad liberandum dei populum praecepta susciperet: ne vel indoctus casualiter, vel mediocris intellectu, si institutus omni eorum sapientia non fuisset, incautus quae susceperat et credidisse videretur et agere.

Moyses quare Aegyptiorum sapientia informatus.

Hinc per ignem de rubo deus loquitur, et valitura in Aegyptios signa demonstrat: quibus utique et hii crederent quorum servitus solvebatur, et qui renisuri erant deterrerentur, possetque in hac prodigiorum ostentatione gens utraque servari; cum dei manu evidenter inspecta et converti ab impietate sua contumaces admonerentur, et liberarentur afflicti.

Prodigia in exitu ex Aegypto patrata

Tum Moysi emissionem memoratae plebis ex dei auctoritate poscenti, cum Pharaone Aegyptiorum rege magi resistunt, fallere eundem prodigiorum quae fecisset imitatione nitentes; nec cedit aliquantisper similitudo veritati, signisque phantasia, sed obniti utcumque permittitur: non ut profanorum falsitas vinceret, sed ut dei virtus latius eluceret. Nam cum plagarum diversitates in causa signi sicut Moses faciebat, idem quoque facere viderentur, revocare non poterant quod fecissent. Et sicut haec monstruosa scientia solet, nocere noverant, succurrere nesciebant: malorum, quae ipsi intulerant, cessationem ab eo rursum, quem imitari conabantur, orantes. Sic ad extremum dimittere populum vi inimitabilium signorum et impossibilitatis suae confessione compulsi sunt. Admonentur dei iudicio profecturi celebritatem gaudii sub brevi simulare discessu, et ad ornatum absentium solemniorum impetrare hospitum censum, eundemque pro diuturni laboris merito retinere, non fraudis studio, sed honore mercedis. Ii delusi, cum adhuc de opum retentione nil scirent, quos ad iter oratu compulerant, recrudescente malitia cum ira insequuntur emissos; et imminente Aegyptiorum exercitu spes evadendi metuen-

7 absumeret] *B*; assumeret *Mi* 9 qua] *s. l. corr.* quo *B* 14 intellectus (*om.* si) *MAch* 18 renisuri] remansuri *BV* prodigiorum] signorum *B* 25 fantasiae *BV* 27 in] *exp. B* 28 moyses *BM* 32 et] *om. L* 35 solemn.] *s. l. corr. ex* solenn. *B* 37 ii delusi] inde elusi *B*

tibus deest, cum et a tergo hostes insisterent, et mare a fronte oppositum prohiberet. Adest territis deus, et in summo desperantium metu caeleste pugnat auxilium: interiectae primum per diem tenebrae velut obiectu inpenetrabili praecedentes defendunt, et a persequentium impetu mutata elementorum vice tuetur trepidos subita noctis infusio. Virga deinde Moyses percutere pelagus iubetur inmensum, atque ad praebendam transeuntibus viam profundi aquas imperio removere; celsa altrinsecus undarum acies erigitur, et tamquam ad signum bellici moris dispositos stare diceres fluctus, ac mare muri similitudine solidatum intellegentis obsequio dividi. Panditur siccum gradientibus solum, et ima pelagi ardua laterum mole vacuantur; populoque in litus aliud evadente, cum persequentes abeuntibus inminerent, ictum similiter per Moysen rursum in se convenit mare; et tamquam ob dei iniuriam vindicis elementi inmensitas recursu tumidiore conflueret, innumerabilis curruum et equorum cum electis ascensoribus multitudo submergitur, mixtaque arenis bellatorum manus, tamquam non fuisset, obtecta est.

His primordiis ab Abraham Moyse duce plebs adsumpta Iudaeorum est; et post transitum maris usque ad heremum, in qua quadraginta annis mansere, perducti sunt. Hos per noctem columna lucis tamquam itineris dux praeibat: eadem etiam per diem, ne fessos lassitudo conficeret, in nube praecedens ab aestus iniuria vindicabat. Ita prorsus famulantibus elementis dei auxilio usi sunt, ut in eius beneficiis non sola caelestis potentiae dignatione, sed et paternae pietatis indulgentia fruerentur, cum inter admirationem ac necessitatem stuperent signa, et pericula non timerent.

et quadraginta annis in eremo.

CAPUT XIX.

Quare post egressionem Aegypti in heremo ducti sunt, vel cur lex data sit.

APO. Grata est quidem cognitio praedictorum: sed nisi rationis plenitudine munitur, infirma est. Quid igitur fuit causae, ut emenso mari tantis rerum miraculis liberati ad heremum ducerentur? Aut cur postea in desertis tam longi temporis ablegatione cruciati sunt, cum illis praeterea alimoniam caeteraque vitae necessaria horrens regionum nuditas non praeberet? Unde ergo multitudini pastus, aut

---

15 sq. *cum electis ascensoribus*] Exod. 15, 4 iuxta antiquam translationem

---

1 sq. oppositum a fronte *BM* 5 subita] *BTL*; subitae *M*; subdita *AchMi* 9 ad signum] signo *M* 10 intelligentes *V*; intelligeres *B* 11 ima] iam *BV*, *s. l. corr.* ima *B* 12 in latus *B* 13 in se] *om. M* 15 innumerabili *Mi* 19 in quo *BM* 20 hos] his *M unus* 25 fruerentur] et *add. AchMi* 30 munitur] *BV*; muniatur *AchMi* 33 alimonia *M*

quam ob causam haec tantopere liberatis poena fuerit, vel quemadmodum postea lex lata, deprome.

Eremi circuitio moraque Israhelitis quantum profuit.

ZAC. Nec poena illud relegationis fuit, nec in desertis ac squalentibus locis necessaria defuerunt; sed pastus hominum exhibitione pretiosior, et heremi ipsius circuitio congrua: atque haec praecipua morarum causa, ut illic praecedentia miraculorum augerentur exempla. Et quia semper adsueta diligimus, providendum fuit, ne statim ad promissionis terram brevi ac recto itinere pervenirent, quibus ad Aegyptum revertendi voluntas, sicut confestim probatum est, posset aliquando subrepere: cum etiam in summa abundantia incognitae regionis adsuetorum desiderium et profani sacrorum ritus, a quibus maxime arcebantur, occurrerent; ne expellendarum praeterea ex hisdem regionibus gentium, licet praevia divinitate illis non illatura dispendium, statim bella terrerent; simul etiam ut post heremi iniuriam promissa habitatio plus placeret, quam licet per se inaestimabilis amoenitas commendaret, praeteritorum tamen recordatio faceret aptiorem. Et vide clementem in sua patientia divinitatem: victum non supplici sperantibus prece, sed deesse tumultuarie querentibus, nubem quandam praestat annonae, et angelorum cibo corpora humana vescuntur; ita ut nocturnae largitatis infusio non querelae tantum intercluderet locum, sed usui congesta superesset. Illic per omne, quod dixi, tempus mirum in modum, non calciamentum, non vestis atteritur, nulla perinde capillorum aut unguium excretio dominata est; sed velut inmortalitate iam reddita inmutabilem hominis formam simplex servavit integritas.

Lex data, et post piatum admissum refecta.

Illic Moyses ad suscipiendam legem vocatur in montem, et quadraginta diebus ac noctibus dei tentus alloquio scripta in lapideis tabulis refert praecepta: pro nefas! corruptos sacrilegio, quos reliquerat, deprehendens, dum adhuc manna et caelesti oblectatione essent refecti. Cum enim eiusdem Moysi moras velut non redituri idem populus incusaret, praedicta abundantia saturatus, cito a deo quod ex Aegypto eductus esset, oblitus est: poscere per luxuriam, quos coleret, deos coepit; missisque in ignem mulierum monilibus illi se dandum professus est religioni, quae culti in Aegypto idoli formam referret. Reversus Moyses fideliter saevit in facinus, et redacto in pulverem tauri capite, quod factum in similitudinem abominationis Aegyptiae fuerat, delatas in legem tabulas indignatione confringit: indignos fore dei litteris iudicans, quos talis ausi exsecratio polluisset. Nec prius ab

---

2 lex prolata *M* 3 desertis ac] *om. BV* 5 praecipue *M* 11 desiderium] *optime M unus*; desideriorum *cet.* 24 inmutabilis *M* 26 vocatus *BV* 28 quos reliquerat] *om. V* 31 a deo] *L*; ad deum *T*; deum *BVMi*; *om. MAch* quod] *TL*; a quo *cet.* 36 similitudine *M* 37 confregit *M*

irae impetu destitit, quam missis per castra sectoribus multorum caede piaretur admissum, et sedata iniuria dei refecta in tabulis reportarentur praecepta; quorum reparatione monstratum est, deum non odisse, quos permiserit corrigi, sed deleri noluisse, quos sic voluerit castigari.

Haec ergo heremi circuitio, haec erga susceptam semel plebem beneficia dei quadraginta annis durarunt: tum lex divinitus lata est, quae sui editione non praeceptorum novitatem, sed reparationem iustitiae naturalis afferret; ut quod ante pauci admodum et sapientes sciebant, omnes nunc intueantur et perlegant; nec excusandi habeat ignoratio locum, cum id, quod sibi ingenitum quis forte non sentit, non solis sensibus quaerat, sed visibus recognoscat.

Quem ad finem lex divinitus data.

CAPUT XX.

Si lex plus attulit hominibus, quam natura.

APO. Haerere naturaliter humanis sensibus legem, et inesse omnibus intellectum, quid noceat ac prosit, quid aequum aut iniustum sit, aperta cognitio est: quando et diligere propria scimus, et odisse contraria, ac simul placita alii praestare sit bonitas, et rursum improbitas alii quae displiceant inrogare. Unde quid amplius lex per Moysen lata detulerit, quam natura tradiderat, nisi edictorum qualitas exponatur, intellegere non possum.

ZAC. Dei agnitio et cum dilectione formido lex prima est: deum enim nosse quid prodest, si diligere ac timere non cordi est? Consummatus deinde iustitiae ordo subsequitur, studere pietati, et in observantias bonorum operum mentis puritate transcendere. Inest praeterea praesens poena commissis, et piacula iunguntur offensis, summaque edictorum conclusione praecipitur, ne aliis facias, quod fieri tibi nolis; et rursum ut aliis facias, quod fieri tibi velis. Creatio perinde mundi huius inserta est, et hanc elementorum conspirationem idem, qui ex nihilo fecerat, fabricator exposuit, sui indicans operis, quae illi coaeterna humanus error invexit.

Summa legis per Moysen datae.

Post Moysen currentibus temporum spatiis, cum per abusionem salutarium praeceptorum idolorum cultus incresceret, additur frequens increpatio prophetarum, et adventum Christi, quem iam experti sumus, et nunc opperimur, multa curationum genera denun-

Nec increpatione prophetarum nec dei ipsius praesentia a praevaricatione legis Iudaei deterrentur.

---

1 *sectoribus*] Vox rara pro *secutoribus*, ut puto, per syncopen posita.

---

6 semel] *om. B* 8 edictione *MAch* 8 sq. non praecept. *usq.* afferret] *his omissis* hoc praestitit *habent BV* 11 forte] *M, quod ipse suspicatus eram*; fore *reliq. mss. et edd* 16 prosit aut noceat *M* 17 propria] prospera *MAch* 21 exponat *B* 24 sq. in observantia *B* 27. 28 alii . . . alii *BM*

tiant ac praecedunt. Deus enim, ne vel raro vindicet, saepius comminatur, irae caelestis severitatem timeri magis quam exeri cupiens. At contra Iudaeorum contumax natio non solum corrigi detrectat, sed argui dedignatur; deique imperio missos prophetas diversis multavere suppliciis, ut humanarum superstitionum traditio praesumptis honoribus non careret: intentiosa pravitate designans, dei se forsitan praesentia corrigendos, quem tamen postea cruci dantes post signa atque virtutes credere noluerunt, cum et venturum scissent, et venisse cognoscerent.

CAPUT XXI.

Quare salus hominum tam tarde advenerit.

APO. Si igitur tam necessarius adventus illius fuit, ut per se formam iustitiae praebiturus pati pro omnibus non recusaret, in morte propria spem novae resurrectionis ostendens, cur et dei beneficium et salus hominum tantorum temporum dilatione tardata est?

Ad hoc cucurrit divinae providentiae ordo, ne necesse esset homines aboleri.

ZAC. Grandi, ut inspicere potuisti, dispensatione dei humanum a principio genus tutatum semper est atque servatum; et, si breviter summa perstringas, videbis ad hoc divinae providentiae ordinem cucurrisse, ne iusto iudicio dei necesse esset homines aboleri. Potuit enim mortis sententia in prima statim transgressione compleri, ut temeratores punirentur edicti; et tamen pro ratione paenitentiae vivendi tempus indultum est. Subcrescentibus postea sceleribus terra corrumpitur: sed ita pollutio eluitur elementi, ut per Noe humani generis reliquiae reserventur. Post diluvium valida iam et multiplex manus in aedificationem turris insurgit: et non extinguitur pro immanitate ausi, sed, ut corrigi possit, cum admiratione dispergitur. Postmodum non cessante perfidia, sicut Noe in diluvio ob generationem, ita Abraham ad propagandam fidem in quadam vitiorum inundatione secernitur. Multiplicatus per eius progeniem populus Aegyptiorum contagione polluitur: et ad dei cultum non iudicii severitate, sed beneficiis signisque revocatur. Iterum in heremo deos sculptiles faciundo a vero creatore discedunt: tamquam tunc primum factis hominibus, aut in sensu non habentibus legem, lex dei sermone conscripta Moyse deferente transmittitur.

Cum vero nihilominus impietas serperet, praedicatio adiungitur prophetarum, et interiectis temporibus divina sollicitudo semper in

---

2 exeri] *BVTL*; exseri *M1mMi*; exerceri *M2mAch* 7 cruci dantes] *VTLMi*; trucidantes *BMAch*; *cf. supra 17, 21* 13 in mortem propriam *BV*, m . . . m *post. exp. B* 16 grandis . . . dispensatio *MAch* 17 tutata semper est atque servavit, ut si *MAch* 18 vides *MAch* 18 sq. cucurrisse] *BLM*, *ex* cocurrisse *T*; concurrisse *AchMi* 23 deluitur *B* 31 faciundo] *M*; faciunt dum *BV* 36 sollicitudo] *mss, M quoque 2 m. in marg*; providentia *M1 m. Ach*

speculis aut ab errore prohibet, aut mediocriter vindicans viventes in errore castigat. Ipse ad extremum caeli terraeque et hominis conditor, velut magnae familiae dominus, fidelibus famulis aute praemissis, potentiae suae largitur adventum, adsumptionem terreni corporis pro hominum salute non spernens; atque in ipsum, quem induit, crucis passionem mortemque convertens et plenitudinem legis exhibuit et salutis.

Christus prius non venit, ne per prolixitatem temporum fidem ante iudicium deleret oblivio.

Quaeris cur ante non venerit? Nonne in promptu est, tardari debuisse postrema, finemque differri, ut plenitudinem iustitiae plenitudo temporum custodiret, et inter traditionem ac iudicium per prolixitatem abolitio non auferret, quod magna dei dignatio praestitisset? Si enim vel mediis vel quibuscumque ante temporibus Christus venisset, iam non sola abusio fidem, sed cum abusione tulisset et oblivio, nullaque iustitiae cura hominum corda morderet: quoniam difficilius antiquis credendum esset exemplis, cum vix recentibus fides detur. Ecce adhuc dominicae crucis ac mortis indicia felicis sepulcri exuviae continent, et signatus a praesenti multitudine locus post resurrectionis visum caelestem testatur ascensum; pene adhuc solo resident pedum pressa vestigia, ac lustratae operibus regiones virtutum exempla demonstrant: et a multis Christus aut, quia fuit mortuus, deus esse non aestimatur, aut, quoniam sit deus, fuisse mortuus et post mortem resurgere potuisse non creditur; cum praeter cetera et mors hominem probet, et resurrectio deum. Extant praeterea apostolicae conversationis Actus, et formam iustitiae sequi pene ut a praesentibus edocemur, cum ea, quae fecisse legimus vivos, etiam ante defunctorum cineres fieri saepe videamus. Vix propinquitate finis et instantis examinis terrore compellimur relictis idolis veram colere divinitatem; et inter primum quem novimus ac secundum Christi quem expectamus adventum, brevitate salutari atque ipsis temporum artamur augustiis, nec oblivionem admittere praeceptorum, nec promissae beatitudinis desperare proventum. Necessarium ergo vides fuisse, ut interclusione saeculorum nec periclitari finem sineret propinquitas adventus alterius, et servari iustitiam imminens iudicii terror exigeret: praecipue cum maxima esset et perfecta delaturus, et, quae perfecta sunt, nisi postrema esse non possint. Videro enim, quantos anterior illius salvasset adventus, plures certe quam nunc faciet, cum a fide invenerit alienos, posterior perdidisset: quoniam quem talium curationum remedia non sanarint, denuntiati examinis ordo

4 largitus *MAch* 5 in ipsam quam induit *B, et 2 m. s. l. inser.* carnem 11 dei] *non hab. BV* 13 abusio fidem sed cum] *desideratur in BV,* factum *in marg. suppl. B* et] *om. BV* 16 dominicae] divinae *BV* 26 saepius *B* 32 interclusione] in conclusionem *BV,* m *post. del. B* 35 sunt] *om. BV* videro] *BVTLM*; videto *AchMi* 36 anterior] ante prior *M*

damnabit; parque in desperationem perpetuitatis esse expectatio potest, deum per legem scire, et nolle iustitiam, quam ea agere, quae iustitiae videantur, et deum per legem nolle cognoscere.

CAPUT XXII.

Si praefinita consummatio sit, an ordo exhibeat finem.

APO. Non ignoramus animas depositis corporibus ad deum, id est, ad auctorem proprium remeare; sed in his prius contractam humanis actibus labem aetherio igne purgari, ut deo iterum, ex quo utique sunt, purae ac simplices misceantur. Unde si hoc forte iudicium vultis videri, non praefinita universorum consummatio efficit finem, sed ordo decedentium.

Repudiatur pantheistica sententia de origine et purgatione animarum,

ZAC. Tota in errore est vestra definitio: nam quemadmodum animae hominum iudicium susciperent, si ex deo essent? Simplex enim substantia divinitatis non purgatur, quia nec pollui potest: necesse est enim ut purgatio passione non careat, quam, sicut scimus, substantia divina non recipit. Animae ergo hominum non ex deo sunt, sed a deo factae, et opus creatoris, non consortes divinitatis. Cum vero praedicti iudicii tempus advenerit, defuncta quamlibet olim recepturae sunt corpora, ut cum hisdem aut iuste acta percipiant, aut inique perpetrata patiantur. Christus autem manifeste iterum de caelestibus veniet: illius coram tribunali astabimus, illius sententia universorum merita pensabuntur; et qui sub iudicio passus est, iudicabit, nulla iniquitatis vestigia relicturus, cum et fidelibus immortalitatem reddet in regno, et incredulis perpetuum in dolore cruciatum.

et de venturo iudicio doctrina stabilitur.

CAPUT XXIII.

Si corpora reformentur in resurrectionem.

APO. Hoccine etiam adseri a sapientibus potest, antiquas mortuorum favillas, et in sepulcris saeculorum aetate consumptis vix ossium cinerem residentem, rursum in corpora posse componi, ac pristinum membrorum vigorem dubii pulveris collectione solidari? Unde animas cuilibet iudicio subdi posse facilius adquiescam, quam mortuorum corpora in vitae ordinem posse revocari.

ZAC. Et admonitionis meae et tuae sponsionis oblitus es, si deo

---

2 et] operari *in marg. add. B* 9 sq. vult videri *L* 11 decidentium *BVTL* 12 diffinitio *B* 15 scimus] diximus *B* 16 ex deo] de deo *M* 18 quamlibet] *BVTL*; quaelibet *M edd.* 18 sq. recepturae] *VMi*; receptura *BMAch*; recepturi *L* 19 cum] in *M* 21 coram] *om. M* 24 reddet] *M*; reddat *BAchMi* 27 hoccine] hoc nec *M*; hocquinetiam *B* 28 consumptas *B* ossuum, *altera* u *erasa B* 31 subdi] subici *B* 32 posse] *om. V* 33 oblitus es] de resurrectione *add. MAch, quod a ceteris abest*

aliquid impossibile contendis. Qui igitur quod non erat fecit ut esset, ergo ut sit quod fuerit non potest facere? aut non etiam nobis difficilius est facere quod non fuerit, quam reparare quod fuerit? Sed hanc dei possibilitatem aestimatio humana non capiat, si hoc praesentes non edocent creaturae, si tempora specierum varietate non signant. Diversae arbores hiemis rigore nudantur, et decussis foliis perisse cum gratia spem germinum credas. At ubi lenius veris tempus afflaverit, mirum in modum humor radicibus tentus celsa conscendit, candorem cum specie, quem in ligno non habuerat, in floribus creans: fructus adiciuntur in pomis, et quidam vestitus in foliis, quodque in arbore non erat, videtur in tempore. Quid, iacta in agris semina non plenam fidem resurrectionis ostendunt? Aperiuntur terrae viscera, ut nuda sulcis grana mandentur: quod humus non texerit, vires non habet renascendi. Vide etiam in parvis potentiam creatoris: nisi putruerint semina non resurgunt, et nisi prius mortua non vivescunt. Numquid sulcis virentia sunt demersa, aut cum calamis operta latuerunt? Unde ergo in uno multiplex semen? Unde cum aristis novus palearum candor emergit? Quo pacto ex radice vis germinis scandit in spicas? vel quemadmodum postea ex viridibus herbis alba mollities mutatur in farra? Quae certe similiter fieri posse non crederes, nisi semper videres. Quod ergo in his, quae ad victum hominis pertinent, ut ab initio deus statuit, terra sic reddit, in ipsius hominis reparatione non faciet? Qui mirabilium dei testis effectus in se necesse est post resurrectionem maxime stupeat, quod in subiectis ante laudavit. Unde horum omnium ratione perspecta defunctorum cineres vel favillas semen corporum esse non nescias, ex quo in adventum maiestatis suae Christus secundum merita excitabit et formas. Parum est enim divinae clementiae species tantum reparare quae fuerint, nisi et bonorum corpora splendor exornet, et malorum confusio deformitatis obscuret.

Resurrectionis fidem praesentes edocent creaturae.

CAPUT XXIV.

De neglectis et a bestiis devoratis.

APO. Pone interim quod de sepulcris tamquam ex notis sedibus mortuorum favillae reparentur in corpora, et, quia condita membra sua

1 ut esset] *add. Mi ex uno V*; *om. ceteri* 2 fuerit] *BM*; fuerat *AchMi* aut] an *M* 4 capiat] *BTLMi*; capiet *V*; capit *Ach* 8 afflavit *Mi* 9 cum] *om. M* 14 vide] *B*; unde *edd.* 15 creatoris] considera *add. edd., quod nesciunt BV* 16 vivescunt] *M, corr.* viviscunt *B*; virescunt *V?* reviviscunt *AchMi* 17 in uno] *BVMMi*; ex uno *TLAch* 24 effectus] est *suo marte add. Mi* maxime] magis *BV* 26 cinerem *BVM* 27 adventu *B* 33 interim] iterum *BVTL* de] e *M* 34 conditas *M* membra sua] *VMi*; sua m. *B*; *utrumque om. M*; sua *om. TLAch*

animae noverint, ex hisdem locis confidenter reposcant: quid eos, qui fluctibus mersi sunt bellisque prostrati, et post latronum caedes funeribus caruerunt, escis, non sepulcris membra linquentes? Numquid credibile est, in eadem quae habuerint corpora posse restitui, cum etiam reliquiae cinerum non queant inveniri?

Non excedit fidem, quod exesorum corporum reliquiae resurrectioni reddentur.

ZAC. Si deum posse omnia crederes, hoc denique factu facile iudicares, neque humana disputatione discerneres, utrum fieri possit, quod faciundum ille dixisset: et ideo fides summum prae bonis omnibus meritum est, quia, quae deus dixerit, inplenda non dubitat. Rei autem huius haec ratio est. Elementa omnia cunctaeque creaturae nullo quidem nobis sensu intellectuque respondent, et ad observantiam tantum proprii ministerii videntur bruta subsistere; quoniam vel indigni eorum imperio sumus, vel mundi arcana nescimus: deum autem et intellegunt et verentur, atque ita iussis illius obsecundant, ut ad nutum praecepta mox impleant. Quaelibet ergo exesis corporibus piscium, bestiarum alitumque digestio aut aquis miscetur, aut terris: nec fieri ullo pacto potest, ut ex eo, quod qualitercumque substiterit, nihil restet; sed pretiosiorem materiem, quacumque deciderit, haec duo elementa conservant, et in se velut speciali colore distinctam resurrectioni redditura custodiunt; nec residere umquam velut perditum poterit, quod et divinitus inquirendum est, et sponte prometur. Sic famulantibus cunctis dispersorum viscerum reliquiae in suam formam corpusque rediturae sunt: ita ut in resurrectionis miraculo inde fidei meritum credentibus augeatur, unde aliis incredulitatis augmentum est.

CAPUT XXV.

Quomodo moles caeli aut facta sit, aut fine praetereat.

APO. Iam dudum in hoc tractatus tui tendit intentio, ut, cum elementa singula ex nihilo facta commemores, etiam mundum, quem ex semetipso esse, et sua credimus aeternitate mansurum, et initio minuas, et fine concludas; ac licet adsertionis tuae ordinem teneam, quo factum a deo in praecedentibus meministi, quemadmodum tamen inexplicabilis poli molem aut factam credi velis, aut sicut nunc est non semper futuram, ratione confirma.

ZAC. Omnia igitur elementa, quae vos deo velut coaeterna numeratis, ab ipso, sicut iam dixi, et ex nihilo facta sunt, et in hanc mundi formam mirabili conspiratione sociata; quae, sicut initium ex dei

1 reposcunt *BV* 3 funeribus] *BVM*; exequiis funebribus *AchMi* 8 faciundum] *MAch*; faciendum *BVMi* et] om. *BV* 15 quamlibet *BV* ergo] *om. BV* 20 usquam *M* 23 ita] *om. M* 24 inde f. meritum] hoc in fidei merito *BV* 32 quod *B* 35 coaeterna] de elementis *add. M*

Mundus non aeternus, sed a deo creatus, et destruendus, innovandus, quando ipse voluerit.

creatione sumpserunt, ita perennitatem eius beneficio consequentur: et ideo ei coaeterna non sunt, a quo facta sunt: quia nulli dubium est, auctori quaelibet non solum paria non esse, sed esse subiecta. Hoc autem intellectui apertissime patet, mundum ex pluribus fuisse compositum: unde adverti facile potest, non illi inesse, sed praeesse divinitatem; quoniam alterius adiumento divinitas sola non indiget, sed una in se et simplex atque perfecta est, quia incorporalis, et ideo invisibilis et incorruptibilis deus est: quae in huius mundi actu et contemplatione non ita sunt, sed corporalia esse, etiam ea, quae ex ipso mundo gignuntur, ostendunt. Quaecumque praeterea ab eodem vel agi cernimus vel creari sub dispositione divina, non suae voluntatis, sed officii sunt. Aspice transitus solis, lunaeque discursus, et utrique cotidie per vicissitudines temporum vel ortum vel occasum esse repetendum. Adventu noctis sol diem perdit, quem tamen nec semper obiectu nubium velut exclusus inluminat. Luna sui patitur detrimentum, et plenitudinem luminis sub constitutione rectoris aut perdit, aut recipit; varius praeterea siderum lapsus, et rationi signa famulantia. Intumescens notis mensibus mare, et sub certa horarum dispensatione excessum modumque custodiens, aut sereno quiescit, aut tempestate turbatur. Terra imbribus infusa mollitur, eademque rursum aut gelu stringitur, aut calore siccatur: quin et aspectu dei metuens contremescit, ac se imperio subditam motu fatetur. Ipsum aerem perniciosior halitus saepe corrumpit, et postquam gravaverit, efficit pestilentem. Vincuntur piis ad dominum precibus pluviae, et prolixa rursum serenitas supplicatione mutatur; cunctaque aut impositae serviunt rationi, aut in usum hominis necessarium sub religiosa deprecatione vertuntur.

Haec vos appositis nominibus pro deo singula atque universa veneramini. Quod si ita est, falso dii aestimantur, et error in promptu est; si vero aliquos, qui hisdem ex arbitrio dei praesint, apertae stultitiae est, subicienti aequare subiectos. Dii enim plures non sunt: sed unus nascentium viventiumque formator, sicut fecit omnia, et regit; parique imperio vel mansura efficit, vel casura decernit. Vides ergo, deo soli initium non adponendum, a quo omnium processit exordium; nec consempiterna maiestati illius aestimanda, quae, ut aeterna sint, sicut de homine, ipse facturus est. Illo enim adveniente destructa in melius mutabuntur, ut inmortalia cum homine perdurent, quae nunc

2 ei] *om. BV*, deo *s. l. suppl. B* a quo facta sunt] *om. BV* 4 a pluribus *BV* 8 mundi] modi *BV, s. l. corr.* mundi *B* 11 cernimus] credimus *V* 15 exclusum *MAch* inluminet *TL* 16 rectoris] restitutoris *BV* 17 varios *B* et rat. signa famulantia] *om. BV* 18 sq. dispens.] dispositione *M* 21 quin etiam *M* aspectum *BM* 23 halitus] anhelitus *B* 35 nec cum sempiterna maiestate *BV*

utique nostris criminibus, licet invita et gementia, aut passione tamen polluuntur aut visu: quoniam quae a passione inmunia sunt, contaminantur aspectu. Ita fiet, ut etiam elementis cum homine in melius innovatis memoria auctoresque intereant vitiorum: cum etiam illa purgentur, quae ingenitam puritatem non factis, sed factorum scientia perdiderunt.

CAPUT XXVI.

Si mundus reparetur in melius.

APO. Credi quidem arduum est, ut mundus tanta virtutum admiratione consistens aut destrui umquam possit, aut refici: sed quia inmutandum dei possibilitate confirmas, quid futurum sine illo erit? aut qualis reparatio est effectura clariorem, cuius tanta vel magnitudo vel gratia est, ut nec magnitudo eius ratione aut notitia deprehendi, nec splendor possit augeri? Quae ergo super hoc diffinitio vel sententia sit sequenda, promissae instructioni convenit non sileri.

Iustis in gaudia aeterna surgentibus caelum novum et rudis terra revelabitur.

ZAC. Recte quidem dicis, intellectibus nostris ad integrum in dei providentia indeprehensibilem esse rationem; sed praesentis gratiae formam multiplex splendor aucturus est: quoniam longe amplior ei a creatore lux veniet, quam est ab eodem inserta creaturis. Ergo invisibilia metiri ex visibilibus nos oportet, et incorruptibilia de corruptibilium admiratione pensare: iustis autem in gaudia aeterna surgentibus caelum novum et rudis terra revelabitur; multiplicatum perinde supra solem ex dei conspectu se lumen infundet; quia multo magis sol a deo distat, quam nos ab eodem sole distamus. Hii potius, quos ad hanc vitam diversis iustitiarum gradibus merita provexerint, splendorem solis habituri sunt; et ita singuli indeptae felicitatis honoribus perfruentur, ut nec altior efferatur, nec spernatur inferior, sed gaudia sua unusquisque sic diligat, ut claritatis distantiam pari inmortalitate conpenset. Nulla tum interiectio noctis continuitatem diei lucisque violabit: praesens enim cernentium visibus deus, et beatorum laetitiae semper socia divinitas obscuritatem fugabit, diemque iunctura est. Non livor miseros, non suspicio vexabit incautos: nullus animi vel viscerum dolor; nullaque peccati vel necessitas vel occasio vel voluntas mortem aut mereri faciet aut timeri. Vernabunt cuncta

---

22 *rudis terra*] Adiectivum *rudis* idem aliquando sonare ac *novus* lexicographi adnotarunt.

---

3 in] *om. M* 4 innov.] inmutatis *M* 11 illo] *BM*; ullo *Mi* 12 sq. magnitudo vel] *om. BV* 13 ratio *BV* aut] *om. BV* 16 ad integrum] *om. V* 18 sq. ei a] cum *BV* 20 nos] non *B* 29 continuationem *M* 31 sq. diemque iunctura est] *om. B* diemque] quae *V, omisso* diem

cum fructibus, omnium specierum nulla temporum varietate mutata: odor cum amoenitate certabit: non illic inportunae obscuritatibus pluviae aut perennis aurae libertatem rigor calorque corrumpet; sed manebit perpetuo blanda temperies, et inaestimabilia illius beatitudinis gaudia praeteritorum recordatio nulla vexabit: ita ut praesentis mundi usum etiamsi abolitio futura non tolleret, transisse tamen gauderent iusti potius, quam dolerent.

CAPUT XXVII.

Cur frustra adorentur idola, si in templis donant responsa.

APO. Magna est, sicut dicis, adhortatio futurorum: sed nondum gentilium vanam patuit religionem, aut vacua honore divinitatis numina nuncupari, quando et certa ex adytis responsa praestantur, et futura noscuntur in templis; quae si et vera sunt, et quaerentibus prosunt, frustra christiani destruere conamini, quod eripere non potestis.

ZAC. Haec quidem, quae in templis ostendere extorum inspectio solet, et ex adytis velut futura portendere, nec semper vera sunt, et nulli umquam, ut arbitror, prosunt; quia, si adversa sunt, et ad correctionem ex deo veniunt, nisi ab ipso non queunt immutari: et denuntiata scisse quid prodest, si vitari praedicta non possunt? Si autem ex deo non sunt, nec bona possunt esse, nec vera; et sicut haud officiunt, ita nihil prosunt: sed sive sunt falsa, seu certe ex proventu habent aliquid veritatis, omnia figmenta sunt daemonum, qui et sperari a se volunt, et sperantes decipere consueverunt; ut cum a dei cultu homines abstraxerint, etiam a beneficiis exuant, atque ab eius bonitate disiungant. Hii gentilium obsident templa, hii sub mortuorum hominum nominibus sedem in vestris adytis collocarunt; et quia illis nusquam praeterea consistendi integer locus est, aerem sub nubibus praecipites incursant, volucrique discursu omnia perscrutantes, aut iam visa denuntiant, aut a se nequiter faciunda, quasi ut caveantur, adversa praedicunt. Nam licet nequam et incerti sint spiritus, omnique crimine reatuque polluti, incorporalis tamen eiusque substantiae, cuius dignitatem amisere cum caelo, naturae beneficio et vigore non carent; ac plus quam homines sciant necesse est, quorum et creatio sublimior est, nec terreno corpore sensus includitur.

Quae a diis gentilium mira fieri videntur, sive falsa, sive vera, figmenta sunt daemonum.

Daemones plus sciunt, quam homines.

---

1 specierum] *BVTL*; specie *MAchMi* 11 vanam p. religionem] *BVTLMi*; pat. vana religio *M*; vana p. religione *Ach* 11 sq. numina] nomina *BV*, u *in* o *s. l. corr. B* 14 christiani] *om. M* 17 portendi *M* 18 sq. correptionem *BM* 21 sicut] sic *B* haud] *om. BV* 22 ita] aut *BV* 25 a] *BV* 28 integer] *BV*; in terra *MAchMi* 32 incorporales *M* eiusque] aeque *BV*

Sed quae, rogo, illorum divinatio est? Nonne similiter cum hominibus, quos per vitia ceperint, Christi invocatione terrentur? Volunt quaedam sponte praedicere, et de absentibus vel futuris velut manifesta denuntiant, dum aut medelam cruciatibus sperant, aut praedicturos imitantur, ut fallant. Omnis tamen divinandi simulatio de rebus actibusque terrenis est: nihil ante factum, quod sit dei, praevident; nihil, prius quam videant, caeleste noverunt; et, quod magis mirere, ne cogitationes quidem in cordibus hominum deprehendunt.

Cogitationes tamen in cordibus non deprehendunt.

His ergo non pudet cultum verae divinitatis ascribere, his vitam hominis spemque committi, quibus circumscribendi semper dolus est, et fallendi pro divinatione subtilitas? His etiam simulacra aut igni excocta componitis, aut in ligno vel sculptilibus adoranda praebetis; ex quibus is vobis venerabilior deus est, qui artificis manu melius expolitus, et hoc divinitas clarior, pictura si pulchrior: nec requirendi creatorem studium est, aut agnoscendi deum verum sensus apponitur. Nonne manifestae dementiae est, his quasi deo hominem subici, quos tibi possis deum credendo subicere, et ab his vitae auxilia postulare, quos in reatu esse non dubium est? Quos si profuturos putas, et ideo placari debere confidis, profuturos cuiquam crede propitios, si spreti a fidelibus nocent, si his, a quibus propter deum contemnuntur, officiunt. Cum ergo nos timeant, vobis praesunt. Et vide, qualiter haberi debeant, qui nec prodesse umquam possunt, nec semper nocere, cum et sit facilius, et velle non desinant.

Christianos timent, gentilibus praesunt.

CAPUT XXVIII.

Si deus solus debetur honorari, quare et homines honorantur, et imagines sculpuntur in vasis dei.

APO. Habet quidem speciem veritatis obiurgatio tua, sed potest recurrentibus confutari. Nos enim eorum simulacra vel imagines adoramus, quos vel vera religione deos credimus, vel antiquorum traditionibus ducti deos non esse nescimus: vos vero, quibus istud abominatio est, cur imagines hominum, vel ceris pictas, vel metallis defictas, sub regum reverentia etiam publica adoratione veneramini, et, ut ipsi praedicatis, deo tantum honorem debitum etiam hominibus

1 sed] *MAch*; et *BVMi* cum in hominibus *B* 2 vitia] viam *V* 4 in cruciatibus *Ach* praedicturos] credituros, *corr.* credituris *B* 5 imitantur] *corr.* minitantur *B* divinandi] divina *BV*, *corr.* divinationis *B* 6 provident *M* 6 sq. nihil p. q. v. c. noverunt] *om. B* 12 in] *om. M* 13 is] his *BV*, h *post. exp. B* vobis] *om. BV* 14 pictura si] quo pictura fit *B* 16 sq. subici q. t. p. d. credendo] *om. BV* 18 Quos] quod *BM* 19 placare *BV* debere] *om. B* 21 prosunt *MAch* 23 et sit facilius et] et si desit facultas *B*, *lectio haud contemnenda* 30 docti *MAchMi contra ceteros* 33 etiam] *om. V*

datis? Quod si et inlicitum legique contrarium est, cur hoc facitis christiani, aut cur hoc vestri non prohibent sacerdotes, ne id, quod ignorantibus nobis obicitis, scientes sub officii excusatione subeatis?

ZAC. Istud quidem nec debeo probare, nec possum: quia evidentibus dei dictis non elementa, non angelos, nec quoslibet caeli ac terrae vel aeris principatus adorare permittimur. Divini enim speciale hoc nomen officii est, et altior omni terrena veneratione reverentia: sed sicut in huiusmodi malum primum adulatio homines impulit, sic nunc ab errore consuetudo vix revocat; in quo tamen incautum obsequium, non aliquem divinum deprehenditis cultum; et propter similitudinem amabilium vultuum gaudia intenta plus faciunt, quam aut hii forte exigant, quibus defertur, aut perfungi oporteat deferentes. Et licet hanc incautioris obsequii consuetudinem districtiores horreant christiani, nec prohibere desinant sacerdotes, non tamen deus dicitur, cuius effigies salutatur; nec adolentur ture imagines, aut colendae aris superstant, sed memoriae pro meritis exponuntur, ut exemplum factorum probabilium posteris praestent, aut praesentes pro abusione castigent. Vides ergo nil vestris erroribus simile in hoc esse, quod arguis, nec iuste profanis actibus officia incautiora conferri; quando etiam ipsi, ad quos referri istud potest, aut fieri hoc nolint, si consulantur, aut quamlibet vanae gloriae consuetudinem non recidant, nihil temere adsumentes divinum, mortales se esse et dei indignos honore fateantur, cui et quod sunt debent, et fide, ut hoc essent, fortasse meruerunt.

Excessum in adorandis imaginibus non probari, excusari tamen posse.

Hunc horrent strictiores christiani, prohibent sacerdotes.

Non adolentur ture imagines, aut aris superstant.

CAPUT XXIX.

Quare christiani fatum non credunt.

APO. Advertere in huius propositionis principio potuisti, tenui me obiectione ista libasse; quia professionis vestrae perfecta, ut vultis, observatio nil penitus, quo exasperari deus possit, debet admittere: nunc autem neglectis his, hoc, si videtur, signanter exprome, cur fatum homini esse nolitis, aut quam ob causam nullam decreti necessitatem videri, cum haec ipsa per cursum siderum lunaeque rationem ita inveniantur et certa sint, ut nemo facile devitet, quod futurum ei statuta propriae nativitatis adfixerint.

ZAC. Credo intellegas, ex interpretatione sermonis fati nomen adsumptum, et, quod vocari putatur, in specie non rei alicuius esse, sed

3 obicitis] *BVTL*; pro sacrilegio ascribitis *MAchMi* 5 sq. vel aeris] *om. BV* 10 et] *BTL*; sed *MAch*; scilicet *Mi ex ingenio* 11 aut] *recepi ex B*; *om. cet.* 14 sq. cuius effigies salutatur] *om. BV* 15 ture] *deest in BV* 20 hoc] *om. BV* nollent *BV* 22 esse] *om. M* 34 propriae] *om. Ach* 36 in specie] speciem *M*

Fatum a fari dictum.

Decreti necessitatem credere nefas.

Negatio est liberae voluntatis.

verbi; decreti autem necessitas si est ulla, quod credi nefas est, humanae vitae, deus aut ignarus est, aut iniustus: iniustus, si bona malaque inexpertis ipse constituit; ignarus, si decerni ab alio se cessante permittit. Nam si necesse est bonos esse, cur ascribuntur merita voluntati? si malos, cur poena commissis? Ergo et lex supervacua est, et nescio quam ob causam saeculi iura condantur, si, quod recte homo gesserit, proventibus ascribendum est; quod prave, necessitati. Cur praeterea idem bonorum potius conditor deus tantis scripturarum voluminibus vel comminatur iudicium, vel beatitudinem repromittit? Quid religiosae hominum preces faciunt, aut supplicatio enixa quid praestat, si potestas aliqua decreti inexpertis hominibus atque in lucem nascendo prodeuntibus, quod vitari non queat, et quod ipsi videtur affigat? At contra iustus et nulli umquam inaequalis iudicio deus, sicut cuncta ipse formavit, ita et cuncta moderatur, legem ab initio statuens, ut boni tantum simus; immo, quia sic creamur et nascimur, ne mutemur: neque tantum ne mali simus, sed ne vel mali esse velimus, ut et faciamus semper bona, non ut merentes mala aliquando patiamur.

Mathesis a diabolo inventa.

Ars nulla perniciosior.

Verum hanc de homine, ut videtur, praescientiam malitiarum omnium diabolus auctor invenit, ut velut per innoxiam mathesim occultius decipiantur, qui fraudem illius hanc esse non credunt. Inter omnes enim scelerum suorum artes nulla dubios perniciosius appetit, nec alias a dei cultu subtilius homines avocat, quam ut, cum sciamus omnes deo nos debere, quod formamur et nascimur, fato nos suadeat debere quod vivimus. Fallimur, nisi haec quibusdam pro tota religione praecipua cura est, ut futura non nesciant. Velint nolint, ei a quo scierint efficiuntur obnoxii, quia credunt; ac dum ista sectantur, a fide et religione discedunt; et, quod est saevius, sub specie innocentiae malum non cavetur, dum vitari posse non creditur, neque, si est prosperum, a deo poscitur, quod necessario eventurum speratur. Intuere praeterea ipsam maleficiorum scenam: signorum qualitas, status lunae, dies, hora, consulentis nomen inquiritur. Ecce iam incerta divinatio est, ubi falli interrogans vel respondens potest. Fit postea quicumque prosperorum gradus, et cum evadendi condicione praedicuntur adversa. Nempe etiam hic memorati artificis fraus elucet, quod esse fateatur incerta, quae evadi posse denuntiet. Deus enim innoxiis adversa non statuit, inexpertis magna non tribuit. Vides ergo, et divinae patientiae

---

3 cassante *M* 4 ascrib.] adtribuuntur *M* 12 evitari *M* 13 videatur *M* affigat] afficiat *BV*, *corr.* affigat *B* 17 et faciamus] efficiamus *BV* 21 credunt] *BTLMAch*; norunt *VMi* 22 alias] *BTLMAch*; alia *VMi* 28 quod est] vide *BV* 30 eventurum] esse *add. M* 32 horae *BV* 33 sq. prosperum *V*; prosperis *B* 36 evadi posse] evadenda *B*; evadendi *V* 37 magna] *omnes mss. et Ach*; *in* mala *marte suo mut. Mi*

et humanae curiositati fraudem diabolicae artis inludere, et velut in supputatione lunae ac siderum cursu occultum perfidiae virus latere, ut inter cognitionem ac praescientiam futurorum et reverentia dei et amor iustitiae apud homines minuatur: cum deus aut mala nascentibus statuisse credendus sit, aut ab alio constituta auferre non posse.

Divinae patientiae et humanae curiositati inludit.

CAPUT XXX.

Si diabolus in occultis nocet, quomodo potest in cursibus lunae vel siderum cum sint in praesenti nocere.

APO. Quantum video, magna est diaboli huius potentia, qui contra dei, ut intellegitur, voluntatem etiam lunae ac siderum cursui ea, per quae hominibus nocere possit, inseruit: verum tamen quo pacto aliunde venire credenda sunt, quae illic inspecta noscuntur? Arbitror autem, in occultis falsitatibus inludi homines ab eo posse; mathesin vero cum signis ac sideribus simpliciter convenire, ac non ideo noxiam debere iudicari, quia nihil de casibus subtrahit, sed magis utilem, quae aut denuntiet prospera, aut cavenda praedicat.

ZAC. Prius dixi, mathesin hoc esse saevius malum, quod innocens aestimatur; sed licet investigabili subtilitate tecta atque conclusa sit, actus sui tamen, sicut exposui, corpore ac fine reseratur. Ex deo enim non est, et idcirco nec sideribus cohaerere credenda est; quae primum incerta et infidelis, deinde inanis est operis, et idcirco observari supervacuum est nil profuturam. Multae autem stoliditatis est, ab eadem praedicta metuere, quae et cum praedicentis confessione evadi possunt, et praecipue conversis ad deum precibus superari. Prosperum vero aliquid ab eadem sperare perstultum est, cum tam facile aut falli possit aut fallere. Sed finge verum aliquando denuntiet: quod consilium est, cum manifesto reatu ab huiusmodi prodigiis dubios potius exspectare proventus, quam in fide semper securum vel medelam a deo sperare vel meritum? Hoc magis noveris, quendam esse diabolo in sceleribus principatum, atque huic inmundorum spirituum ministeria diversa servire: sub illius enim flagitiosa divisione alii concupiscentiae faces praeferunt, et luxuriae fomenta succendunt; per quosdam in praeceps fertur libido, atque avaritia officiis suis utitur; alii amore habendi cruenta persuadent et fraudes furtorum; alii furores laetantur ad cognitos. Hii maeroribus praesunt, et qui terrores metuentibus ingerant certi sunt; aliorum exercetur turba cruciatibus, ut sae-

Mathesin observare, vel ab ea quicquam sperare, quantae stoliditatis est.

2 lunae] *om. M* perfidiae] vulnus vel *add. M*, vulnus et *Mi* 4 minuatur] *BM*; minuantur *Mi* 5 posse] *MMi*; posset *VAch*; possit *BTL* 9 qui] *BM*; quia *Mi* 13 falsitat.] facultatibus *B* 20sq. quae p. i. et] incerta queri primum *M* 22 stoliditatis] instabilitatis *BV* 23 et] *om. B* 24 praecipue] *om. BV* 29 zabulo *BV* 31 enim] *om. B* 34 alii furores] *B unus*; sorores *ceteri*, *omisso* alii 36 ingerunt *BV*

vius infelicium hominum corpora vexatione quatiantur; a quibusdam sub incremento lunae augetur insania, et, tamquam de plenitudine purissimi luminis captorum labes veniat, sub quadam mali dimensione aut exaggeratur aut incipit; nonnulli magicam praestolantur artem, et mentiri mortuorum figuras in meditatione deputant; his etiam divinationibus doctiores praecurrunt, et fallendi subtilissimos velut simplex mathesis amplectitur. Alii in avibus auguria praecinunt, et volantum lapsus certis laterum partibus monstrant; atque ita illo falsitatum omnium incentore vel praesule diversis criminum stipendiis daemones militant, ut indefessos humano generi laqueos praetendentes, vitari ab hominibus ferrique non possint; si tamen, sicut illi vel credi semper vel fieri volunt, totum aut crederetur aut fieret.

CAPUT XXXI.

Qui sint daemones, et a quo diabolus.

APO. Oportune ad responsionem interrogatio dudum sequestrata descendit: unde igitur, quive isti sunt daemones, quos dudum in templis gentilium commorari, et nunc universis vel praeesse vel interesse criminibus signantius edidisti? Quis eorum similiter princeps, quem diabolum vocas? vel unde ad haec opera sunt deiecti, si ulla his tamen sublimioris naturae dignitas fuit? Effici enim per eos, quae in superioribus meministi, non nisi ipsorum genere et qualitate monstrabitur.

ZAC. Eadem quidem etiam nunc illis est natura, quae ab initio fuit; quia, quod semel creaverit deus, aut in melius mutat, aut ipse non abrogat: caelestem vero dignitatem, non sui creatoris, sed voluntate propria perdiderunt. Unde, quia et offensae causas requiris, ex scripturarum ratione utraque cognosce. Duo creationum genera, cum omnia conderet, praecipua deus fecit, quibus secundum officium tribuit et sensum: in caelis angelos, homines in terris. Incorporales sunt et vere spiritus angeli; nos vero caelestes sensus intra corpora terrena gestamus. Et cum munere creatoris voluntas utrisque sit libera, maior est tamen in hominibus occasio delinquendi, quibus et animo et corpore cavendum est: nam desideriis animae, corpora actibus peccant.

Duo creationum genera praecipua: in caelis angeli, homines in terris.

Hii ergo propiores deo, qui magis liberi; et quia imperiorum eiusdem ministri semper ac medii, ideo plus scientes. Ergo quaecumque

4 artem] *om. M* 5 et mentiri] ementiri *B* figuras] habentes *add. B* deputant; his] deputatis *BVTL* 6 doctiores] dicto res *haud male L, sed locus pessime, ut vides, corruptus est* fallendis *M* 8 ita] *om. M* 11 possint] *corr.* possent *B* tamen sicut] quod *M* 14 et a quo] *VMi*; vel unde *B* 18 signatius *M* Quis] qui *BM* 18 sq. diab.] zabulum *BV* 19 vel unde] aut quam ob culpam *M* 24 sui] vi *M* 25 causam *M* 30 utriusque *M* 34 sq. eiusdem] *mut. in* eius idem *M* 35 ergo] ut *ex se intrudit Mi*

in terris agi potestatum et dignitatum gradibus vides, umbra caelestium est: ita et illic magis secundum dei datum et disciplinae et ordinum modus praesidentis dei servit imperiis, atque ad nutum ineffabilis maiestatis innumerabilem angelorum multitudinem archangelorum oboedientia regit. Qui nunc autem diabolus et daemonum princeps, primus omnium angelus fuit; qui factura et gradu caeteris praeminens, dum effertur superbia, infra omnes effectus est. Videri se etenim deum, quod non erat, voluit, et, quia primus inter omnes factus fuerat creaturas, divinitati se comparando honorem creatoris adsumere: ob cuius ausi praesumptionem cum aliquantis ex inferioribus, qui adsensum praebuerant, eiectus e caelo est; quos postquam secum traxit ad terras, tamquam amissum reparans principatum ex angelis satellites suos fecit; et, sicut paulo ante memoravi, officiis criminum malisque lapsorum negatum in caelos reditum consolatur. Hic primum hominem ad temerandam praecepti legem in serpente praevius et suasor animavit, et in consequentibus semper bonam nostri creationem per vitae blandimenta egit in crimina; et, quamlibet per manus hominum, hoc tamen Christus insistente crucifixus est. Illi invidia, tumor, crudelitas et mixtus concupiscentiae luxus in sordibus cordi semper et gaudio est: et ne semper impia vel polluta sectando subtilis nequitiae figmenta nudaret, informationi atque effectibus scelerum honesta permiscuit, videri studens sibi virginitatem placere, dicari debere idolis castitatem; ut, quod re destruit, ambiret in nomine, purificatis etiam plus quiddam fallaciae suae praestans, et quamlibet homini sectam libenter indulgens, dum deum nec ignoratum aliquis scire quaerat, nec agnitum ex ipsius voluntate ac lege veneretur. Hii ergo daemones, et hic eorum diabolus princeps: hos Christi nomen intra hominum viscera abditos terret et cruciat. Hii hominibus memoratas superius insidias struunt, quos metu nequeunt, inlecebris capientes; ut, cum quolibet modo offensos deo fecerint, ab spe inmortalitatis abducant et oblectatione praesentium, et incredulitate futurorum.

Ordinum gradus inter angelos.

Angelorum princeps et eius satellites quare e caelo eiecti.

Eorum in homines invidia.

Insidiis suis nonnunquam honesta permiscent.

Quos metu nequeunt, inlecebris capiunt.

CAPUT XXXII.

Cur praescius futurorum deus fecerit diabolum, qui futurus esset hominibus inimicus.

APO. Si tam malus est diabolus, quam dicis, et tam pertinax criminum, futuri praescius deus nec malum creare debuerat, nec tanto

2 datum et] et *om. M* 5 oboedientiam *M* zabulus *BV* 6 qui] ut *M* factura] ita *add. MAch* 8 etenim] etiam *BV* 9 creaturas] *BM*; *om. edd* 11 reiectus *M* 16 bona nostri creatoris *Ach*; bona nostrae creationis *V* 22 sibi virginitatem] sub virginitate *V*, *B item, sed postea corr. ut in textu* 24 quiddam] quid eam *Ach*; quidem *V* 25 libenter] *om. B* quaerat] *BVTL*; queat *M edd* 27 zabulus *BV* hos] ergo *add. MAch* 28 hominibus] *BM*; omnibus *cet.* 31 futurorum] bonorum *add. BV* 34 est] *om. M*

culmine dignitatis efferre, ne aut sibi obvium, aut hominibus crearet inimicum: cuius quae ratio facti sit, si scientia suppetit, narratio subsequatur.

Ad bonum usum facta sunt omnia: ex malo usu nocere universa possunt.

ZAC. Nihil malum penitus in suo opere deus fecit, nec insitum in his creaturis aliquid noxium est, sed ab his potius appetitum; quia ut placerent facta sunt omnia, non ut nocerent: sed primum angelis sicut hominibus postea liberam deus praestitit voluntatem; alioquin in nullo praeter naturam mutis animalibus praestitissent: hoc est, sicut iam de hominibus dixi, in quodam ignorantiae torpore compositis aut licerent omnia, aut omnia non licerent. Fons ergo totius rationis deus inrationabiles sibi erat creaturus ministros? Aut quae ipsorum sensibus ratio, si nulla voluntatis potestas? Quae postremo oboedientia, aut quis dei cultus, nisi iubentis imperiis consequens esset similitudo famulantum? Quod si propter uniuscuiusque voluntarium malum creator est arguendus, quod dici nefas est, et de omnibus hoc modo argui potest; quia ad bonum usum facta sunt omnia, et malos exitus habent, si his aliter uti velis. Numquid malum est ignis? et certe, quae inportune admoveris, exuruntur. Terra obruit, sed cum subruitur: non naufragiis maria congregata sunt, et tamen intempestive ratibus adita submergunt. Numquid ad decidendum celsa constructa sunt? et nisi summis cautius consistamus, excidimus. Vertendae in sulcos terrae atque excidendorum causa lignorum ferrum hominibus datum est: et exin gladios bella sumpserunt. Numquid in reste mors posita est? et multi vitam laqueo finiunt. Quis hominum lapidationibus saxa, quis ligna crucibus deputavit? Numquid summae dignitates idcirco regibus dantur, ut tyrannides facilius assumantur? Quam bona creatio vini est! et acceptum effusius gignit insaniam. Ipsi herbarum suci, qui profuturis medicaminibus admiscentur, aut suae vis insciis nocent, aut largius hauriuntur, et perimunt. Creandorum liberorum causa sunt permissa coniugia, et ex licitis coitibus adulteria admittuntur illicita.

Si futuri praescius deus angelum creare non debuit, ergo nec hominem facere, neque elementa.

Quid, rogo, aequius facere deus debuit, quam rationabilem angelorum et hominum creaturam, atque hanc nec libertate privaret, et scientia cautionis imbueret? Quod si futuri praescius deus creare huiusmodi aut caeteris praeferre non debuit, ergo nec hominem facere aut cunctis praeferre debuerat, quem peccaturum sciebat; et, sicut tu dicis, ne ipsa quidem fieri elementa debuerunt, si nullius erant usui profutura: vel quoniam nocere universa possunt, si hisdem non ita utaris, ut facta sunt. Quanto hic divinae providentiae probabilior

1 dignitatis] *om. B* 8 hoc est] *om. B* 9 quodam] quorum *M* 11 aut] et *M* 12 voluntatis] *BVM*; voluntati *AchMi* 20 nisi] in *s. l. add. B* 22 homini *BV* 23 exhinc *BM* reste] *BMV*; resti *edd* 26 tyrannidies *M*; tyrannis *V*; a tirannis *B* assumatur *M* 27 succi *edd* 28 suae vis] *optime M*; saevius *BV edd* 35 tu] *om. B*

ordo est, idcirco illi primum summa committere, qui erat ausurus illicita; ut adtentior successuris cura iustitiae et amare creatorem institueret et timere, ac simul temptari eum nec ab angelis inpune monstraret, qui ob praesumptionem etiam archangelum deiecisset? Vides ergo dei creatione bonum factum, atque ipsius beneficio in sublimibus constitutum, voluntate propria, quam liberam acceperat, et bonitatem mutasse malitia, et dignitatem insolentia perdidisse.

CAPUT XXXIII.

Si peccavit diabolus cum sociis, quare non statim interfectus est.

APO. Etiam haec cum ratione facere videntur, quae de diaboli creatione casuque dixisti: sed quid causae sit, quod post ausum tantae temeritatis, sicut iam quaesivi, deletus statim cum satellitibus non fuerit, signanter edissere.

ZAC. Dei iudicium non tantum ex potestate, sed ex ratione est, qui in condemnationem non iudicantis solam vult esse sententiam, nisi et conscientiam delinquentis, per quandam paenitentiae comperendinationem, misericordiam semper ad se reverti cupientibus praestans. Et licet in omni aequitate sua iustus sit, est tamen in miseratione propensior; neque ad ulciscendum celeri indignatione festinat, cuius iudicio nemo succedit. Salvare ergo, non perdere, quod creavit studet, et inde inenarrabilis patientiae, nec praecipitis aliquando vindictae est. Quod si idem diabolus caeterique eius perditionis socii ante augmenta consequentium flagitiorum, et secretorum caelestium, quae ex parte sciebant, proditionem obnoxias paenitentiae manus dedissent, humilitatis exoratione crimen superbiae diluentes, profecto in eos honor redisset angelicus; nec miseri in eorum nunc sordibus volverentur, quos captos nequitiarum laqueis deprimunt, et infelici sorte vitiorum tanquam in solatium suae perditionis asciscunt.

Salvare deus, non perdere, quod creavit studet.

In diabolum, si superbiae paenituisset, honor redisset angelicus.

Vide praeterea inter delicta et iustitiam hominum daemonumque certamen et conpugnantibus inter se luxu atque virtutibus praemium inmortalitatis existere. Spectat nos cotidie praeliantes meritorum arbiter deus, et spiritales insidias fragili corpore superari placidus intuetur. Debuit profecto tam sublimis creaturae culpa sic plecti, et erecta in deum angeli superbia hominibus subiugari: ut, qui sibi auctorem suum praeesse noluerat, subditorum prius nunc imperia pateretur; et quamlibet in peiorem partem homines voluntatis suae dominos pertrahat, plures tamen prae se ad dei sedem virtutum ac fidei

Ad utilitatem hominum virtutumque probationem daemones servati.

---

2 adtentius *TL, ex* adtentiur *corr. T* 2 sq. amari . . . et timeri *BTLMAch, corr. ut in textu B* 3 nec] ne *V* 15 in condemnatione *BVTLMi* nisi] sed. *s. l. post. add. B* 18 in omnia *M* 28 asciscunt] adducunt *M* 30 et] *BM*; ex *Mi* 35 noluerit *Mi* 37 prae se] *BTLMAch*; per se *VMi*

probatione transmittit. Vides ergo, diabolum eiusdemque participes futuro iudicio per providentiam dei etiam cum quadam hominum utilitate servatos: ut et longanimitas creatoris lapsis paenitentiae locum daret, et, si indulgentiae spatia nil profecissent, sua potius quam dei sententia damnarentur. Quorum reatui cotidie extrinsecus illud accrescit, quod, licet ad iustitiam hisdem inpugnantibus exerceamur, nihilominus tamen et eo magis obtinet terrena fragilitas, quod hii nullo adversante in substantia angelica perdiderunt.

CAPUT XXXIV.

Quare deus non angelum misit, qui aut hominem restitueret, aut diabolum perderet.

APO. Intellego adsertionis tuae summam in hanc venire sententiam, ut dei Filium Christum non solum ad restituendum hominem, verum etiam ad condemnandum diabolum eiusque consortes, vel iam ad terras venisse, vel iterum venturum esse confirmes. Quod si ita est, potuit et angelus mitti, qui absque iniuria dei et discretos a bonis malos perderet, et ipsum cum sociis malorum principem divina auctoritate puniret.

Multiplices causae adducuntur, quibus per se ipsum dei Filius hominem reparare voluerit.

ZAC. Prima est quidem causa, qua Christus dei Filius veniendi ad terras habuit voluntatem, ut vel periturum hominem perire non sineret, vel perditum repararet: sed hoc quoque eius providentiae iunctum est, ut diabolum atque ipsius socios, sicut in homine in primo superavit adventu, ita in homine iudicet in secundo. Nec difficile deo fuit, per quamlibet caelestis militiae potestatem finem praesenti saeculo mittere, et punire praedictos: sed quia memoratus nequitiarum auctor deum se, sicut iam exposui, voluisset videri, ut coram, qui uterque esset, ab angelis et hominibus nosceretur, manifestari dei Filium visibiliter oportuit, et praesumptorem comminus confutari; ut nulla deinceps de intellectu unius maiestatis apud utramque creaturam dubitatio linqueretur. His praeterea additur causis, quod hominem sub conditione inmortalem antea factum idem restituere in melius debuit, qui ante plasmaverat. Etenim indecens erat, si a deo corruptibilis homo factus ab angelo incorruptibilis redderetur, postea quam hoc fidei probatione meruisset. Quid vero dei munificentia dignius, quam ut praesentiam suam in summam beatitudinis praestet, et, quod homini negaverat inexperto, indulgeat restituto: ut postremo, quem tantis malorum passionibus sequimur, quem cum saeculi invidia et periculis confitemur et credimus, sicut cupimus, ab his omnibus liberati in sua videamus maiestate regnantem?

5 extrinsecus] *om. BM* 7 et] *om. M* 12 dei filium] *om. BV* 18 sq. venit ad terras *M, et om.* habuit voluntatem 27 comminus] *BM*; cominus *edd* 31 qui a. plasmaverat] *om. BV* 37 sq. liberi *BV*

CAPUT XXXV.

Cur iniqui florent, et recti premuntur.

APO. Firmata est intra animum expositorum fides: sed, ut nihil cunctationis resideat iam credenti, pande, quaeso, quae vis vel florere iniquos facit, vel deprimit rectos; ut, cum de homine, sicut aperuisti, tanta sit deo cura, tam prava nihilominus utrosque diversitas agat, ut cum in illis malorum et voluntas et actus sit, copia e contrario cedat bonorum; his prospera denegentur, quos magis aequum est esse locupletes.

ZAC. Facilis rei istius intellectus est, nec tota in spiritalibus experimenta quaerenda sunt; quoniam evidenter etiam praesens conversatio docet, quo pacto aut iniquis affluant cuncta, aut necessaria bonis desint. Hii enim versa actuum vice non solum pertinaciter quaesita concludunt, verum insuper populantur aliena; hii quibuslibet lucris totius vitae tempus addicunt, et in pecunia spem requirunt. Hii autem propter occasionem delicti etiam honesta compendiorum studia devitant; ac bene parta pertinaciter non tuentes quietem iurgiis praeferunt, et auctorem iustitiae vindicem sperant. Additur, quod pravos miseratio numquam permovet, aut ad data exigua vix educit: his vero inopum sumptus honori est, et prompta semper in opere bonae voluntatis expensa. Quia vero morum subversio ex abundantia maxime venit, suos tantum incentor criminum fovens largas exultantibus sufficit opes, ut successibus gaudiorum luxuria subrepat, deinde in comissationem exuberatio vertitur, et captiva temulentia vitiis inrogatur. Hinc ad deum minor abundantibus cura est, et fiducia praesentium sperare non sinit divitias futurorum. Prolixae autem patientiae deus et tumentes in dissolutionem proici sinit, et angustatos in passione confirmat: promissum cunctis iudicium redditurus, ut hoc illic percipiat unusquisque, quod hic egerit; hoc in perpetuum patiatur, quo inferiores ac subditos temporarie despiciendo vexaverit.

Felicitate temporali iniqui iudicium, afflictione et angustiis iusti sibi mercedem parant.

CAPUT XXXVI.

Si iustus est deus, quare infantes malorum nescii diversis malis afficiuntur.

APO. Aperte etiam huius interrogationis membra patuerunt; et nisi molestum vererer aliquid tamquam in cumulum praestitae hactenus expositionis adicere, non supervacue inquirerem, quid hoc sit, quod vi-

4 vel] *M*; *om. edd* 5 ut] et *BM* 7 e contrario] *BM*; contrario *edd* 8 bonorum] et *add. B* 17 parta] parata *BV* 20 honori] *ex* oneri *corr. B*; honeri *T*; oneri, *corr.* honeri *M*; operi *Mi* 21 morum] horum *BV* 23 ut in successibus *BV* 23 sq. in commessatione *BV* 24 vertitur] *BVM*; vertatur *edd* inrogatur] *M*; irrigatur *BV*; irrigetur *edd* 25 minor] maior *BV*, *corr.* minor *B* 29 egerit] gesserit *M* 30 convexaverit *M*

tiorum ac peccatorum penitus inscii diversis malis afficiuntur infantes, ac nonnumquam ex utero prodeuntes aut debilitas occupat, aut ad mortem inmatura vis praeripit: quod saeva innoxios vexat insania, nec maiestatis indubie pietas et iustitia omnibus prompta succurrit. Unde si, ut dixi, taedium non est, breviter cuncta ostensurus eloquere.

ZAC. Amplius quidem postulas, quam sufficere possit credenti, et necessariae scientiae terminos inquisitione progrederis: sed ne in fidei susceptione ex aliquo incertus nutes aut haereas, utque in nullo de dei iustitia infidelium disputatio locum teneat, quid usus attentioris vitae docuerit, adverte.

Puerorum corporis habitus saepius ex parentum pendet parsimonia aut nimietate.

Liberorum ablatione parentes boni probantur, puniuntur iniusti.

Ex quattuor elementis hominem deus fecit, siccis, humidis, calidis, frigidisque. In splene frigida, calida ponuntur in felle; in sanguine humida, sicca reputantur in ossibus: miraque, ut intellegis, conspiratio haec ex contrariis factoris opus in homine conservat; et divinae artis ingenio praestantiorem speciem sociata demonstrant, quam in semet prius singula retinebant. Sic ire semper in melius, quicquid a creatore renovatur, apparet. Haec ergo in conceptionem aequis partibus confluunt, atque ita ex omni viscerum regione conveniunt, ut in nullo aequalitatem germina creationis excedant: sed hanc nascendi integritatem aut parsimonia aut nimietas temperat parentis alterius; et quod male praevaluerit, coalescenti intra uterum, vel mox ex utero prodeunti, aut valitudines gignit aut mortes. Geminae enim in homine venae sunt, quae praecipuum inter omnes spiraminis ac sanguinis obtinent principatum, et ab ipsa sede vitalium exiguis meatibus sparsae totum corpus inlustrant, notisque discursibus exploratum vitae iter ac pervium servant; quarum si alteram de praedictis vis aliqua praecluserit, perniciem haud dubiae debilitatis ac mortis operatur: unde infantes saepissime aut totius lucis efficiuntur expertes, aut confestim parvulos inmatura mors praeripit. Nonnumquam et ob eorundem parentum vel peccata vel merita infantum citus finis est: quia dilectorum ablatione probantur boni, puniuntur iniusti; et qui se argui doloribus aliis damnisque non sentiunt, etiam orbitatibus affliguntur: iustos autem maior fidei ignis examinat, cum in levioribus stabiles etiam amissione probantur affectuum.

Quod vero nondum boni vel mali conscios infanda daemonum vexat insania, patrum quidem, sed distantibus modis causa est. Si iniqui

---

1 ac peccatorum] *om. BV* 2 ex] de *B* 4 indubiae *BM* 7 progrederis] *codd. omnes*; praetergrederis *edd. ex coniectura* 8 utque] *corr. ex* atque *B*; atque ut *MMi*; adque *T*; atque *cet.* in nullo] *BVLMi*; in nullam *T*; ut nullum *MAch* 9 sq. usus a. v. docuerit] *M unus*; sentiri debeat *cet. mss. et edd* 11—29 Ex quattuor *usq.* praeripit *codd. MC soli servavere* 20 parsimonia] *MC*; parcim. *edd* 21 calescenti *C* 22 valitud.] *MC*; valetud. *edd* mortes] *M, ex* mores *corr. C*; mortem *edd* 34 affectum *Ach*

sunt, nec praedictis vel similibus castigationibus emendantur, etiam innocentum suorum arguuntur exitiis: hii autem, quibus conversatio recta est, et per se malitiam diabolicam superant, etiam talibus fatigantur insidiis, neque a taediorum exercitio vacant, quibus nocere aliter vis dolosa non praevalet; ad hoc malorum versutiam semper involvens, ut, sive ob vitia seu propter fidem ista proveniant, aut iniquum aut neglegentem deum, si quibus forte suadere possit, adfirmet. Sed qualibet arte vel parvulos cruciet vel parentes, dei iustitia in utroque non deest: nam et infantibus translatio malis vitae istius melior etiam hoc praestat, ne ex inprobis geniti similes quandoque efficiantur auctoribus; et hisdem, qui genuerunt, pro beneficio reputandum est, quod temporario vexatorum dolore aut peccatis eruuntur, et boni sunt, aut meritis augentur, et in fide crescunt.

Vexatio daemonum et infantibus prodest et parentibus.

Habes ergo interrogationum tuarum causas, et omnium ambiguitatum intellectum patentem. Itaque iam subditus deo promissam consilio fidem redde, abiectaque hac mundi sapientia, verae sapientiae affatibus crede; et quaerere a te altiora desistens, rationem caelestium secretorum auctoris sui scientiae consilioque permitte. Nam licet nunc plura cognoveris, et de interioribus fidei aliqua supersint, non tamen putes omnia hominem scire posse, quae dei sunt, nisi quae aut scire hominem ipse perdocuit, aut intellegere divina aspiratione permisit. Age ergo, et fidem cordis simplicitate susceptam devoti oris confessione testare. Nec gravi praeceptorum onere terrearis: levis est servitus dei, et intra voluntatem hominis tota necessitas legis; quam cum penitus revelatam compereris, ita eius agnitione gaudebis, ut, licet stimulet de ante acto errore paenitentia, maior tamen veniat de confessione gratulatio.

Zacchaeus Apollonium compellat, ut iis quae iam intellectu percepit contentus fidem christianam ore confiteatur.

CAPUT XXXVII.

Quae sit plenitudo legis dei.

APO. Iam dudum voluntas, quam expetis, prompta est: sed velut oppleta ruderibus fundamentorum loca, ita mentem dubietatibus emundari, ignorantiam scientia oportuit inbui, ut patentem fidei aditum veterum purgatio firma prospiceret. Unde, quia occupatiori dudum plena legis non potuit haerere revelatio, digestam in pauca nunc

Apollonius Zacchaeum rogat, ut fidem in pauca digestam repetat.

2 suorum] tamen *add. M* exitus *Ach* 3 etiam] tamen *add. Ach* 5 semper] *om. B* 6 ob vitia] obviantia *BMV*, an *post. exp. B* 7 si quis *Ach* 9 translatio] ex *add. MAch,* a *B*, *nihil VTLMi* 11 genuerint *M* 14 ergo] *om. M* 15 sq. consilio] *om. BV* 17 a te] *om. M* 20 potes omnia per hominem scire (*om.* posse) *BV* 22 devoti oris] devotiori *B* 24 sq. quae cum p. revelata *BV* 25 compereris] cognoveris *M* 26 licet] si *BV* 27 confessione] *BVTLMi*; conversatione *M*; conversione *Ach* 33 occupatiore *Ach*; occupato *BV*

repete; ut, quam propemodum non recepturus audieram, examinatam multipliciter cum veneratione suscipiam.

Cui Zacchaeus facit satis.

ZAC. Repetam plane, et animae visceribus intimandam brevioribus eloquar verbis. Christianis fidei integritas plenitudo iustitiae est, id est, deum nosse, colere, timere, diligere; manu facta nec adorare nec colere, nec profanis inmolatorum cibis vesci. Ecce iam non copiosae cruoribus hostiae aut odor polluti ignis exposcitur: enixe deum colueris, si temet pro omnibus deo dedas, duo ex omnibus praecipua tenturus praecepta, ut deum plus quam te, sicut te autem hominem diligas; quia nec prodesse sibi ullus ex se tantum potest, ut ille vel omnibus in commune vel singulis. Quid autem aequius, quam ut sicut te hominem diligas, a quo te similiter diligi, si consularis, exoptas, sic praestare quemadmodum et cupere bona: certe non propter caducam brevissimi temporis voluptatem spem beatissimae aeternitatis excludere: nec tueri praesentium vanitatem, ac fidem destruere futurorum; cum ex duobus conducibilius fore alterum clareat, non dicam sub dei, sed cuiuslibet honesti hominis arbitrio spem ponere, et propter electionem venientium praesentia spernere, quam ob praesentium transeuntem usum mansura praeterire?

Duo praecepta praecipua: ut deum plus quam te, sicut te hominem diligas.

CAPUT XXXVIII.

Confessio credulitatis ad deum.

Fidei christianae summam confitetur Apollonius.

APO. Dei unam esse et simplicem maiestatem, atque ab eo visibilia et invisibilia condita, omnes quidem sentiunt, et intellegere omnes possunt. Plenam perinde legis ac promissorum illius fidem, plenamque iustitiae, et merito divinae possibilitati subesse resurrectionis effectum, aeternum careat, qui non credit; quique te, Christe, dei Filium et deum manentem in homine diffitetur, nec redemptorem humani generis elato in caelos crucis triumpho et confitetur et praedicat. Qui retributorem sancti laboris aut scelerum vindicem non sperat futurum, ille consortia

4 christianis] *BVTMi*; christianae *LMAch* 5 deum] *huc in codd. MC interverso foliorum ordine instrusum est, quicquid infra habetur lib. 2, c. 7—19* 6 iam] hic *M* 7 cruoribus] *BM*; cruor *edd* 9 autem] *om. B* 10 ut] *BV*; quantum *edd* 12 diligi] *deest in V* si consularis] *B*; si consolaris *TL*; si consolari *MMi* 15 vanitatem] bonitatem *M* destruere] distribuere *BV* 16 conducibilibus *Ach* 17 arbitrio s. p. et] sponsione *M* 19 praeterire] spernere *M* 22 Dei unam] *M edd*; divinam *BVTL* ab ea *B* 23 et intellegere] set intell. *M*; sed int. *Ach* omnes] *TL, om. V, s. l. add. B*; quoque non *MAch* 25 possibilitatis *M* 25 sq. effectum, aeternum] *BV*; effectu aeterno *M edd* 27 redemptionem *BV* elato] *BV*; electo *M*; evecto *edd*; to *T*; tuo *L* 28 in caelo *M* 29 vindicem] iudicem *V* consortia] *BV*; consortio *M edd*

diaboli gemens perpetuas eat exsul ad tenebras, et profanae noctis mersus horroribus flagrantis caeni volvatur incendiis.

Idolis ipsique divinationi renuntiat.

Absit autem nunc mihi, amplius quam de deo rebusque illius sapere, et nisi ab illo edocta scire velle vel quaerere; tantum, ne ignorantiae vel tardae credulitatis culpam poena comitetur. Maculatae idolorum concidant sedes, et exsecrandae abominationis templa vacuentur, ipsaque divinatio, quae, ut video, a multifariis daemonum fraudibus vel dolosa vel falsa est, sub reverentia sanctae religionis intereat. Ego deum Christum et salutis viam sequar, illum prae anima et cunctis visceribus diligens; in me hoc tantum amaturus, quod ille dilexerit. Tu autem, qui divini in me muneris minister fuisti, ab auctore gratiam recepturus trade, quaeso, plenitudinem fidei, trade interioris sacramenta mysterii, et caducam materiem celsioris spei novatione perfunde. Si quidem creditis, qui nostris tractatibus adfuistis, ita animum verae lucis gaudia repleverunt, ut deum Christum eiusque pietatem, licet diu ignorasse paeniteat, aeternae tamen beatitudinis sperem esse, vel sero agnitum credidisse.

Interioris sacramenta mysterii ut tradantur exposcit.

EXPLICIT LIBER PRIMUS ALTERCATIONIS ZACCHAEI CHRISTIANI ET APOLLONII PHILOSOPHI.

---

1 profanae] *BV*; profundae *M edd* 2 horroribus] erroribus *M* flagrantis] *BMi*, flagrantes *TL*; fraglantis *M*; fragrantis *Ach*, fragrantes *V* caeni] *TM*; coeni *BL edd* 4 ne] *om. M* 5 vel] et *B*; ac *M* poena] indulgentia divina *M* maculatae] *TL edd*; pollutae *BVM* 7 ipsa *B*, *om.* que a] *om. BM* 10 visceribus] affectibus *M* 11 minister] aminister, a *post. eras. M*, *an pro* administer? 13 novatione] *BVM*; innovatione *edd* 14 quidem] *BV*; quid enim *M edd* 15 repleverunt] *BVTL Ach*; perfuderunt *MMi* 17 esse] *om. M* agnitum] *VTLMMi*; agnitam *Ach*, *corr.* agnitum *B* 18 explicit] *B*; finit *TL* primus] *B*; *om. TL* Jacchei *B*, *et ita constanter pro Zacchaeo*

INCIPIT LIBER SECVNDVS CONSVLTATIONVM.

PRAEFATIO.

Cum ad exercitium iustitiae optima atque exoptabilis via sit pie vivere, et vitae ipsius rationem factorum et cogitationum observantia custodire, praecipui inter bona omnia studii est, aut deo semper aut de deo fideliter loqui, quodque in homine maximum est, linguae ac mentis officium auctoris sui laudibus deputare; nec tamen ita fervore piae voluntatis attolli, ut in aliquo sentiendi ac profitendi modum subnixa fidei vota transcurrant, aut sacros divinae praedicationis terminos audentior licitis calcet ingressus. Non ergo fiducia sed fide prompti insinuationem primum sanctae trinitatis adgredimur; post in Iudaeos ac deinceps in haereticos plana expositione pergentes, etiam schismaticum Novatianorum detegemus errorem. Ita instructio ex multis collecta voluminibus breviarii vicem dabit, non omnia in singulis elaborans. Experti itaque rem inter personas melius agi, Zacchaeum nostrum Apolloniumque iam nostrum ad praedictos causarum gradus robustiore scientia deducemus, ut libelli superioris more religionis nostrae aemuli praedamnentur; et is qui discendi accenditur studiis, deo vivere cupiat, ac vitiis interire. Nunc ergo inter praedictos leni conlatione et proferentur omnia et probabuntur, ut congrua brevitate monstretur, quid recipi debeat, quid caveri; cum et fidelium credulitas caelestibus confirmetur exemplis, et profanorum perfidia suis vel maxime intellectibus destruatur.

Summa instituendae secundae huius collationis.

CAPUT I.

Si sit tertia in religionis honore persona.

APO. Si quisquam, Zacchaee, referre, ut dignum est, gratiam deo pro conlatis in se eius miseratione beneficiis, aut sermonibus sufficit,

1 consultationum] *TL*; *om. B* 2 praefatio] *edd*; *om. mss* 3 obtima a. exobtabilis *B* 4 cogitationum] cognitionum *Mi errore typothetae* observantiam *MAch* 5 praecipue *BV*, *corr.* praecipui *B* 7 sui] rebus aut *inser. MAch* 7 sq. piae voluntatis] pietatis *BM* 10 audentiori liceat calcare ingressu *Ach* 12 sq. schismaticorum *Ach* 13 ita] *om. M* 15 melius] *om. V* 17 deducimus *B*

aut animo comprehendit, ego praecipue perfungi hoc munere debeo confessionis et mentis: qui illius aspiratione tuaque doctrina tantis errorum laqueis evolutus mortis vincla deposui, et terrenum exutus hominem in spem caelestium gaudiorum dei adoptione transivi. Aeterni insuper sacrificii particeps factus, immo deum sumendo pars ipsius, toto animi vigore et salutaria expetere debeo, et obliqua destruere. Sed quoniam in retribuenda gratiarum vice nec in hoc quidem sufficientes sumus, quod intellegendo sentimus, haec solum retributionis penes impares via est, si largitor totius indulgentiae deus dignatione, qua nostris cogitationibus interest, debentis inspiciat votum, et pro effectu recipiat voluntatem. Quamlibet ergo ineffabilis laetitiae compos magna sim consecutus, maior mihi tamen ignorantiae metus est, ex quo aliquid esse coepit scientiae; grandisque animum cura sollicitat, si spiritalium conscius secretorum plenitudinis sacrae, quantum audire farique liceat, aut ignarus aut trepidus deprehendar. Nam prima fidei in me praecepta concludens, Patris tantum, ex quo sunt omnia, et Filii, per quem facta sunt omnia, credulitatem simplicem poposcisti; post autem ineuntis traditione mysterii etiam sancti Spiritus mihi a te exacta confessio est, et tota in trinitatem missa credulitas. Promissionis igitur memor pande, an sit tertia in religionis honore persona, vel si ex usu multiplicis reverentiae, et non ex speciali appellatione nomen adsumptum. Quod si haec sapientiae caelestis occulta reseraveris, quicquid in susceptione advenientis fidei bene cessit, consummatum notitia perfectiore roborabitur. Consequens erit, ut doctrinas quoque haereticorum et universas schismatum pravitates, quo vitari tutius possint, consultus expedias, si prius, qualiter credi debeant iam confessa, monstraveris.

Neophytus aeterni sacrificii particeps factus, immo deum sumendo pars ipsius.

Traditione primum symboli etiam sancti Spiritus exacta confessio est.

ZAC. Semper quidem stipendiis militiae spiritalis accinctos velut sub inminentium exspectatione bellorum instructionis usu oportet institui, et otium detestari; sed a multis, quae expetis, et prolixe et sublimiter condita velut novae eruditionis opus recusant, ac tam plane de omni dudum ambiguitate dissertum est, ut nunc non modo rudes in interpretationibus sensus, sed verba denique nisi inculcata non suppetant. Notissimum praeterea in qualibet editione fastidium est, aut refricare iam cognita, aut clarioribus inserta monimentis suppresso auctore

Ex priscorum voluminibus suam Zacchaeus doctrinam hauriet.

---

2 tuaque] *BM*; tuave *Mi* 7 nec] ne *M* 9 penes impares] pene impar *M* 10 debentibus *Mi* 11 pro effectu] pro affectu *M*; profecto *BV*; *corr.* pro facto *B*, *addito in marg.* al. factu 14 si] *om. VM* 18 traditione] *BM*; -onem *Mi* 19 in trinitate *V* 20 promissionis] *BVMi*; professionis *TLM Ach* religionis honore] religione *M* 26 tutius] *BVLM*; totius 1^a *littera paene deleta T*; ocius *AchMi* 27 confessa] *BM*; concessa *edd* 28 accinctum *M* 29 usu] vim *M* 31 plene *B* 32 rudis *BV* 34 refragari *V*; refragare, *corr.* refricare *B* 35 monimentis] *BV*; monum. *edd*

proferre; unde magis utrique nostrum fortasse conveniat exemplaria adire priscorum, ac de inlustrium voluminibus huiusmodi haurire doctrinam: quia et tibi absque dubio conducibilius est, perfecta ab eruditioribus discere, et mihi de maximis tutius reticere.

CAPUT II.

Si Spiritus sanctus deus sit.

APO. Et ego credo, aliquos super his crescente fide nostra latius disputasse, ac tantis annorum temporumque curriculis spiritalium virorum ingenia non silentio possessa, sed meritis. Verumtamen rudibus animis diffusa tardius innotescunt, et sensum prius onerant prolixa, quam doceant. Atque ideo excusatione cessante invidiae metum utilium fervor excludat, et indeptae quietis, quam amplecteris, gratiam inexsuperabilis fidei amor vincat, verecundiam proverbii veteris sententia sublevante. Quid enim dici a quoquam potest, quod ante non dictum sit? Aut quae tam abstrusa in nostris rebus scientia est, quam usus non illustraverit praecedentium? Unde hoc primum de sancto Spiritu certus revela: deusne, an res aliqua dei sit? et munus divinitatis, an plenitudo credendus? Probari autem testimoniis oportebit, quicquid simpliciter credituro in fidei sacramenta dictaveris.

ZAC. Oneri licet expostulatio tua sit, et quoddam negotium tantae interrogationis nectat intentio, quia ardui operis res loquenda, et fide magis est intuenda quam verbis; tamen, quoniam exigere ab humilibus magna non desinis, et recitandi oportunitatem dominicus fervor exsuscitat, quo fidei substantiam non depressam humo tegere, id est, non inclusam cordis retinere secretis, sed notitiae cupientium prompta adnumeratione mutuare ac vice fenoris multiplicare praecipimur, ad expositionem ineffabilis maiestatis trepidi, ad confessionem securi commissa auctori suo ora solvamus.

Una in trinitate divinitas sine confusione personarum.

Deus unus est: et quamlibet personis ac nominibus distincta sit trinitas, a se tamen ob hoc atque a sua aeternitate non distat; sed manens ante saecula divinitas in Patre ac Filio et sancto Spiritu vere ac proprie creditur una atque eadem; nec dividi nostris interpretationibus potest, nec rursum versa in unius personam trinitate confundi. Sic ergo Spiritus sanctus, ut Pater ac Filius, deus est; neque in trinitate unus, sed trinitas unum est. Haec fides plena, haec nostra credulitas:

---

13 *proverbii veteris*] Cf. Eccle. 1, 10 26 *praecipimur*] Cf. Matth. 25, 27

11 utilium] ut illum *MAch* 16 praeced.] recedentium *V* 19 in] *ex uno V recepi* dictaveris] *BVMi*; dictaverint *TLMAch* 21 et] *om. BV* 23 recitandi] *BVMi*; recidendi *T*; reticendi *LMAch, s. l. 2 m. B* 24 quod *Mi* 26 ac v. f. multiplicare] *deest in BV* 28 solvemus *BV* 30 ob hoc] *BV*; *om. edd* a sua] in sua *BV* 31 sq. proprie] dicitur vel *inser. M*

idcirco deos nec aestimari patimur nec vocari, sed deum in praedictis personis ac nominibus confitemur. Inenarrabilis enim divinitas, non ut concludi aut adprehendi vel vocabulis possit, intra nomina personasque se praestitit: sed, ut quod erat, esse et nosceretur, intellegentiam sui ex parte, quam capere humani sermonis augustiae praevalebant, credentibus dedit. Verum haec tibi non substracta aestimes prius, sed non credita prius: quia ab idolorum multitudine veniens etiam hic tibi praedicari deos putasses, nisi id, quod plenitudo fidei continet, traditionis exordia siluissent.

De hoc mysterio cur traditionis exordia siluere.

CAPUT III.

Si scripturis sanctis possit firmari haec elocutio.

APO. Quantum intellegi datur, adest sperata in interpretationibus fides, ac veritati ratio expositionis cohaeret: verumtamen sacris interlocutionibus eadem dicta firmari stabilitas purae credulitatis exposcit, et quoddam veritatis culmen cessantibus argumentis lectione constitui; quia videri incongruum potest, ita de deo loqui, ut non magis illa, quibus se idem insinuari voluit, proferantur. Qua de re ex multis quae enumerari ad praesens posse non arbitror, neque ut nunc enumerentur expostulo, qui interim doctrinae ordinem, non historiae corpus inquiro, perspicua quaeque et pauca dicturus auctoritatem redde memoratis. Nam, sicut dixi, velut tenuiter iacta nutabunt, nisi humanis adstructa sermonibus, divinis insuper fulciantur exemplis.

ZAC. Competenter exposcis, ut his potius fides detur, quae in testimonium sui divinitas ipsa prolocuta est, et recte ex innumerabilibus pauca proferri: quoniam verae probatio maiestatis, tametsi habet pluralitatem, pluralitate non indiget; credentique et pauca sufficiunt, quae increduli, etiamsi in multis scrutentur, ignorant. Unde primum de veteris testamenti libris, post etiam novi, sanctum Spiritum in substantia unius divinitatis agnosce, libro Genesis sic inchoante: IN PRINCIPIO FECIT DEUS CAELUM ET TERRAM; TERRA AUTEM ERAT INVISIBILIS ET INCOMPOSITA; ET SPIRITUS DEI FEREBATUR SUPER AQUAS. Ille principium est, qui Iudaeis quis esset interrogantibus dixit: PRINCIPIUM QUOD ET LOQUOR VOBIS. Unde ab eo et alio loco dictum est: IN CAPITE LIBRI SCRIPTUM EST DE ME. Ferebatur autem dei

Ex veteris ac novi testamenti libris Spiritum sanctum deum esse probatur.

31 *aquas*] Gen. 1, 1. 2   33 *vobis*] Ioh. 8, 25   34 *de me*] Ps. 39, 8

3 vel] *om. B*   5 quam] qua *B*   7 prius] *1⁰ loco om. BV*   18 posse non] non posse *VMi*   20 quaeque] quoque *Mi*   22 instructa *V*   28 sq. in substantia] intra substantiam *M*   32 sq. est qui I. q. e. i. d. Principium] *om. TL ob homoeotel.*; *BV autem sic habent:* Ille principii nomine designatur, qui de semetipso ait: principium *etc.*   33 quod] qui *L*   Unde et ab eo alio loco *B*

Spiritus super aquas, ut ex his viva omnia producturus ipse rudibus ignis proprii fomenta praestaret, qui nunc purificatis dona sanctificationis infundit. David perinde deo adspirante testatur: VERBO DOMINI CAELI FIRMATI SUNT, ET SPIRITU ORIS EIUS OMNIS VIRTUS EORUM. Vide quam plena sit brevitas, et quam clare in sacramentum unitatis recurrat: Patrem in domino, in verbi significatione Filium ponens, sanctum Spiritum ex ore Altissimi nuncupavit. Et ne vocis editio reputaretur in verbo, caelos per eum edocet factos; ne flatus in Spiritu, virtutis in eo plenitudinem demonstravit. Nam ubi virtus, ibi necesse est et persona subsistens; ubi omnis, non ablata a duabus sed consummata signatur in tertia: non ut sola habeat, quod in toto est, sed ne minus habeat, quae in sola appellatione postrema est. Iterum idem propheta trinitatem, dum precatur, exponit: COR MUNDUM CREA IN ME, DEUS, ET SPIRITUM RECTUM INNOVA IN VISCERIBUS MEIS. NE PROICIAS ME A FACIE TUA, ET SPIRITUM SANCTUM TUUM NE AUFERAS A ME. REDDE MIHI LAETITIAM SALUTARIS TUI, ET SPIRITU PRINCIPALI CONFIRMA ME. Principalis Spiritus Patris est, rectus est Filii, sanctus vero cognominis sui adiectione distinguitur. Nec de vocabulorum adiectione movearis, quod principalis et rectus et sanctus prophetica appellatione signatus est. Licet proprietas una sit in singulis, tamen, quia DEUS SPIRITUS EST, ne personarum confusio nostris intellectibus fieret, nominibus est adiecta diversitas. Qui enim sanctus, necessario rectus est; nec potest iterum rectus esse, nisi sanctus sit: principalis autem, quia ex eo unigenitus Filius, atque ab ipso Spiritus sanctus procedens. De quo Esaias sub persona dei de Christo loquentis haec posuit: EGO LOCUTUS SUM, ET EGO VOCAVI ET ADDUXI EUM, ET PROSPERUM ITER EIUS FECI. ACCEDITE AD ME, ET AUDITE HAEC. NON IN OCCULTO AB INITIO LOCUTUS SUM: CUM FIERENT, ILLIC ERAM: ET NUNC DOMINUS MISIT ME, ET SPIRITUS EIUS.

Angelus perinde ad Mariam sacrae nativitatis mysteria nuntians, paria de eodem sic depromit: SPIRITUS DEI SUPERVENIET IN TE, ET VIRTUS ALTISSIMI OBUMBRABIT TIBI. Dominus postea, cum de vocatione gentium loqueretur, intra unum divinitatis nomen sanctum Spiritum praedicans, ait: EUNTES NUNC DOCETE OMNES GENTES, BAPTIZANTES EOS IN NOMINE PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI. Paulus similiter

---

5 *eorum*] Ps. 32, 6 17 *confirma me*] Ps. 50, 12. 13. 14 29 *eius*] Esai. 48, 15. 16. 32 *tibi*] Luc. 1, 35 35 *sancti*] Matth. 28, 19

---

8 docet *M* 11 consummata signatur] consummatur *BV* 13 dum] cum *M* 18 cognominis] spiritus cognomine *V* 20 et sanctus] *optime B*; et spiritus *V*; spiritus *M*; spir. sanctus *Mi* 21 una s. i. s. t. quia] qui *BV ceteris omissis* 25 dei] domini *V*, *corr.* dei *B*; verbi *add. uterque* 26 vocavi] abii *M* 31 sic promit *M* in te] *om. M* 35 eas *M*

apostolus: QUI AUTEM CONFIRMAT NOS VOBISCUM CHRISTUS DOMINUS, ET QUI UNXIT NOS DEUS, ET QUI SIGNAVIT NOS, ET DEDIT PIGNUS SPIRITUS IN CORDIBUS NOSTRIS. Et iterum, dum caelestia Corinthiis precaretur, haec subdidit: GRATIA DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI, ET CARITAS DEI, ET COMMUNICATIO SPIRITUS SANCTI CUM OMNIBUS VOBIS. Unde propositae brevitatis memor, sententiarum multitudinem, quae largissima suppetit, non requiras: quoniam, sicut dixi, in paucis deo credere consuetudo fidelium, meminisse autem plurium diligentiae magis per se proficientis, quam docentis, officium est.

CAPUT IV.

Quid Iudaeis respondendum sit.

APO. Iam quidem simplex adsertio fidem fecerat, sanctum Spiritum vere ac proprie deum credi; sed quia facilius est sermonibus praebere consensum, quam intellectum sensibus mutuari, firmiter oportuit examinare suscepta, ac voluntariam confessionem caelestibus confirmare doctrinis. Nunc autem sectarum quae adversae nobis sunt gravitates retexens, a Iudaeis, si videtur, ordire principia, cur indomabilis populus deum ac dei Filium abnuat Christum, creaturarumque omnium dominum in neutra velit nativitate subsistere; qui utique ante omnes, quae nunc salvantur salvataeque sunt, nationes futurorum scientiam per legem prophetasque noscentes, quae erant pro mundi salute faciunda nescire nullatenus potuerunt, cum et deum nossent, et dei eloquiis non carerent.

ZAC. Non fallitur aestimatio tua, redemptoris nostri nativitatem, et quae secundum deum, et quae secundum hominem in uno eodemque nunc permanet, totis scripturarum voluminibus contineri; aperteque Iudaeis sacri adventus mysteria revelata, quae intimare summatim ab animo non abesset, si in cunctis attentos sensus sequeretur ordo sermonum. Sed quoniam voluntas nobis intellegentiae simplicis, non pugnae contraria difficultas est, auditioni tuae satis sit, libatis fastigiis totam lucem in parte luminis intueri, et utrumque brevi expositione percurrere. In libro itaque Genesis, dum refertur conflagratio Sodomorum, unius quidem, ut semper, voluntatis, sed non unius personae

Christi dei in carne nativitas Iudaeis aperte revelata.

3 *nostris*] II Cor. 1, 21. 22 5 *vobis*] II Cor. 13, 13

4 precaretur h. subdidit] praedicat *BV om. cet.* 5 spiritus sancti] *in marg. B, expuncto* sancti spiritus sit semper 6 brevitatis] *TMAch*; veritatis *BVMi, corr.* brevitatis *B* 8 fidelium] est *add. MAchMi* 12 spir. sanctum *BM* 17 quur *M* 18 creaturamque *Mi errore typothetae* 19 velint *Mi* 28 ab animo non] haud animo *B* attentos sensus] *M edd*; accensus sensuum B, accentibus sensuum *V* sequeretur] verborum *add. M* 31 contueri *M*

actus ostenditur, scriptura dicente: ET PLUIT DOMINUS A DOMINO DE CAELIS. Moyses iterum dei iussu in lapide constitutus, cum posteriora illius cerneret, trinitatis distinctionem in numero designavit dicens: DOMINE DOMINE DOMINE, MISERICORS ET MISERATOR. Per David autem loquentis ad Filium dei Patris haec verba sunt: EX UTERO ANTE LUCIFERUM GENUI TE. Per Salomonem vero de se Filius ipse testatur: CUM PARARET DOMINUS CAELUM, ADERAM ILLIC. CUM SECERNERET SUAM SEDEM, ET SUPER VENTOS VALIDAS FACERET NUBES; CUM CONFIRMATOS PONERET FONTES SUB CAELO, QUANDO FORTIA FACIEBAT FUNDAMENTA TERRAE, EGO ERAM APUD EUM DISPONENS, EGO ERAM CUI ADGAUDEBAT COTIDIE: IOCUNDABAR ANTE FACIEM EIUS, CUM LAETARETUR ORBE PERFECTO. Idem iterum, dum de eius ac Patris ambigit nomine, proprietatem verae nativitatis exponit, dicens: QUOD NOMEN EIUS, VEL QUOD NOMEN FILII EIUS? Haec de Christo secundum divinam nativitatem ad praesens dicta sufficiant.

Assumendi vero corporis fidem Moyses primum iussus hoc populo praedicare sic loquitur: IN NOVISSIMIS DIEBUS PROPHETAM VOBIS EXCITABIT DEUS DE FRATRIBUS VESTRIS SICUT ME: HUNC AUDIETIS. ET QUI NON AUDIERIT PROPHETAM ILLUM, EGO VINDICABO, DICIT DOMINUS. Quod testimonium a salvatore firmatum est, cum in evangelio eosdem Iudaeos increpans dicit: SI CREDERETIS MOYSI, ET MIHI CREDERETIS: DE ME ENIM ILLE SCRIPSIT. In Numeris vero sub eiusdem Moysi persona trucem populum, dum Iesum Nave deus commendaret, admonuit, ut in cognomine terreni ducis futuri et caelestis vocabulum nosceretur; ait enim deus ad Moysen: ECCE HIC IESUS QUI ADSISTIT TIBI, VIDE NE SPERNAS ILLUM; QUIA ET IPSE OBTEMPERANS TIBI ERIT, ET NOMEN MEUM EST IN ILLO. Planissime denique per Iacob patriarcham veritas propheticae benedictionis impleta est, cum et dux et princeps, id est, rex et sacerdos usque ad eius tempus a Iudaeis futurus verbis talibus intimatur: NON DEFICIET DUX DE FEMORIBUS IUDA, ET PRINCEPS EX ISRAHEL, DONEC VENIAT CUI REPOSITUM EST; ET IPSE EST EXPECTATIO GENTIUM. Balaam perinde in Numeris eadem nuntiat,

---

1 sq. *de caelis*] Gen. 19, 24 4 *miserator*] Ex. 34, 6 omnino ut Idacius Clarus Contra Marivad. l. 1, c. 1 6 *te*] Ps. 109, 3 12 *perfecto*] Prov. 8, 27. 28. 29. 30. 31 iuxta antiq. translat. 14 *eius?*] Prov. 30, 4 18 *audietis*] Deut. 18, 15 19 *dominus*] Ibid. 19 22 *scripsit*] Ioh. 5, 46 *In Numeris*] Cf. ibi 27, 18. 22 27 *illo*] Cf. Ex. 23, 20. 21 32 *gentium*] Gen. 49, 10

---

7 illic] *BVTL*; illi *MAchMi* 8 validas] *BVTL*; validos *MAchMi* 11 ante] autem *M*; autem ante *B* 15 divinam] *1 m. in marg. B*; *om. M edd* nativitatem] *BV*; divinitatem *MAchMi* 21 increpat dicens *BV* 23 Iesu *BVTL* 24 in] *om. V* 25 deus] dominus *B* 29 a Iudaeis] *BV*; a *om. cet.* 31 cui rep. est] *TLMAchMi*; qui mittendus est *BV*

dicens: ORIETUR STELLA EX IACOB, ET HOMO EX ISRAHEL EXSURGET. Quod Magi in Orientis partibus semper retinentes, primi ortum salvatoris inspecto sidere nuntiarunt; et quod olim per auctorem suae artis fuerat prophetatum, per ipsos cognita aeterni luminis inspectione completum est. Per Esaiam denique deus loquitur: ECCE MITTO IN SION LAPIDEM ELECTUM ANGULAREM PRETIOSUM; ET QUI CREDIDERIT IN ILLUM, NON CONFUNDETUR.

Hunc eundem ex virgine nasciturum idem propheta sic memorat: ECCE VIRGO CONCIPIET, ET PARIET FILIUM; ET VOCABUNT NOMEN EIUS EMMANUEL, QUOD EST INTERPRETATUM: NOBISCUM DEUS. Sub verbis iterum eorundem Iudaeorum in futuro iudicio gementium, cum Christum in Patris maiestate conspicient, haec deprompsit: NON EST DEUS PRAETER TE: TU ENIM ES DEUS, ET NESCIEBAMUS. Hieremias autem fidelis populi vocibus haec reponit: HIC DEUS NOSTER, ET NON DEPUTABITUR ALIUS ABSQUE ILLO; QUI INVENIT OMNEM VIAM PRUDENTIAE, ET DEDIT EAM IACOB PUERO SUO, ET ISRAEL DILECTO SUO: POST HAEC IN TERRIS VISUS EST, ET CUM HOMINIBUS CONVERSATUS EST. Micheas vero etiam locum, in quo erat oriundus, ita prodidit: ET TU, BETHLEEM, DOMUS ILLIUS EPHRATA, NUMQUID EXIGUA ES, UT CONSTITUARIS IN MILIBUS IUDA? EX TE ENIM MIHI PRODIET, QUI SIT PRINCEPS IN ISRAHEL; ET PROCESSIONES EIUS A PRINCIPIO A DIEBUS SAECULI. Innumera praeterea leguntur et suppetunt, quae mysterium nativitatis utriusque in deo Christo apertissime docent: sed confutari perditos ac rebelles suorum tantum auctoritatibus, ratio est; et, sicut iam admonui, interrogationi potius tuae, quam renitentum intentioni respondere propositum: habere enim prolixitatum necessitatem ratio certaminum potest, expleri brevibus aequum est studia consulentium.

CAPUT V.

Si et in aliis seducantur Iudaei, praeter id quod dei Filium non credunt.

APO. Dubium non est, his testimoniis nequaquam subtrahi fidem posse, atque eiusmodi probationes ne ab ipsis quidem Iudaeis, nisi in-

---

1 *exsurget*] Num. 24, 17 7 *non confundetur*] Esai. 28, 16 10 *Emmanuel*] Esai. 7, 14 *deus*] Matth. 1, 23 13 *nesciebamus*] Esai. 45, 14. 15 antiq. transl. 17 *conversatus est*] Bar. 3, 36–38 21 sq. *saeculi*] Mich. 5, 2

---

2 partibus] *om. M* 6 electum] *om. BV* 8 memorat] meminit *BV* 9 concipiet] in utero accipiet *M* vocabis *BV* 11 gementium] metuentium *B* 13 nesciebam *BV*, *corr.* nesciebamus *B* 14 reponit] *M*; exponit *cet* hic] *BV*; hic est *M edd* 16 et Isr. dilecto suo] *om. BV* 19 effrata *M*; eufrata *B* 20 qui] ut *M* 21 a principio] *BVAchMi*; ab initio *M* a diebus] *BM*; *om. Mi* 25 renitentum] *1 m. ex* renitentium *corr. B* 26 prolixitatum] *om. V*, *spatium vacuum in B relictum est* 29 seducantur] *BV*; seducuntur *TLAch*

sanire plus malint, aequanimiter improbandas; praecipue cum ex eorundem voluminibus intimatae adeo clara integritate perluceant, ut etiam si sine adsertore percenseas, et a se comprobentur. Verumtamen quibus idem Iudaei in diversum agantur exemplis, fieri certior cuperem, nec solum rectis sed et contrariis pariter edoceri: quoniam illa demum consummata dici doctrinae veritas potest, quae errantibus, non solum in quo corrigi possint, verum etiam in quo per semet depravantur ostendit.

Iudaeis non solum unitas divinitatis, sed etiam sacramentum trinitatis ostensum.

ZAC. Inculcatum tibi saepissime retines, deum unum esse, hoc est, unam trinitatis divinitatem, et in huius vocabuli appellatione significationem unius substantiae, non unius esse personae: sed illis hinc error occasioque perfidiae est, quod sibi in Horeb monte dei vocibus haec dicantur: AUDI, ISRAHEL, DOMINUS DEUS TUUS, DOMINUS UNUS EST; et iterum: EGO DEUS, ET PRAETER ME DEUS NON EST; et tertio: EGO DEUS, ET NON DEMUTOR; GLORIAM MEAM ALTERI NON DABO. Non utique nulli, sed non alteri: id est, huic tantum dabo, per quem vobis ab initio amissam inmortalitatem in melius reparari in praedestinatione constitui; demutari autem vere non potest, qui dispendium augmentumque non recipit. Cum vero alia divinitas non sit, necesse est ut deus alius non dicatur. Hoc tamen Iudaeis de unitate divinitatis non tamquam nescientibus dictum est, sed ad idola transgressuris praedictum, ne deos scilicet aut interpretarentur aut colerent, qui unum in substantia et maiestate cognossent. Illud praeterea clarum est, cum deus de mundi et hominis creatione disponeret, sacramentum trinitatis ostensum, scriptura dicente: ET DIXIT DEUS: FACIAMUS HOMINEM AD IMAGINEM ET SIMILITUDINEM NOSTRAM. Cum dicit NOSTRAM, prodit utique non unius; cum vero AD IMAGINEM ET SIMILITUDINEM profert, aequalitatem distinctionis insinuat, ut in eodem opere sit trinitatis aperta cognitio, in qua nec pluralitas cassa est, nec similitudo dissentiens, dum et consequentia sic traduntur: ET DIXIT DEUS: FIAT; et FECIT DEUS, et BENEDIXIT DEUS. Deus ergo

---

13 sq. *unus est*] Deut. 6, 4 14 *non est*] Deut. 32, 39 15 *n. demutor*] Mal. 3, 6 *non dabo*] Esai. 42, 8 26 *nostram*] Gen. 1, 26

---

1 malint] *B*; malunt *edd* 3 etiam si] *M edd*; si *om. BVTL* percenseas] *M edd*; pergentes *BVTL* et a se] *BVTL*, et *1 m. add. B*; ipsa se *M edd* comprobentur] *B*; comprobent *cet. mss. et edd: locus corruptus* 4 idem] *BMAch*; iidem *Mi*; *om. V* 5 et] *BM*; *om. Mi* 7 possint] *BV*; possunt *edd* 9 deum unum] *BM*; unum deum *Mi* 10 sq. significationem] vim *B* 12 choreb *BVM* 13 dicantur] *M edd, ex* diriuantur *corr. B*; desiderantur *V* dominus unus] *M*; deus u. *edd* 18 qui] quod *M* 19 recipiat *V* vero] *BVM*; vere *AchMi* 23 substantiae maiestate *MAch* cognossent] ssent *1 m. in ras. B*; cognovissent *V*; cognoscerent *M edd* 27 ad] *om. M* 27 sq. similit.] nostram *add. BV* 29 aperta] *M edd*; apertae *BV, an pro* aperte? in quo *BV* pluritas *edd*

Pater faciunda denuntiat, Filius perficit dicta, sanctus Spiritus benedictione confirmat; et necesse est, ut creationis totius auctor deus unus sit, tametsi est enuntiantis sermo FACIAMUS. Quam fidei rationem antiqua denique per Moysen benedictio pandit et comprobat, qua benedicere populum sacramento trinae invocationis iubetur. Ait enim deus ad Moysen: SIC BENEDICES POPULUM MEUM, UT ET EGO BENEDICAM ILLOS: BENEDICAT TE DOMINUS ET CUSTODIAT TE: INLUMINET DOMINUS FACIEM SUAM SUPER TE, ET MISEREATUR TUI: ATTOLLAT DOMINUS FACIEM SUAM SUPER TE, ET DET TIBI PACEM. Unde intellegis, non interesse indissociabilis atque indemutabilis dei, si non ad omnes sententiarum proprietates humanae efficientiae verba conspirent; cum evidenti fidelium intellectui sit relictum, ut, quod creari a deo vel effici dicitur, agi et effici semper a trinitate credatur.

CAPUT VI.

Si dominica passionis sacramenta prophetarum oraculis sint praedicta.

APO. Specialibus documentis Christi nativitas in deo et homine monstrata est; atque indubitanter apparuit, sanctum Spiritum in eadem substantia permanentem sacramentum perfectae trinitatis implere. Unde nunc eadem, si suppetit, scripturarum editione confirma, utrum et dominicae crucis praedicta sit passio, vel si in aliquo legis veteris corpore venerandae mortis indicia praenotentur; ut sollicitudine parumper indulta hanc denique sacri operis partem ordo coeptae eruditionis inlustret, quam dudum simplicis traditionis informatio revelavit.

Christi passionem omnes scripturae praedicant,

ZAC. Est plane omnium scripturarum non solum de passione, verum etiam de resurrectione caelique conscensu aperta praedicatio; atque in nobis dei regnum a Christi passione coepturum praescia prophetarum ora cecinerunt, David prae caeteris sic loquente: DICITE IN GENTIBUS: DEUS REGNAVIT A LIGNO. Non quod non semper a conditione nostra sub dei imperio fuerimus; sed, quandiu ab eius cultu ac voluntate dissensimus, aestimati sumus alieni. Unde et Moyses praedictum populum prophetice increpat dicens: ERIT PENDENS VITA TUA ANTE OCULOS TUOS, ET TIMEBIS DIE AC NOCTE, ET NON CREDES VITAE TUAE. De quo et in Numeris ita scriptum est: NON QUASI HOMO DEUS

---

9 *pacem*] Num. 6, 23—27   29 *a ligno*] Ps. 95, 10   34 *tuae*] Deut. 28, 66

---

1 perficit *MAch*   sanctus spir.] *B*; spir. sanct. *edd*   3 sermone *BV*   4 et comprobat] *om. BV*   5 in sacramento *V*   6 ut] *om. M*   7 sq. et inluminet *Ach*   10 atque indemutabilis] *M edd*; om. *BVTL*   11 humana *V*   13 agi et effici] *deest in VT*   17 sanct. spir.] *B*; spir. s. *edd*   21 praenotentur] *ex* -antur *corr. B*   29 a] *om. M*   32 vita tua pendens *B*

SUSPENDITUR, NEC QUASI FILIUS HOMINIS MINAS PATITUR. Vere enim in ea exprobratione, quod se dei Filium diceret, cuncta perpessus est; et non ut homo datus est morti, quem non a crimine crux recepit. Per Amos vero prophetam Spiritus loquitur, die media, sicut factum est in passione illius, noctem futuram; ait enim: ET ERIT IN DIE ILLA, DICIT DOMINUS, OCCIDET SOL MERIDIE, ET DIES LUCIS OBTENEBRABITUR SUPER TERRAM. Et Hieremias: EXTERRITA EST, QUAE PARIT, ET TIMUIT ANIMA EIUS. SUBIIT SOL, CUM ADHUC MEDIUS DIES ESSET, ET CONFUSA EST. Sub verbis autem ipsius domini etiam tormentorum atque inlusionis iniuriam Esaias apertissime declaravit dicens: DORSUM MEUM POSUI AD FLAGELLA, ET MAXILLAS MEAS AD PALMAS; ET FACIEM MEAM NON AVERTI A FOEDITATE SPUTORUM. Hinc et per David ante praedixerat: FODERUNT MANUS MEAS ET PEDES, ET DINUMERAVERUNT UNIVERSA OSSA MEA. IPSI VERO CONSIDERAVERUNT ET CONSPEXERUNT ME: DIVISERUNT SIBI VESTIMENTA MEA, ET SUPER VESTEM MEAM MISERUNT SORTEM. Nota omnibus causa est, a militibus, qui eum cruci dederant, vestem illius fuisse divisam, et unum ex omnibus vestimentis cessante iudicio sorte transcriptum. Aceti similiter et fellis admixtio, quam idem Iudaei pendenti in cruce domino dederunt, per David longe ante praedicta est sic loquentem: DEDERUNT MIHI IN ESCAM FEL, ET IN SITI MEA POTAVERUNT ME ACETO. Ita et per Zachariam de vulnerum acerbitate conquestus est, dicens: INTUEBUNTUR IN ME, QUEM TRANSFIXERUNT. Lancea enim latus illius penetrantes, quia frangere os iam defuncto saevientibus non licebat, quod olim Moysi dictum fuerat impleverunt. Ait enim dominus ad Moysem: ACCIPE AGNUM MATURUM ANNICULUM AB AGNIS ET HAEDIS, ET OCCIDET EUM OMNIS MULTITUDO SYNAGOGAE AD VESPERUM, ET MANDUCABUNT EA NOCTE; ET OS NON FRANGETIS EX EO. Latrones denique suspensioni eius esse iungendos Spiritus prophetavit, dicens: ET DEPUTABITUR CUM INIQUIS. De pactione vero infelicis Iudae, qui unus ex apostolis fuit, et salvatorem acceptis triginta argenteis tradidit, adeo scriptura

---

1 *patitur*] Num. 23, 19 7 *terram*] Am. 8, 9 8 sq. *confusa e.*] Hier. 15, 9 12 *sputorum*] Esai. 50, 6 16 *sortem*] Ps. 21, 17. 18. 19 21 *aceto*] Ps. 68, 22 23 *transfixerunt*] Zach. 12, 10 28 *ex eo*] Ex. 12, 3. 5. 6. 8. 46 30 *iniquis*] Esai. 53, 12

---

1 minas] *om. L* 6 dies lucis] *BVTL edd*; in die lux *M* 7 parit] paret *V* 8 medius] *corr.* media *L* 12 per] pater *M* 13 pedes] *BV*; meos *add. M edd* 13 sq. universa] *M edd*; omnia *BV* 14 inspexerunt *M* 17 dederunt *M* 18 cessante iudicio] *BVMAch*; esse ante iudicium (iudicio *T*) *TLMi* 19 idem] iidem *Mi*; *om. M* 20 sq. mihi in escam] in escam meam *M* 22 intuebantur *M* 23 penetrantes] *BVTLMi*; penetrante *MAch* 25 accipe] *BVTL*; accipient *MAchMi* 26 haedis] edibus *M* 27 ea] *BTLMAchMi*; eum *V* 29 eius] ei *Ach* 30 de pactione] despectionem *BV*, *corr.* defectionem *B*

non tacuit, ut modum quoque pecuniae designaret; ait enim: ET FECERUNT PRETIUM APPRETIATI TRIGINTA ARGENTEOS. His testimoniis passionem probasse sufficiat.

Nunc vero resurrectionem sub ipsius salvatoris verbis ad Patrem loquentis agnosce, David plenissime perdocente: NON DERELINQUES ANIMAM MEAM IN INFERNUM, NEC DABIS SANCTUM TUUM VIDERE CORRUPTIONEM. Dicere hoc de se praedictus propheta non potuit, qui usque ad communis resurrectionis diem in ea, qua est patribus additus, corruptione durabit. Per Esaiam similiter: NUNC RESURGAM, NUNC GLORIFICABOR, NUNC EXALTABOR, NUNC VIDEBITIS, NUNC ERUBESCETIS. Vere autem de salvatore praemonitum, praestita inferis bidui mora et post ascensus consequens prodit, quo corpus sponte depositum, sponte iterum propria resumens evexit. Hunc enim dierum post resurrectionem illius numerum Osee propheta apertius indicavit dicens: VIVIFICABIT NOS DEUS DIE TERTIO, POST BIDUUM RESURGEMUS. Esaias vero totam passionis ascensusque indicans fidem, haec in praedicatione sua posuit: TAMQUAM OVIS AD OCCISIONEM DUCTUS EST, ET SICUT AGNUS CORAM TONDENTE SE SINE VOCE SIC NON APERUIT OS SUUM. IN HUMILITATE IUDICIUM EIUS SUBLATUM EST. GENERATIONEM AUTEM ILLIUS QUIS ENARRABIT? QUONIAM TOLLETUR A TERRA VITA EIUS.

David perinde sub verbis dei Patris ad Filium proloquentis, non solum ascensum, sed et iudicium praedicavit, dicens: DIXIT DOMINUS DOMINO MEO: SEDE A DEXTRIS MEIS, DONEC PONAM INIMICOS TUOS SCABELLUM PEDUM TUORUM. Cum igitur testante propheta dominus ad dominum sit locutus, cui dubium est, quod Filio Pater in gloriam divinitatis ex homine transeunti caelestis iudicii potentiam ac vim exerendae maiestatis insinuet, sicut ipse in evangelio de hoc eodem loco dicit, nulli umquam angelorum aut hominum dictum fuisse, ut ad dei Patris dexteram sedens subiectos pedibus nominis sui calcaret inimicos? Hunc sibi Zacharias adstruens demonstratum, sic locutus est: ET OSTENDIT MIHI DOMINUS IESUM SACERDOTEM ILLUM MAGNUM STANTEM ANTE FACIEM ANGELI DOMINI; ET DIABOLUS STABAT AD

---

2 *argenteos*] Zach. 11, 12 7 *corruptionem*] Ps. 15, 10 10 sq. *erubescetis*] Esai. 33, 10. 11 15 sq. *resurgemus*] Os. 6, 3 nullibi tamen omnino ita apud veteres scriptores 21 *eius*] Esai. 53, 7. 8 25 *tuorum*] Ps. 109, 1 28 *in evangelio*] Cf. Matth. 22, 43–45 29 *angelorum*] Cf. Hebr. 1, 13

---

6 in infernum] *recte M*; in inferno *cet* 8 patri *M* 10 nunc exaltabor] *om. M* 12 prodit quo] pro quo *BV* 13 post] *omnes, al. m. corr.* ante *B* 15 vivificavit *edd* tertia *B*; *M vero sic habet:* vivificabit nos post duos dies et die tercio resurgemus 18 sicut agnus] *om. M* sine voce sic] *om. M* 20 sq. a terra vita] de terra memoria *M* 27 transeuntis *V*, s *in fine del. B* 28 exerendae] *M*; exercendae *BV edd* 32 illum] *om. M*

DEXTERAM EIUS ADVERSARI EI. ET DIXIT DOMINUS AD DIABOLUM: INCREPET DOMINUS IN TE, DIABOLE, INCREPET DOMINUS IN TE, QUI ELEGIT HIERUSALEM. NONNE HIC TITIO EXTRACTUS EX IGNI EST? Id est, numquid non peracta iam passio est, et hominis fragilitate deposita potestas Christo sempiterna successit? Daniel quoque paria de eodem proferens ait: VIDEBAM, ET ECCE IN NUBIBUS CAELI QUASI FILIUS HOMINIS VENIT USQUE AD VETEREM DIERUM; QUI ADSISTEBANT OBTULERUNT EUM, ET DATA EST EI POTESTAS REGIA, ET OMNIS TERRA, ET GENUS, ET OMNIS CLARITAS SERVIENT EI: ET POTESTAS EIUS POTESTAS AETERNA, QUAE NON AUFERETUR, ET REGNUM ILLIUS NON CORRUMPETUR. Haec itaque Iudaei audiunt et recensent: noverunt ista, nec tamen credunt: Christumque a patribus abiuratum non nesciunt, sed nescire se simulant; dum ita semper etiam in eadem, quam praeferunt, lege vixerunt, ut id, quod labiis faterentur, corde simul et opere denegarent.

CAPUT VII.

Cur antiquae legis portio sit recisa, vel quae volumina observantiam iustitiae intulerint.

APO. Ut arbitror, satis abundeque monstratum est, resurrectionem dominicam ascensumque caelestem divinis testimoniis elucere, et ita omnia spiritalibus fulgere documentis, ut, etiam si admissi facinoris aliqua possint ignorantiae excusatione defendi, damnari praesentium incredulitatem veritas latius diffusa compelleret: quia auctoritatem caelestium statutorum et actus denuntiatae humilitatis implevit, et subcrescentium docet credulitas populorum. Pande nunc itaque, cur legis veteris portio sit recisa, vel quae antiquandorum priorum voluminum causa formam observantiae iustioris invexerit; cum et idem utrorumque sit conditor, et eidem divinae maiestatis substantiam

---

3 *est?*] Zach. 3, 1. 2 10 sq. *n. corrumpetur*] Dan. 7, 13. 14

---

1 adversari ei] ut adversaretur ei *BV* 2 increpet d. i. te diabole] *om. M* satan diabole *B*, satan *dein exp.* 3 hic titio] *om. M* ex igni] de igne *V* 6 et] *VM*; *om. B edd* quasi] *om. M* 7 filium *B* venit] et *add. M* 8 ei] *om. V* omnis terra] omnes reges terrae *M* 9 ei] *BM*; *om. Mi* 10 sq. quod non corrumpitur *V* 12 christumque] *BM*; c. quem *Mi* 13 se simulant] *ex* dissimulant *corr. B* eadem] ea *M* 14 legem *V* 18 intulerint] tradiderint *Ach* 19 ut arbitror] *M*; *om. BVAchMi* 20 ita] *BVM*; ista *AchMi* 22 damnari] hos *2 m. add. B* 22 sq. praesentium incredulitatem] *MAchMi*; prae incredulitate *BVTL* 24 et] *M*; *om. BV edd* 24 sqq. *Quaecumque deinceps hic habentur, a verbis* humilitatis implevit *usque ad locum* tantum subsistentem . . . id est *in capite 19 huius secundi libri, omnia, ut dixi, interversis in archetypo foliis ordine praepostero in cap. 37 libri primi a scriptoribus codicum MC intrusa sunt* 28 eidem] eandem *B*; *om. M*

possidenti nec voluntas in ratione dissentiat, et in praescientia aeternitas obsecundet.

ZAC. Fidelis ac vera professio est, utraque unius dei censere praecepta, et per Moysen traditam legem non abrogatam per Christum, sed inpletam fateri, ipso in evangeliis sic protestante: NON VENI LEGEM SOLVERE, SED ADIMPLERE. Olim enim evangelicae praedicationis promissa lex fuerat, deo per Esaiam sic loquente: LEX EX SION PRODIET, ET VERBUM DOMINI EX HIERUSALEM: id est, consummata iustitiae fideique doctrina per Christum in ecclesia dinoscetur. Et iterum Michaeas: LEX EX SION PROFICISCETUR, ET SERMO DOMINI AB HIERUSALEM; ET IUDICABIT INTER PLURIMOS POPULOS, ET REVINCET ET DETEGET VALIDAS NATIONES. Alioquin veteri lege iam tradita, quae alia nisi evangeliorum nuntiabatur addenda? De qua per Hieremiam similiter est locutus: ECCE DIES VENIUNT, ET CONSUMMABO SUPRA DOMUM ISRAHEL ET DOMUM IUDA TESTAMENTUM NOVUM: NON SECUNDUM TESTAMENTUM QUOD DISPOSUI PATRIBUS EORUM, CUM APPREHENDI MANUS EORUM, UT EDUCEREM EOS DE TERRA AEGYPTI: id est, mitiorem in evangeliis ordinabo, illaque cessabunt, de quibus scriptum est, DEDI ILLIS PRAECEPTA NON BONA, IN QUIBUS NON IUSTIFICABUNTUR IN EIS; SED QUI FECERIT EA, VIVET IN ILLIS. Quaedam ergo in lege idcirco severius sunt statuta, ut rebellem populum atque adsueta gentilitate lascivum potius humiliarent, quam attolli iustificatura permitterent; et velut quadam custodia disciplinae praesentis poenae terrore cohiberent, quos adhuc longe a saeculi fine degentes servare iudicii interminatio tarda non posset. Hinc illud est: OCULUM PRO OCULO, DENTEM PRO DENTE. NE MANDUCAVERITIS, NE CONTIGERITIS. Hinc mensium observatio definita, neomeniorumque festivitas; hinc statutum sabbati iter, ac pene totis humanorum actuum rebus otio interclusa libertas. Sacrari vero pecudum atque alituum victimas prima ratio consuetae abominationis exegit: quia arceri ab hisdem repente non poterant, consultius fuit, paulatim abolenda respuere, quam statim inhibenda punire. Haec autem alia et evidens ratio est, quod, licet gentilium ritu hostias immolabant, deo tamen docebantur offerre, quod praestare idolis ante consueverant; et multiplicis sacrificii actibus occupatis ne cogitare quidem de transgressione spatium aut

Lex vetus eo pertinebat, ut feras Iudaeorum mentes terrore cohiberet

ac legi gratiae viam pararet.

6 *adimplere*] Matth 5, 17 8 *Hierusalem*] Esai 2, 3 12 *nationes*] Mich. 4, 2. 3 17 *Aegypti*] Hier. 31, 31. 32 20 *in eis*] Ezech. 20, 25 *in illis*] Cf. Gal. 3, 12 26 *dente*] Ex. 21, 24 et al. *contigeritis*] Cf. Lev. 11, 8

10 Michaeas I. e. S. pro.] *om. BV* proficiscetur] *M*; prodiet *AchMi* 12 sq. alias n. e. nunciabantur *V* 14 sq. supra domum I. et domum] domui I. et domui *MVulg* 17 mitiorem] *TLMAchMi*; mitterem *BV, sed in B mox exp.* 22 iustificaturi *MAch* 25 tarda] *om. M* 27 neomeniorumq.] *BVM*; -arumq. *AchMi* 29 alituum] *V*; alitum *BM edd* 30 exegit] nam *inser. B*

occasio praebebatur; cum et quod desiderare possent non auferebatur, semperque supererat quod explere devotionis intentio non valeret. Denique mox audiunt per prophetam: QUID MIHI MULTITUDINEM SACRIFICIORUM VESTRORUM? DICIT DOMINUS; PLENUS SUM. HOLOCAUSTOMATA ARIETUM, ET ADIPEM AGNORUM, ET SANGUINEM HIRCORUM ET TAURORUM NOLO: NEC SIC VENIATIS ANTE CONSPECTUM MEUM. QUIS ENIM EXQUISIVIT ISTA DE MANIBUS VESTRIS? CALCARE REGIAM MEAM NON APPONETIS. SI ATTULERITIS SIMILAGINEM, VANUM EST: INCENSUM ABOMINATIO EST MIHI. NEOMENIAS VESTRAS ET SABBATA ET DIEM MAGNUM NON SUSTINEO; IEIUNIUM ET DIES FESTOS VESTROS ODIT ANIMA MEA. FACTI ESTIS MIHI IN ABUNDANTIAM; NON DIMITTAM PECCATA VESTRA: id est, non his piaculis crimina vestra purganda sunt. Sed quid esset in nostro baptismate purificationis futurum, prophetice demonstravit dicens: LAVAMINI, MUNDI ESTOTE: id est, cum illius visitationis tempus advenerit, spiritalis lavacri sacramenta sectamini. ET SI FUERINT DELICTA VESTRA UT PHOENICIUM, UT NIVEM DEALBABO; SI AUTEM UT COCCUM, UT LANAM CANDIDAM EFFICIAM. In phoenicio obscuritas peccatorum, in cocco mens cruenta designatur.

Baptisma nostrum prophetice monstratum,

Talibus ergo per Christum denuntiata mutatio in melius versa est, ac pro obsoletis pecudum atque alituum victimis caeleste fidelium munus pura oblatione celebratur, et contra omnes insidias infestantis inimici spiritalis sacrificii admixtione munimur; et illud in adsumptum hominem dei Patris completur edictum: TU ES SACERDOS IN AETERNUM SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDECH. Ubi ergo evangeliorum tempus inluxit, solvit continuo gratia, quos legis servitus retinebat, sacroque domini ore praedicatum est: VENITE AD ME OMNES, QUI LABORATIS ET ONERATI ESTIS; ET INVENIETIS REQUIEM ANIMABUS VESTRIS. TOLLITE IUGUM MEUM SUPER VOS; ET DISCITE A ME, QUIA MITIS SUM ET HUMILIS CORDE: IUGUM ENIM MEUM SUAVE EST, ET ONUS MEUM LEVE EST. Ne autem praedictarum vindictarum rigor maneret, et medelam salutaris paenitentiae incumbens reatui exitus raperet, sequestrari iudicio plectenda constituit in evangelio dominus ita praedicans: MIHI VINDICTAM,

aeque ac spiritalis sacrificii oblatio.

---

12 *vestra*] Esai. 1, 11—14 14 *estote*] Ibid. 16 17 *efficiam*] Ibid. 18 24 *Melchisedech*] Ps. 109, 4 29 *leve est*] Matth. 11, 28–30

---

1 praebeatur *MAch* 2 intentio non] intentionem *Ach* 3 per] *BM*; *om. AchMi* quid] *BV*; quo *MAchMi* 4 sq. holocaustom.] *BM*; holocautom. *AchMi* 6 nolui *MVulg* 8 adponatis *M* 10 vestros] *BM*; *om. AchMi* 11 in abundantia *BV* 16 dealbabo] ea *add. AchMi, non autem BVM* 18 designatur] *BVMi*; signatur *MAch* 20 alituum] *V*; alitum *BM edd* 24 ergo] *om. BV* 26 omnes] *om. BMAch* 26 sq. laboratis et] *om. M* 29 leve est] *BV*; est *om. M edd* 31 sequestrare *B* 32 ita] *om. M*

EGO RETRIBUAM; quoniam, nisi emendatio iusta successerit, nemo rectius vindicat, quam qui in admissi probatione non fallitur. Sic itaque et sabbati abolitus torpor est, atque a bono opere nullum fidelibus tempus exclusum, ipso in evangeliis sic loquente, quia LICET SABBATIS BENE FACERE; et QUIA FILIUS HOMINIS DOMINUS SABBATI EST. Edendi praeterea, quae conveniant, facultas est attributa: quoniam, ut ipse testatus est: NON COINQUINANT HOMINEM, QUAE IN OS INGREDIUNTUR, SED EA, QUAE DE ORE EXEUNT. Ita haec omnia, quae cruciatui rebellibus erant, indulta per Christum libertate solvuntur; paucisque a superstitione cessantibus, quae vere iustitiam merentur adiecta sunt: atque ideo inter exordia et plenitudinem fidei lex media subrepsit, quae feras Iudaeorum mentes talium sanctionum difficultate confringeret, et venturae indulgentiae gratiam suscipi facilius persuaderet, quam et diuturnae absolutio servitutis, et exoptata olim libertas amabiliorem etiam incredulis reddidisset.

Servitus legis indulta per Christum libertate solvitur.

CAPUT VIII.

Quae sit Iudaeis in circumcisione iustitia.

APO. Non inmerito in huius causae interrogatione prospexeram aliquod divinae providentiae fuisse consilium, ut haec rudis populi permissa primordiis velut profutura ac placita iuberentur, quae aboleri postmodum conveniret. Quid, rogo, in circumcisione hisdem Iudaeis sanctificationis aut meriti est, quod eam sibi etiam nunc in vicem baptismatis blandiuntur, quam in signaculum tantum electae sobolis constitutam praecedentis libelli tenore signaveras? Et procul dubio clarum est, eos iustitiae praemiis carituros, si in hac tantum corporis inminutione fidentes totius spei documenta componant, quos reiecta carnis iniuria gaudere potius incruentis sancti Spiritus muneribus oportebat.

ZAC. Recte recolis, prioris libelli huiusmodi expositionem fuisse, in circumcisione carnali signaculum fidei, non statum fuisse iustitiae, scriptura memorante: ET DIXIT DEUS AD ABRAHAM: HOC TESTAMENTUM MEUM SERVABIS INTER ME ET VOS, TU ET SEMEN TUUM TECUM. CIRCUMCIDETUR OMNE VESTRUM MASCULINUM, ET CIRCUMCIDETIS CARNEM PRAEPUTII VESTRI; ET ERIT IN SIGNUM TESTAMENTI INTER

Circumcisio carnalis signaculum fidei, non status iustitiae.

---

1 *retribuam*] Rom. 12, 19 5 *bene facere*] Matth. 12, 12 6 *est*] Ibid. 8 8 *exeunt*] Cf. Matth. 15, 18

---

1 ego] *BV*; et ego *MAchMi* 4 quia] *om. BV* 7 testatus est] testatur *M* non] ea *inser. M* 10 veram *L* 11 ideo] *om. V* 14 quam et] *M*; et *om. BV edd* 21 rogo] ergo *M* 22 eam] *B*; ea *M edd* 23 blandiantur *M* 29 expositione *M* 31 deus] dominus *BV* hoc] *om. BV*

ME ET VOS. Hanc usque ad Christum rationabiliter custoditam Iesu Nave actus subsequens probat, qui post excessum heremi, in qua idem Iudaei quadraginta vixerant annis, nec quisquam huic fuerat subiectus iniuriae, quia in solitudine permixtio extraneorum non erat populorum, plebem signare praecipitur, atque indicto patribus more Iordanem transituris cognitionem avitae credulitatis inponere, scriptura dicente: ET AIT DOMINUS AD IESUM NAVE: FAC TIBI CULTELLOS PETRINOS, ET SEDENS CIRCUMCIDE SECUNDO FILIOS ISRAHEL. Istud quidem et secundum litteram contigit, sed in nos magis prophetica interpretatione porrectum est. Iesus enim ille, verbo noster et facto, angelo ad pastores in evangeliis nuntiante: NATUS EST, inquit, VOBIS HODIE SALVATOR, QUEM VOCABITIS IESUM: IPSE ENIM SALVUM FACIET POPULUM SUUM A PECCATIS EORUM. In secundis autem filiis gentium intellegitur populus, et in abscisionibus petrinis evangelicae conveniunt disciplinae.

Circumcisio cordis ei successura praedicitur

Unde Moyses primum talia prophetavit, dicens: IN NOVISSIMIS DIEBUS CIRCUMCIDET DEUS COR VESTRUM, ET COR SEMINIS TUI, AD AMANDUM DEUM VESTRUM. Hieremias perinde non carnem circumcidendam, sed corda denuntiat dicens: CIRCUMCIDITE VOS DEO VESTRO, SED ET CIRCUMCIDITE PRAEPUTIUM CORDIS VESTRI.

Dominus autem in evangelio principi Iudaeorum evidentissime protestatur, nullum penitus sine lavacro spiritalis aquae posse salvari, aut possessionem regni illius adepturum; ait enim: AMEN AMEN DICO TIBI, NISI QUIS RENATUS FUERIT EX AQUA ET SPIRITU SANCTO, NON VIDEBIT REGNUM DEI.

et spiritale baptismi lavacrum.

De quo tamen per Esaiam ante praedixerat: NOLITE PRIORA MEMINISSE, ET ANTIQUA NOLITE RECORDARI. ECCE NOVA FACIO, QUAE NUNC ORIENTUR, ET COGNOSCETIS EA; ET FACIAM IN DESERTO VIAM, ET FLUMINA IN LOCO INAQUOSO, ADAQUARE GENUS MEUM ELECTUM, ET PLEBEM MEAM QUAM ADQUISIVI, UT VIRTUTES MEAS EXPONERET. Et iterum: SI SITIERINT PER DESERTUM, ADDUCET ILLIS AQUAM DE PETRA; FINDETUR PETRA, ET FLUET AQUA, ET BIBET PLEBS MEA. Et tertio: FLUMINA DE VENTRE EIUS FLUENT AQUAE VIVAE. Itaque secundum apostolum, CIRCUMCISIO NIHIL EST, ET PRAEPUTIUM NIHIL EST, SED OBSERVATIO MANDATORUM DEI. Quae in fide evangelicae

---

1 *et vos*] Gen. 17, 10. 11   8 *Israhel*] Ios. 5, 2   12 *salvator*] Luc. 2, 11   13 *eorum*] Cf. Matth. 1, 21   17 *vestrum*] Deut. 30, 6   19 *vestri*] Hier. 4, 4   24 *dei*] Ioh. 3, 5   28 sq. *exponeret*] Esai. 43, 18—21   30 *mea*] Cf. Num. 20, 8   31 *vivae*] Ioh. 7, 38   33 *dei*] I Cor. 7, 19

---

1 rationabiliter] *BVTL*; carnaliter *MAchMi*   3 vixerunt *BV*   6 iordanen *B*   8 circumcide] *M*; -cides *edd*, s *post. add. B*   10 verbo] *BVTL*; sed vocabulo tantum *MAchMi*   16 sq. seminis tui] *ita in marg. 1 m. corr. B*; similis populi tui *TLMAchMi*   19 vestro] *om. BV*   sed] *om. B*   21 sq. posse salvari aut] *om. BV*   23 tibi] *BVMMi*; vobis *TLAch*   25 ecce] ego *M edd*   26 et cogn. ea] *om. M*   28 meas] tuas *BV*   31 flumina] *om. M*

credulitatis impleta gratiaque baptismatis, non nunc etiam, sicut ante, aut populum signat aut sexum: sed iniuriam carnis in signaculum spiritale convertens, nec sexum excipit, nec gentem secernit; atque in se omnes aequaliter salvans praeputium in vitiis reputat, et circumcisionem tradit in moribus: quia id, quod verae sanctificationis est, in fide dinoscitur; quod manifestae fidei, operibus iustitiae, non iniuriae corporis deputatur.

CAPUT IX.

Cur patriarchis licuit habere in coniugio plures.

APO. Huius quoque dispensationis, sicut acceperam, certa probatio est, et Iudaeorum ita ut in ceteris vana praesumptio, qui reputandum sibi pro munere baptismatis credunt, quod pro temporis ratione praeceptum, non statum fidei, sed notitiam generis custodivit. Quid, patriarchis iustitiae merita retinentibus quam ob causam habere in coniugio conventuque plures licuit? Nec in peccatum deo utique sciente reputatum est, quod nunc ita inhibetur et plectitur, ut non solum dei dignum aestimetur offensa, sed ultione hominum aequissimum indicetur.

ZAC. Multiplex quidem apud plures licentiae istius causa est: sed haec praecipua fuisse credenda, ut perfectionis ordine sequestrato dei primum credulitas fundaretur; et fidem potius stabilire contendens lex inlata non tolleret, quod fieri velut innoxium repperisset, eaque tantum signarentur inlicita, quae vere mortalia credebantur. Inde Abrahae fides pro iustitia reputata est, et devotio cessit ad merita, scriptura dicente: CREDIDIT ABRAHAM DEO, ET REPUTATUM EST ILLI AD IUSTITIAM. Deinde quod plebem exiguam divinitas fovens gaudere voluit successionibus numerosis, ut prae ceteris augeretur, quam prae ceteris diligebat, et maledictum legis effugeret, cui semen in sobole substitisset. Sed excusatio cunctis ista communis est, et non paucorum causa, sed populi. Patriarchis vero extrinsecus aestimatur; nam promissum ex semine suo Christum dum sibi quisque

Licentiae istiu[s] tres causae praecipuae.

Prima, quia pluris interera[t] fidem stabilir[e]

Secunda, ut d[i]lecta plebs pra[e] ceteris augeretur.

26 *iustitiam*] Gen. 15, 6 al.

1 non nunc etiam] *BVMi*; non numquam *TLMAch* ante] circumcisio *addi oportere coni. Mi*; antea *M* 6 noscitur *M* quod] quam *M*; quia *Ach* 11 ita ut in ceteris] *add. M unus* vana] stulta *M* 11 sq. putandum *M* 13 statum] *BVMMi*; statutum *TLAch* generis] *om. M* 17 sq. aequissimum iudicatur] *BVTLMi*; *om. M*; aequissimum *om. Ach* 20 praecipua] *AchMi*; praecipuae *V*; praecipue *BM* credenda] est *add. M* 24 inde] unde *M* 27 sq. augeretur quam prae ceteris] *BVMMi*; *deest in Ach*; *suppl. in marg. T*; quae p. c. diligebatur *L pariter in marg.* 28 cui] *BTLM*; qui *AchMi* 29 substitisset] *om. L*

Tertia, quod ex semine suo Christum quisque speraret proventurum.

crederet proventurum, et oriundum adhuc absque semine non legissent, tantae sobolis amore ferventes coniugia adiere multarum: infirmissimum iudicantes, uni tantum matrimonio spem sublimissimi germinis deputare. His enim dei verbis Abrahae primum eius facta promissio est: IN SEMINE TUO BENEDICENTUR OMNES GENTES. Pari propemodum patriarcha Iacob honoratur eloquio, domino ad eum loquente: EGO SUM DEUS TUUS: CRESCE, ET REPLE GENTES; ET ECCLESIAE GENTIUM ERUNT DE TE, ET REGES DE LUMBO TUO EXIBUNT; ET TERRAM QUAM DEDI ABRAHAE ET ISAAC, TIBI DABO EAM ET SEMINI TUO POST TE. David autem in spiritu planius sibi haec promissa commemorat dicens: IURAVIT DOMINUS DAVID, ET NON PAENITEBIT EUM: DE FRUCTU VENTRIS TUI PONAM SUPER SEDEM MEAM. Similis per Esaiam promissionis istius ordo servatus est; ait enim: EXIET VIRGA DE RADICE IESSE, ET FLOS DE RADICE EIUS ASCENDET; IN IPSO GENTES SPERABUNT. In virga, Mariae venerabilis monstratur integritas; in odore floris et gratia, signatus est Christus, ipso in canticorum Canticis hoc docente: EGO SUM FLOS CAMPI, ET LILIUM CONVALLIUM. Ergo haec avidorum vota simplicia domino per Esaiam loquente mollita sunt, dum in salutem humani generis per occasionem signi virginalis partus ostenditur, propheta ad Achaz promissionem muneris istius sic loquente: ECCE DABIT DOMINUS SIGNUM: VIRGO CONCIPIET ET PARIET FILIUM, et cetera. Prima ergo est causa, quod non vetitis simpliciter sunt abusi, missisque in numerosam sobolem studiis augeri incipientem populum divinitas voluit. Haec denique insuper iuncta, quod ex genere suo Christum promissum tamdiu sibi eventurum accessione multiplicis matrimonii incauta sanctorum desideria putaverunt; donec ex virgine nasciturum praedicatio continentiae iam vicina revelaret, et idem sensim salutis nostrae reparator et conditor crescente iustitia impleturus adferret, quod olim per dispensationem inmaturi temporis distulisset.

---

5 *gentes*] Gen. 22, 18 10 *post te*] Gen. 35, 11. 12 12 *meam*] Ps. 131, 11 uti nonnumquam apud antiquos 14 *ascendet*] Esai. 11, 1 14 sq. *sperabunt*] Ibid. 10 17 *convallium*] Cant. 2, 1 22 *filium*] Esai. 7, 14

---

1 non] *om. M* 8 et reges] *BM*; et *om. Mi* 10 in spir. planius] *MAch*; plenius in spir. *BV* 12 meam] *V*; tuam *BMAchMi*, *corr.* meam *B* 14 in ipsum *B* 16 flos *M* canticorum] *om. M* 16 sq. hoc docente] hoc dicente *B*; haec dicente *V*; sic dicente *M* 17 haec] *om. M*, *s. l. add. B* 22 et cetera] *BV*; ecce terra *TL*, *corr.* ecce tertia *LMi*; *om. MAch* 23 sq. insipientem *Mi absurde* 25 accersione *Ach* 28 parator *B* et conditor] *om. M*

CAPUT X.

Quae gentium offensae; cur Iudaeis, quibus primum lex data est, abusis gentes cotidie amplectitur deus et edocet.

APO. Quantum reor, et patere omnium intellectibus credo, a cunctis saevae concupiscentiae suspicionibus sanctorum simplicitas absoluta est: praecipue cum explorator mentium deus praerogativam iustitiae talibus non dedisset, si id, quod prohibitum pro dispensatione non fuerat, praesumptum iniuria comprobasset. Sed exactis, ut iam videtur, causis interrogatio inopinata subrepit, quae fuerit gentium specialis offensa, quae tot saeculis ac temporibus abiectas a dei informatione repulerit, et nunc spe aeternorum munerum provocatas amplectatur et doceat, Iudaeis penitus a gratia dei pulsis, quibus et in legis susceptione usus anterior, et in electione sors prima est.

Gentes ob idolatriam a deo repulsae.

ZAC. Nullum a principio credentium deus reppulit, nec prius creatori suo displicuere gentes, quam beneficiorum illius et suae conditionis oblitae pro eius reverentia vel honore insensibiles colerent creaturas, ac simulacra hominum et pecudum venerantes his merito similes redderentur; quae sibi, cum potiores a deo facti essent, praetulerunt, scriptura memorante: SIMULACRA GENTIUM ARGENTUM ET AURUM, OPERA MANUUM HOMINUM. SIMILES EIS FIANT QUI FACIUNT EA, ET OMNES QUI CONFIDUNT IN EIS. Similiter et Salomon: HOMO FECIT EOS, ET QUI SPIRITUM MUTUATUS EST, FINXIT ILLOS: NEMO AUTEM HOMINUM SIMILEM SIBI POTERIT DEUM FINGERE. CUM SIT MORTALIS MORTUUM FINGIT MANIBUS INIQUIS: MELIOR EST IPSE HIS, QUOS COLIT; QUONIAM IPSE VIXIT, ILLI VERO NUMQUAM. Et iterum: ADTENDENTES OPERA, NON NOVERUNT QUIS ESSET ARTIFEX: SED AUT IGNEM, AUT SPIRITUM, AUT AEREM, AUT GYRUM STELLARUM, AUT NIMIAM AQUAM, AUT SOLEM, AUT LUNAM RECTORES ORBIS TERRARUM DEOS PUTAVERUNT. Cum ergo totius spei fiduciam neglecto creatore in talibus conlocassent, mercedem proprii operis perceperunt, ut sua sponte in

---

21 *hominum*] Ps. 113 ², 4 22 *eis*] Ibid. 8 26 *numquam*] Sap. 15, 16. 17. Eundem locum contra Gentiles adducit Firmicus R 73 29 sq. *putaverunt*] Sap. 13, 1. 2

---

2 primum] *BVL*; primus *T*; prius *AchMi* abusis] *BVTL, an pro* abosis? *cf. Thes. l. lat. I 127, 80*; offensis, *quod erat prius scriptum, expuncto B*; abiectis *AchMi* 3 et edocet] *BVTL*; edocet *AchMi* 5 saevae] *V*, scevae *B*; saevioris *MAchMi* 9 inopinata] *BVM*; inopina *AchMi* 19 essent a deo facti *M*; a deo facti sint *B*, a. d. sint facti *V* 21 similes illis *B* fiant] omnes *add. M* 23 mutatus *BV*, *corr.* mutuatus *B* illos] *om. M* 24 hominum] homo *B* sibi] *om. BV* poterit] potest *B* deum fingere] fingere deo *BV* 25 ipse] *om. V, s. l. suppl. B* 27 cognoverunt *M* 29 deos] *om. BV*

omne inmunditiarum genus ruentes alienae ab informatione dei fierent, quae solis vitiis serviebant; demersaeque criminibus non prius viam adipiscendae inmortalitatis agnoscerent, quam mediatori dei et hominum credidissent. Unde in Deuteronomio scriptum est, synagogae ecclesiam ex gentibus praeferendam: ERITIS, inquit, GENTES IN CAPUT, INCREDULUS AUTEM POPULUS IN CAUDAM.

Synagoga primum dilecta,

Iudaeis autem quandiu fides et iustitia viguit, dei quoque ab his dilectio non recessit, ipso per Esaiam in canticis protestante: CANTABO NUNC DILECTO CANTICUM DILECTAE VINEAE MEAE. Querela in cantico, dilectus in Christo est, vinea synagoga; hoc enim et in consequentibus ait: ET NUNC, HOMO IUDA, ET QUI INHABITATIS HIERUSALEM, IUDICATE INTER ME ET VINEAM MEAM: QUID FACIAM VINEAE MEAE, QUOD ADHUC NON FECERIM EI? VINEA ENIM DOMINI SABAOTH, DOMUS ISRAHEL EST. Homo Iuda, salvator ut supra; hii autem qui habitant Hierusalem, quorum pes in ecclesiae fide currit. Itaque inter se ac populum Iudaeorum velut pari conditione dominus hortatur agnosci, quid ei adhuc mirabilium ac beneficiorum praestare possit, quod ante non factum sit: cui ex Aegypto gravissimae liberatio servitutis, et absolutae a cophino manus; cui innumera in Pharaonem atque omnes Aegyptios signa, sicut in columna nubis et luminis die ac nocte visibile praeviae divinitatis auxilium, et a persequentium impetu inpenetrabilis discretio tenebrarum: inaudita praeterea pelagi fuga, et contra insistentium violentiam defensio praeliantis elementi; manna in heremo, et sine decoris ac vestium detrimento diuturnae usus aetatis: expulsio perinde gentium vi ac numero inparibus praestita, atque in possessionem affluentis terrae hereditas constituta. Quin, obiurgatio saepe incruenta peccantibus, et abolita paucorum animadversione transgressio, remissae peccantium neces, ac pene in abusionem donantis redacta adsiduitas lenitatis?

deinde in deum ingrata,

Tantis igitur debacchantis perfidiae malis quid adici potius potuit in medelam, quam ut remedio pereuntium ex utriusque et sancti Spiritus voluntate dei Filius mitteretur, qui fragilitatis nostrae materiam dignatus adsumere totum in deo susciperet hominem, ut et

4 *hominum*] Cf. I Tim. 2, 5 6 *caudam*] Cf. Deut. 28, 44 9 *meae*] Esai. 5, 1 13 *ei ?*] Ibid. 3. 4 14 *est*] Ibid. 7

5 ex gentibus] *BV*; *om. M* 8 ipso] etiam *add. M* 9 dilecto canticum] *om. BV*; dilecto meo canticum *in marg. suppl. B* dilectissimo *M* 10 in vinea *M* 11 inhabitant *M* 15 qui] *om. M* pes] *BVMi*; spes *TLMAch* 17 sq. praestari *M* 18 ante] certe *Ach* 20 sicut] *s. l. corr.* cui *B* 24 decoris] corporis *M* 26 inparibus] *BVTLMi*; in patribus *MAch* fluentis *BV* 27 quin] *B*; quid *edd* 29 pene] poenaė *L* 30 potius] *BVTLMi*; pretiosius *MAch* 31 remedio] *BV*, *corr.* remedia *B*; in remedia *M edd* ex] *om. BV*

totum, si crederet, in sua adoptione salvaret? Sed restabat incredulis, ut in illos eorumque nunc posteros sententia compleretur: OCULIS VIDEANT, ET NON VIDEANT: CORDE INTELLEGANT, ET NON INTELLEGANT: AURIBUS AUDIANT, ET NON AUDIANT; NE QUANDO CONVERTANTUR, ET SANEM ILLOS, DICIT DOMINUS. Et iterum: VAE GENTI PECCATRICI, POPULO PLENO PECCATIS, FILIIS SCELESTIS. Et tertio: DERELINQUETUR FILIA SION UT TABERNACULUM IN VINEA, ET SICUT CASA CUSTODIARIA IN CUCUMERARIO, ET SICUT CIVITAS QUAE EXPUGNATUR. Quae a se olim per prophetam dicta confirmans in evangelio dominus approbavit, dicens: HIERUSALEM, HIERUSALEM, QUAE OCCIDIS PROPHETAS, ET LAPIDAS MISSOS AD TE; QUOTIENS VOLUI CONGREGARE FILIOS TUOS, SICUT GALLINA CONGREGAT PULLOS SUOS SUB ALAS SUAS, ET NOLUISTI? ECCE RELINQUETUR VOBIS DOMUS VESTRA DESERTA: id est, quae dei erat habitatio ante, nunc daemonum est; quia quicquid religio vera deseruerit, superstitio profana sibi vindicat.

nunc habitatio daemonum est.

Ubi ergo Iudaeorum perditio in Christi internecione completa est, credulitati gentium fides patuit promissorum; et sicut ab initio non generis dignitati, sed meritis fidei salus magna promissa est domino sic docente, cum se idem Iudaei pro totius fidei probatione Abrahae filios esse iactarent: VOS, inquit, DE DIABOLO PATRE NATI ESTIS, ET OPERA ILLIUS FACITIS. SI ENIM ABRAHAE FILII ESSETIS, OPERA ILLIUS FACERETIS: id est, fides in vobis similis appareret; et sicut ille in omni humanae haesitationis difficultate mihi credidit, pari et vos mansuetudine crederetis. Hanc tamen eorum cordis duritiam manere quidem pro sui miseratione divinitas non vult, sed existere pro eorum incredulitate permisit; ac secundum apostolum EX PARTE ISRAHEL CAECITAS CONTIGIT, UT FIDES GENTIUM SUBINTROIRET. Itaque ad obtinenda aeternitatis bona nec Iudaeis praerogativa generis sufficit, nisi et fides origini suffragetur; nosque rursum sola eorum non salvat offensa, nisi praelati humiliatorum pariter vereamur exemplum, et unam in Christo atque indubitabilem viam utrique populo patere credentes, intemerata fidei dona teneamus, sicut in evangelio ipse nos docuit dicens: EGO SUM VIA ET VERITAS ET VITA: NEMO VADIT AD PATREM, NISI PER ME; et: QUI CREDIDERIT IN ME, HIC SALVUS ERIT:

Abhinc gentes in filios Abrahae adsumptae,

donec una in Christo via utrique populo rursus pateat.

5 *dominus*] Esai. 6, 10 6 *scelestis*] Esai. 1, 4 8 sq. *expugnatur*] Ibid. 8 13 sq. *deserta*] Matth. 23, 37. 38 21 *facitis*] Ioh. 8, 44 22 *faceretis*] Ibid. 39 27 *subintroiret*] Rom. 11, 25 34 *per me*] Ioh. 14, 6 *erit*] Cf. Ioh. 6, 47

1 si crederet] sic redderet et *M* 2 in illis *BV*, *corr.* in illos *B* nunc posteros] nepotes *M*; n. in posteris *BV*, in *post eras. B* sententia] illa *s. l. post. praem. B* 13 suas] *om. V* vobis] *om. M* 14 est] *om. BV* 19 pro totius] *optime B*; pro potius *AchMi*; promptius *M* 26 Israhel] *B* (gr. *τῷ ᾿Ισϱαήλ*); in Israhel *edd Vulg* 27 subintroiret] *M edd*; subintraret *BV* 33 et vita] *om. M*

id est, ut sicut unus deus, ita unus credentium populus creatoris in perpetuum serviat voluntati. Cultumque non respuit, dum neutram partem dei iustitia deprimens absolvi laetatur in confessione credentes, quos incredulitas in auctoribus praedamnavit.

CAPUT XI.

Quae haereticorum genera vel errores.

APO. Multa est Iudaeorum vecordia, si tam perspicua nesciunt; damnabilior contumacia, si intellecta contemnunt: sed, sive ignorent, seu intellegant et recusent, alieni a crimine esse non possunt, quibus aut neglegentiae praeiudicium in abusione, aut reatus in incredulitate subeundus est. Hos igitur perditioni suae, si hoc tamen eligunt, derelinquens, haereticorum genera proprietatesque mihi pande; ut in fide tamquam in immobili rupe sistentem, cum infestare fluctus perfidiae coeperint, praecogniti ante non moveant. Nam licet simplicis animi fore credam, horum pravitates erroresque nescire, munitioris tamen fidei est, pro cautione cognoscere.

Haereticorum pestes enumerare difficile.

ZAC. Tantae haereticorum ac tam innumerae pestes sunt, ut eos non solum enumerare difficile, verum etiam nominare deforme sit: ita miseros evidentium pravitatum detestanda traditio a fide avertendo caecavit, sic denique in sensus pereuntium subtilitas se diabolicae fraudis inmersit, ut iam nec haberi haereticos se credant.

Traditionem apostolicam relinquentes,

Hii itaque traditionem apostolicam reliquentes magistros perfidiae sunt secuti, et nomen religionis mutavere cum sensu. Prout enim cuique libuit plebem insciam fallendo seducere, ac sibi honorem parare de crimine, deum aut ex parte credendum docuit, aut penitus abnegandum; habentes praeterea Christi nomen, proprio, ut est Arrio, nuncuparunt, ut quoquo pacto a sacrilegio non abessent, qui Christi nomine derelicto religionis vocabulum ex homine sumpsissent. Quid enim interest, ab idolo an ab homine vocabulum accipiat, qui vocari christianus desistit?

etiam Christi fidem in nomine perdiderunt, quo variae sectae nuncupantur.

Ex illo igitur haeresis unaquaeque nunc dicitur, quo auctore transgressa est; et in tantum proprietate criminis delectantur, ut nec sic quidem intellegant se ab unitate religionis abscisos, quod fidem etiam in nomine perdiderunt. Ex Manete itaque Manichaei, ex Marcione similiter alumna plebs nominis; Photinus

---

2 respuat *BV* 8 sq. ignorant s. intellegunt et recusant *BM* 12 proprietates] *BVMi*, *s. l. corr.* errores *B*; errores *etiam leg. TLM* 13 in immob.] in *om. BV* 18 dinumerare *B* 21 iam] *BVLM*; etiam *TAchMi* nec haberi haereticos] *BV*; haeretici haereticos habere *TLMAchMi* 24 seducere] decipere *M* 26 negandum *BV*, *corr.* abnegandum *B* ut est Arrio] *BV*; id est Arrio *TL*; *om. MAchMi* 27 a] *om. M* sacrilegio non abessent] *TLMAchMi*; sacra religione abessent *BV* 33 Manete] Manicheo *BM* 34 similiter] martionistarum est *in marg. add. B*

suos etiam vocabulo dividit; Sabellius perinde appellari ex se conventus sui exigit partem. Patripassianis error nomen inposuit; et in diaboli hereditate arcem Arrius tenens ex se gregem nuncupat perditorum. Innumera praeterea talium prodigiorum portenta dicuntur, quae stultitiae vilitas etiam reprehensione indignos facit: praedictorum tamen inpietati velut in appendicem conexi, inpugnare ecclesiam Christumque non desinunt. Sed quia semper nihil est validius veritate, elisis undique fluctibus, magnae molis pondus inmobile est, et ictibus propriis infesta franguntur; dum ad hoc tantum perfidorum consurgit intentio, ut a se invicem discrepantes, fidem nostram dum destruere singuli cupiunt, adstruant universi.

In diaboli hereditate arcem tenet Arrius.

Manichaeus enim duos esse adstruit deos, duoque principia, quorum alterum bonum, malum credi alterum velit: bonum scilicet, qui severitatem veterum praeceptorum evangelii editione molliverit: malum, qui hunc fecerit mundum, et per Moysen ac per prophetas ceteros sit locutus. Humani generis insuper redemptorem non veritatem asserunt carnis habuisse, sed speciem.

Manichaeorum haeresis.

Marcion vero secundum divinitatem dei Filium confitetur, secundum hominem negat. Porro Photinus ex tempore adsumpti de Maria hominis Filium dei dicit, ante tempora non esse confirmat; Sabellius cum perfidia, qua in dei Filium blasphemat ut caeteri, etiam sanctum Spiritum diffitetur, et in Patre tantum ac Filio sacramentum verae trinitatis adsumit. Patripassianus esse quidem adstruit Patrem, sed ipsum mox esse sibi Filium, atque eundem ab innata substantia in nativitatem passionemque descendere; sanctum perinde Spiritum etiam in persona eundem esse, non tertium. Scandit Arrius sublimia ruiturus ad ima, et trinitatem in personis ac nominibus confitetur, sed unitatem divinitatis excludit, dei Filium, per quem omnia sunt creata, creaturam statuens, non creatorem; appellationi praeterea nominum gradus adicit dignitatum, humiliorem faciens in honore, quem posterius loquatur in nomine.

Marcionis. Photini. Sabellii. Patripassiani. Arrii.

Istae sunt principales haereticorum sectae: et tam funestae hominum persuasiones in dogmata diversa rapiuntur, ut substantiam indissociabilis dei simplicem et divinitatis ineffabilis maiestatem aut interpretationibus dividant, aut gradibus exhonorent; cum et quae

---

1 etiam suos *BM*, *corr.* suos suo etiam *B* 4 praetera] quantum audiunt *add. M* 5 reprehensionis *M* indigna *B*; dignos *V* 14 severitatem] veritatem *Migne errore typothetae* 15 ac per] per *om. BM* 17 asserunt] *s. l. corr.* vel asserit *B* 19 fotinus *BM* 21 in] *om. V* 22 ac filio] *TLMAch*; *om. BVMi* 22 sq. sacramentum verae trinitatis] *TLMAch*; veritatem deitatis *BVMi* 24 innata] *BVMi*; inita *TAch*; unita, *corr. ex* nnita *L*; ingenita *M* 24 sq. substantia] subsistentia *M* 27 sublimiora *M* 30 dignitatem *Ach, corr.* -tum *T* 34 dei] *om. M* et divinitatis ineffabilis] *om. M*

indigna sunt de deo fingunt, et quae ei sempiterna vel propria diffitentur.

CAPUT XII.

Contra Manichaeos, qui duos dicunt dei filios esse.

APO. Aestimari ab his haud dubie potest, quas haberi principe loco dicis, quales illae haereticorum sectae sint, quae condemnari etiam a talibus possunt: verum quoniam in sponsione propositi est exemplis cuncta firmari, quibus tandem scripturis has perfidiae divisiones gradusque condiderunt, quove intellectu ad haec praecipitia sint deducti, interpretationum qualitatibus pande. Ego enim, licet nondum quid ab his obtendatur audierim, errare tamen miseros incunctanter adverto, et solam catholicae fidei integritatem manere; dum plenitudinem trinitatis atque eius spiritalia constituta, et probata non rennuit, et suscepta custodit.

Nescire deum praestat, quam impie confiteri.

ZAC. Si recte de malis meliora dici possint, profecto veniabilius videretur nescire deum, quam impie confiteri: sed quoniam hii quoque statutorum caelestium damnantur edictis, qui deum per legem scire neglexerint, eadem perfidos, quae credere detrectantes, malorum perennium amplexura conditio est, scriptura memorante: QUI IGNORAT, IGNORABITUR et QUI SINE LEGE PECCAVERUNT, SINE LEGE PERIBUNT; merito hos eosdem antichristos vocans, qui veram religionem latente perfidia destruentes, ut fidem facilius impetant, deum credere ac praedicare se simulant. Iamque primus Manichaeus nefas propriae traditionis ingressus, ut duos adstruat deos duoque principia, ex scripturis fidelibus auctoritates efficit infideles, davidicum maxime illud adsumens, quo ait: TECUM PRINCIPIUM IN DIE VIRTUTIS TUAE; non intellegens in Verbo esse principium, quod vere manens praedicatur in Christo; diem autem virtutis, diem passionis et iudicii mox futuri; omnemque divinitatem non in duobus, sed in trinitate compleri. Aiunt praeterea, malum esse qui hunc fecerit mundum, quia scriptum sit: MUNDUS IN MALIGNO POSITUS EST. Non haec quae cernimus elementa sunt noxia, aut mali aliquid vel gignere vel habere credenda sunt, quae dei operatione disposita, valde, cum facta sunt, placuerunt scriptura dicente ECCE OMNIA BONA VALDE; sed in mali-

Non sunt in deo duo principia.

Quo sensu mundus in maligno positus.

20 *ignorabitur*] I Cor. 14, 38 *peribunt*] Rom. 2, 12 26 *tuae*] Ps. 109, 3 31 *positus e.*] I Ioh. 5, 19 34 *valde*] Gen. 1, 31

4 esse] *om. B* 7 a talibus] natalibus *M* in] *om. M* 11 ostendatur *BVM, corr.* obtend. *B* 15 venerabilius *BVM, corr.* veniabilius *B* 18 quae] *BV*; *om. MAchMi* 20 et] *BV*; *om. M edd* 23 primum *M* 25 effecit *edd* 28 autem virtutis, diem] *deest ap. Migne*

gnitate iniquitas nostra, in mundo genus designatur humanum, Iohanne, dum de adventu salvatoris praedicat, hoc docente. Ait enim: IN HUNC MUNDUM VENIT, ET MUNDUS EUM NON COGNOVIT. Sic diversum evangeliorum ac legis adserunt conditorem, quoniam in lege ultio praesens, in evangeliis veniae locus datur.

Unus est legis et evangeliorum conditor.

Lex quidem vicem poscit iniuriae, et parem conditionem sancit admissi: deus tamen NON VINDICAT BIS IN ID IPSUM, et expensa in corpore pro admissi qualitate supplicia mitioris, ut credimus, iudicii sorte pensanda sunt; istic autem satisfaciendi quidem tempus admittitur, sed, nisi dignus paenitentiae fructus et opera subsequantur, aeternus ignis est vermisque perpetuus, domino hisdem in evangeliis protestante: QUORUM VERMIS NON MORIETUR, NEC IGNIS EXTINGUETUR. IBI ERIT FLETUS ET STRIDOR DENTIUM. Non ergo alius in Christo deus aliudque principium, sed idem latae olim et nunc impletae auctor est legis. Nec malus in trinitate quisquam, quia unus dicitur bonus; sed, cum in uno deo divinitatis unitas exprimatur, eadem necesse est bonitatis unitatisque aequalitas intimetur: cum et in lege custos iustitiae severitas, non malitia sit putanda, et in evangeliis absque iustitia bonitas non credenda.

Vera in Christo caro fuit.

His praeterea illud adiciunt, non veram in Christo carnem fuisse, sed ex nescio quo aere vel fluento frivolam speciem pro homine demonstratam. Quid ergo universa praedicatio prophetarum de corporali eius nativitate praemonuit? Quid diversis vicibus angeli sunt locuti? Iohannes deinde fortasse non missus est, aut illa ad eundem dei Patris falsa sententia est: ECCE MITTO ANGELUM MEUM ANTE FACIEM TUAM, QUI PRAEPARABIT VIAM TUAM? Quid denique intra beatissimam virginem infusio sancti Spiritus fecit? Cur non in abolitionem secundum praedictos tumentis uteri tempus exceptum est? Ubi integra felicis puerperii signa, et partus matrum omnium conditione sublimior; infans in praesepibus vagiens, aetate et sapientia puer crescens, atque inter electos seniorum coetus divinorum intellectuum disputator? Quid, rogo, impietas flagitiosa non diceret, si haec fundator salutis omnium non egisset: si despiciens praedicantem, et opinionem tantum originis, non mysterium verae nativitatis intellegens incredula Iudae-

---

3 *n. cognovit*] Ioh. 1, 10 7 *id ipsum*] Nah. 1, 9 12 *extinguetur*] Marc. 9, 43. 45 13 *dentium*] Matth. 8, 12 al. 26 *tuam*] Mal. 3, 1

---

1 sq. Iohanne] Esaia *M* 2 dicente *VM* 3 sic] *BTLMAch*; si *VMi* 8 supplicia] *TLMAch*; supplicii *BVMi*, *corr.* supplicia *B* mitiori . . . iudicio *L* istic] *B*; histic *M*; isthic *Mi* 16 sq. unitatisque] quae unitatis *M* 20 fuisse] esse *M* 21 quo aere] *MAch*; qua re *BVTLMi* 23 vicibus] vocibus *BV* 25 falsa] *om. M* est] non est *M* 27 non] *om. M* 29 puerperii] pueri *BV* matrum omnium] matrimoniorum *B*

orum turba siluisset dicens: NONNE HIC EST FILIUS IOSEPH FABRI, ET MATER ET FRATRES EIUS NOBISCUM SUNT? Veri ergo hominis gradus isti sunt, et annorum communium certa provectio, evangeliis sic protestantibus: PROFICIEBAT IESUS AETATE ET SAPIENTIA ET GRATIA APUD DEUM ET HOMINES. Meruit ergo esse quod natus est, qui iustitia et vitae puritate deo placuit, mansuetudine et humilitate consortibus. Adde usum corporis manifesti; et licet in vita inimitabilis sanctitatis, humanae tamen infirmitatis natura praesidio indiget vestium, esurit, sitit, maeret, quiescit, dolet perinde atque in fletum movetur, neque ullum ulterius actum aut spernit aut praeterit; quin etiam spiritalibus dolis temptatur, et vincit, et hostis sui professione, an sit idem dei Filius, exploratur. Huic in exhortationem victricis constantiae angeli ministrarunt: hic traditus osculo, tentus ac passus est; et si probari verum hominem infelix perfidia sibi velit, clamantem de cruce, priusquam moreretur, audiat: DEUS DEUS MEUS, QUARE ME DERELIQUISTI? Ubi enim humilitas et iniuria est, hominem intellegas; ubi virtus et dignitas, deum credas, apostolo sic docente: DEUS ERAT IN CHRISTO MUNDUM RECONCILIANS SIBI.

Ecce enim infirmus ac subditus statuto apostolis loco, sicut praedixerat, tertia die resurgens vix credendus stupentibus redit, fractisque inferi faucibus caelo sedem locaturus apparet. Gratias tibi, Thoma, qui unus ex omnibus tardius credidisti, qui clavorum loca palpans, et totius passionis indicia flagitans, probari tibi confidenter expostulas, quod erat quandoque a perfidis denegandum. Profecto facilius incorporeum redisse contenderent, quem sine corpore vixisse confingunt, ex hoc fallaciae superioris suffragia conligentes, quod mare pedibus supergressus sit, quod manentia inprovisus claustra penetrarit, atque exceptus nube fulgenti paternum solium iterum venturus inscenderit: qui Petrum iubente eodem in fluctibus ambulasse non nesciant, et cadentibus sponte vinculis emissum custodia carceris per angelum non ignorent; Paulum vero, ut invidiam vanitatis effugeret, in corpore, an extra corpus, sub dei tamen scientia usque ad caelum tertium isse fateantur; Heliam denique curru igneo fuisse sublatum, et aspicientes relinquentem prophetas inauditum homini iter subisse commemorent. Qui nunc in dei Filio virtutes

---

2 *sunt?*] Matth. 13, 55. 56; cf. Ioh. 6, 42 5 *homines*] Luc. 2, 52 16 *dereliquisti?*] Ps. 21, 2 18 *sibi*] II Cor. 5, 19

---

1 Ioseph fabri filius *B* 7 in vita] et vita *Mi* inimitabilis] *TLMAchMi*; inaestimabilis *BV* 14—16 infelix *usq.* hominem] *MAch*; *om. BVTL propter homoeotel.* 15 audiat] audiret *M* 21 apparet] *B*; apparuit *edd* 27 inprovisus] *ex* inprovidus, *quod in edd legitur, 1 m. corr. B* 32 in] *om. B* tamen] *s. l. corr.* tantum *B*

huiusmodi non credentes, dum sacramentum verae incarnationis abiurant, actumque dissimulant, et hominem nolunt habere quod meruit, et deum non credunt potuisse quod fecit.

CAPUT XIII.

Contra Marcionistas et Photinianos, quorum unus dei Filium fuisse corporalem refutat, alius pro tempore fuisse corporeum, perpetuum esse non posse credit.

APO. Patuit sectae huius inpietas, et manifeste exsecrabilis damnanda persuasio, quamvis in exordiis narrationis inspecta sit, de propriis tamen est facta signatior: consequens nunc est, ut, quae sit aliarum in sua traditione perversitas, vel quam defensionem obiciat, singularum modum servaturus edisseras; quia speciatim ordinata distinctio confusionem intellectibus derogabit, dum expositionum luce fit clarius, quod errorum tenebris involutum lumen semper refugit veritatis.

ZAC. Intimatum est superius, Marcionistas secundum divinitatem dei Filium credere, secundum hominem refutare; Photinianos e contrario ex tempore terrenae nativitatis dei Filium dicere, ante tempora diffiteri. Vide concertantium perfidiarum in una conlatione veritatem: simul quod in toto est, neuter confitetur; et quod simul in toto est, uterque non rennuit. Dei enim Filius in Verbo ante omnium saeculorum creationem natus ex Patre, de sempiterno sempiternus, verus ex vero est; neque in eo aliud potest esse, quam id, quod semper in Patre est, ipso in evangeliis hoc docente: OMNIA QUAECUMQUE HABET PATER, MEA SUNT; et tamen non ita ab eo velut soli propria vindicantur, sed ita communia, ut in singulis plena. Et iterum: ABRAHAM VIDIT DIEM MEUM, ET LAETATUS EST; et ANTE ABRAHAM EGO SUM. Dicitur perinde ad patriarcham Iacob: FAC ILLI DEO ALTARE, QUI TIBI APPARUIT, CUM FUGERES A FACIE FRATRIS TUI ESAU. Ipse iterum in evangelio sic locutus ad Patrem est: CLARIFICA ME, PATER, EA CLARITATE, QUAM HABUI APUD TE, PRIUS QUAM MUNDUS FIERET. Iste est, qui populum de Aegypto venientem praecessit in nube; illum Esaias manifesto a se visum testatur aspectu. Ille denique principem se cae-

Contra Marcionitas corporalem fuisse in Christo naturam asseritur.

---

24 *sunt*] Ioh. 16, 15 26 *laetatus e.*] Ioh. 8, 56 *sum*] Ibid. 58 28 *Esau*] Gen. 35, 1 30 *fieret*] Ioh. 17, 5 32 *aspectu*] Cf. Esai. 6, 1. 5

5 marcionistas] *BV*; marcionitas *edd* fotiniacos *TLAch* quorum] versae *add. BV* 7 impietatis *M* manif. exsecrabilis] *BV edd*; execrationis *M* 9 sq. aliorum *M* 10 sq. vel q. d. o. singularum] *M edd*; *om. BVTL* 13 refulget *BV*, *corr.* refugit *B* 15 marcionistas] *B*; -nitas *edd* 17 nativitatis] hominem astruere *in marg. I m. add. B* dicere *eras. in B* tempora] *om. M* 26 et laetatus est] vidit et gavisus est *M* 27 Iacob] *om. M* 29 ea] *M*; *om. BV edd*

lestis militiae fore in acie a Iesu Nave interrogatus edixit; NEMO ENIM UMQUAM NOVIT PATREM NISI FILIUS, sicut scriptum est, ET CUI VOLUERIT FILIUS OSTENDERE. Ille se semper humanis aspectibus dedit: quia caelestem societatem fragilitati nostrae admixturus in homine, quod erat futurus, iam meditabatur intellegi. Haec itaque Marcionistis secundum divinitatem dicta sufficiant.

Iam in veteri testamento hominem se futurum voluit intellegi.

Contra Photinianos evincitur, Christum Dei Filium ante incarnationem fuisse.

Corpoream nativitatem Photiniana vicissim haeresis agnoscat. Ait dominus ad Nathan prophetam: VADE, DIC SERVO MEO DAVID: NON TU AEDIFICABIS MIHI TEMPLUM, SED SUSCITABO SEMEN TUUM POST TE, ET PARABO REGNUM EIUS: HIC AEDIFICABIT DOMUM NOMINI MEO, ET ERIGAM THRONUM EIUS IN SAECULA; ET EGO ERO EI IN PATREM, ET IPSE ERIT MIHI IN FILIUM. Similiter in Genesi patriarcha Iacob de eodem ante prophetaverat: IUDA, TE LAUDABUNT FRATRES TUI: MANUS TUAE SUPER DORSUM INIMICORUM TUORUM: ADORABUNT TE FILII PATRIS TUI. CATULUS LEONIS IUDA: DE GERMINE FILI MI ASCENDISTI: RECUBANS DORMISTI SICUT LEO, ET SICUT CATULUS LEONIS: QUIS SUSCITABIT EUM? Forte non lateat, nobilissimae ferae hanc esse naturam, ut leo sine spiritu integra tantum corporis forma nascatur, iacensque sic biduum spiramine genitoris usum vitae communis accipiat: unde haec in salvatorem suscitatio comparata. Merito subiecit: QUIS SUSCITABIT EUM? Nemo utique, nisi Pater. Adoratus vero Iudas a fratribus suis non est: sed quia ex eadem tribu corpus adsumsit, propheticae benedictionis eloquiis salvator in Iuda, credentes autem computantur in fratribus, ipso in evangeliis sic protestante: HII SUNT FRATRES MEI, QUI FACIUNT VOLUNTATEM PATRIS MEI, QUI EST IN CAELIS. Esaias perinde ait: CONFORTAMINI MANUS RESOLUTAE, ET GENUA DEBILIA: DOMINUS NOSTER IUDICIUM RETRIBUET: IPSE VENIET, ET SALVOS FACIET NOS. TUNC APERIENTUR OCULI CAECORUM, ET AURES SURDORUM AUDIENT: TUNC SALIET CLAUDUS SICUT CERVUS, ET PLANA ERIT LINGUA MUTORUM.

---

1 *edixit*] Cf. Ios. 5, 13 sq. 3 *ostendere*] Matth. 11, 27 9 *templum*] II Reg. 7, 5 12 *filium*] Ibid. 12. 13. 14 17 *eum?*] Gen. 49, 8. 9 *esse naturam*] Cf. Physiologum, apud Pitra, Spicileg. Solesm. III, 339. Etiam in R p. 26 de leone adducit Firmicus eos „qui naturas animalium norunt" 26 *caelis*] Cf. Matth. 12, 48. 49. 50 30 *mutorum*] Esai. 35, 3. 4. 5. 6

---

1 a Iesu] a *om. BTL,* ad Iesum *M* edixit] ei dixit *TL* enim] *om. BV* 2 novit] viderat *M* 4 quia] qui *MAch* societatem] *om. BV,* virtutem *s. l. suppl. B* admiraturus *Migne pessime* 9 templum] domum *M* 10 hic] ipse *M* 13 laudabunt] collaudant *B* 15 fili mi] *B*; filius mihi *M edd* 16 leo] leonis *M* 20 in salvatorem] salvatori *BV* 22 quia] qui *B* 23 sq. deputantur *B*; putantur *V* 24 sunt] *om. VB* 26 confortamini] *BVM*; confortate *AchMi,* te *s. l.* mini *expuncto B* resolutae] *M*; resolutas *Mi*; dissolutas *BVAch,* as *ex* ae *corr. B* 27 debilia] roborate *add. B edd, non autem M* retribuit *Mi*

Iam quidem hoc in evangelio novimus factum: sed faciundum plenius in resurrectione confidimus, cum innovata siccis ossibus membra iungentur, et post adsumptorum corporum pulverem spiritalis formae muneribus induemur, apostolo sic docente: OPORTET MORTALE HOC INDUERE INMORTALITATEM, ET CORRUPTIBILE HOC INDUERE INCORRUPTIONEM; ut simus conformes formae corporis Christi, quem Hieremias venturum in corpore praedicans ait: ET HOMO EST, ET QUIS COGNOSCET EUM? Non enim fuerat necessarium, cum adiectione hominis de deo loqui, nisi ut in deo homo pariter monstraretur. David autem sub verbis domini ipsius ait: DOMINUS DIXIT AD ME: FILIUS MEUS ES TU; EGO HODIE GENUI TE. Quod testimonium in evangelio gemina Patris voce firmatum est: primum, cum a Iohanne baptizatum Iordanis emitteret; secundo, cum in monte futurae claritatis splendore perfusus medius inter Moysen Heliamque consedit. Haec itaque de eodem dei Patris utroque in tempore verba tonuerunt: HIC EST FILIUS MEUS DILECTUS, IN QUO BENE COMPLACUI: HUNC AUDITE; id est, iam non Moysen, qui nunc speciem legis exhibuit, aut Heliam, qui figuram intulit prophetarum, sed hunc audite, cui et sermo in potestate est, et in virtute lex gratiae. Sic enim de eo scriptura praedixerat: ORIETUR VOBIS SOL IUSTITIAE, ET IN PENNIS EIUS SANITAS. Paulus quoque praedicans ait: AT UBI VENIT ADIMPLETIO TEMPORIS, MISIT DEUS FILIUM SUUM, QUI FACTUS EST EI SECUNDUM CARNEM. Iohannes similiter: OMNIS, inquit, SPIRITUS, QUI CONFITETUR CHRISTUM IN CARNE VENISSE, DE DEO EST; QUI AUTEM NEGAT, DE DEO NON EST, SED ANTICHRISTUS EST.

Ex utriusque haeresis confessione integra fidei veritas elucet.

Vides ergo, perfacile Photinianorum Marcionistarumque doctrinas posse convinci: sed inbutas funestis fraudibus mentes antiquus serpens diris nexibus inligavit, ut sectae inexpiabilis labem quadam constantiae praesumptione tueantur. Nihilominus tamen per utriusque confessionem veritas manifestae divinitatis elucet, dum altercantium malignitas discors hebesque perfidia partem negantis adfirmat, cum partem negaverit confitentis.

---

5 sq. *incorruptionem*] I Cor. 15, 53 8 *eum?*] Hier. 17, 9 11 *te*] Ps. 2, 7 16 *audite*] Matth. 17, 5; cf. 3, 17 20 *sanitas*] Mal. 4, 2 22 *suum*] Gal. 4, 4 *carnem*] Rom. 1, 3 25 *est*] I Ioh. 4, 2. 3

---

3 adsumptorum] *corr.* absumpt. *B* 5 hoc induere] *om. B*; induere *om. V* 6 corporalis *V*, al *post. eras. in B* 9 homo] *om. M* 12 sq. Iordani se mitteret *MAch* 16 michi bene complacuit, t *post. eras. B* hunc] *BV*; ipsum *M edd* 17 nunc] *omnes mss. et edd, praeter Migne qui* tunc *habet* 19 de eo] *om. BV* 21 adimpletio] plenitudo *MVulg* 28 inexplicabilis *MMi mendose* 31 hebensque *BVTL*

CAPUT XIV.

Contra Sabellianos, qui Spiritum sanctum negant deum, et donum potius quam donatorem adfirmant.

APO. Plana est etiam in his speratae expositionis inspectatio, et utriusque sectae indubitata perversitas infelicium pravitatum commenta nudavit. Ordo nunc haereses pergat in caeteras, et cunctarum vulgationem series coepta percurrat, ut tanquam venenatorum anguium intra volumina pectorum conditos sinus inlata fidei lux resolvat: non quia tales mereantur agnosci, sed ne dubiorum sensibus nociturae facilius, dum ignorantur, obrepant.

A Sabellianis praecipue sanctus Spiritus denegatur.

ZAC. Credo teneas in praecedente titulo praenotatum, a Sabellianis praecipue sanctum Spiritum denegari, et donum potius quam donatorem impiorum traditionibus dici; malique huius auctoritatem sacris vel maxime testimoniis usurpari, quia et dari legatur et accipi, salvatore ad apostolos sic loquente: ET INSUFFLANS EIS DIXIT: ACCIPITE SPIRITUM SANCTUM. Quidam etiam discipulorum a Paulo interrogati, an accepissent Spiritum sanctum, neque accepisse, nec si esset scire se dixerunt. Quorum intellectuum ratio talis est. Datur quidem, non quia se ipse non praestet, sed ut in eo qui tribuit, inesse monstretur: sicut enim Pater in Filio, et Filius in Patre, ita sanctus Spiritus in utroque, ac rursum in ipso est uterque conspicuus. Hac igitur ratione post ascensum salvatoris venturus dicitur, qui ab eodem prius datur; et quem a se postea mittendum promittit, in se iam esse demonstrat: seque similiter post eius adventum suumque conscensum nobiscum usque ad mundi consummationem futurum promittens idem dominus ait: ET ERO, inquit, VOBISCUM USQUE AD CONSUMMATIONEM MUNDI; et iterum: NISI EGO IERO, PARACLITUS ILLE NON VENIET. Adeo conexa et indissociabilis datio in infusione indubitabilem de dei actu aliam probat in expectatione personam, dum et ascendens ad Patrem nihilominus est nobiscum, et bene ab ascensuro creditur datus, qui promittitur adfuturus. Quamvis enim apostoli ante ascensum salvatoris sancti Spiritus donum fuerint consecuti, in ipso tamen postea plenitudinem perceperunt, libro Actuum sic docente: ET FACTUS EST SU-

Exponuntur verba scripturae in quibus de Spiritu agitur.

---

16 *sanctum*] Ioh. 20, 22 18 *dixerunt*] Cf. Act. 19, 2 26 *mundi*] Matth. 28, 20 27 *n. veniet*] Ioh. 16, 7

---

4 plana] plena *VTL*, *ex* plana *corr. B* inspectio *BVTL* 7 vulgationum *BVM*, *corr.* -onem *B* tanquam] tam *BVTL* 8 pectorum] *BVMi*; peccatorum *TLMAch* 9 resolvat] *M*, re *ex* per *corr. B*; persolvat *BV*; revolvat *AchMi* 17 an accepissent] *M*; an accepistis *BV edd* 19 inesse] se esse *M* 21 ac r. in i. e. uterque] *om. MAch* conspicuus] conspicitur *MAch* 25 idem] item *M* 26 mundi] saeculi *M* 27 ille] *om. V* 28 in fusione *B* de] *BTL*; *om. M edd* 33 perceperant *Migne falso*

BITO DE CAELO SONUS TAMQUAM SPIRITUS VALIDI ADVENIENTIS, ET IMPLEVIT DOMUM TOTAM, IN QUA ERANT SEDENTES; ET APPARUERUNT ILLIS LINGUAE DIVIDUAE: SEDITQUE SICUT IGNIS SUPER SINGULOS EORUM. Quin etiam et sermone manifestus est, eadem scriptura memorante: ET AIT SPIRITUS AD PHILIPPUM: ACCEDE AD CURRUM EUNUCHI; et iterum: SEPARATE MIHI PAULUM ET BARNABAN IN OPUS, IN QUO ADSUMPSI EOS. Dominus autem in evangelio sancti Spiritus reverentiam cum interminatione commendat dicens: QUI BLASPHEMAVERIT IN SPIRITUM SANCTUM, NON REMITTETUR EI, NEQUE HIC, NEQUE IN FUTURUM.

Hic fidelium corda sanctificat, atque ad omnem caelestis gratiae perfectionem informat et dirigit, domino praedicante: CUM AUTEM VENERIT PARACLITUS ILLE, QUEM EGO MITTAM VOBIS A PATRE MEO, IPSE VOS DIRIGET, ET IPSE ARGUET MUNDUM A PECCATIS EORUM. Non est ergo munus, sed munerator: nec donum aliquod, sed largitor donorum: non sanctificatur, sed ipse sanctificat, numquam inter creaturas, sed semper in substantia trinitatis apparens, apostolo sic docente: DIVISIONES GRATIARUM SUNT, IDEM AUTEM SPIRITUS: ET DIVISIONES MINISTERIORUM, IDEM AUTEM DOMINUS: ET DIVISIONES OPERATIONUM, IDEM AUTEM DEUS. HAEC AUTEM OMNIA OPERATUR UNUS ATQUE IDEM SPIRITUS.

Perstultum est, sanctum Spiritum angelum aestimari.

Iam vero illud affirmare perstultum est, eundem angelum aut aliquem de supernis potestatibus aestimari, cum infundi in plures angeli non queant: quod huic de propria divinitate possibile est. Illum perinde angeli tantum obtinent locum, ad quem a deo aut mittuntur aut redeunt: hic ita alicubi est, ut et ubique sit semper, psalmista dicente: QUO ABIBO A SPIRITU TUO? et cetera. Angelos idem propheta ita indicat factos: QUI FACIS, inquit, ANGELOS TUOS SPIRITUS, ET MINISTROS TUOS IGNEM URENTEM. Sanctum vero Spiritum deum esse scriptura evidenter ostendit dicens, quoniam SPIRITUS DEUS EST. In largitatibus liber, in maiestate simplex, et consentiens in Patris ac Filii voluntate, non subditus, apostolo sic protestante: TRIBUIT SPIRITUS CUIQUE PROUT VULT. Implet omnia, nec minuitur: a cunctis

3 sq. *eorum*] Act. 2, 2. 3: „linguae dividuae" nusquam alibi in antiquis translationibus invenitur 5 *eunuchi*] Act. 8, 29 7 *eos*] Act. 13, 2 9 *futurum*] Matth. 12, 32 12 *Patre*] Ioh. 15, 26 13 *eorum*] Ioh. 16, 8 19 *deus*] I Cor. 12, 4. 5. 6 20 *Spiritus*] Ibid. 11 26 *tuo?*] Ps. 138, 7 28 *urentem*] Ps. 103, 4 29 *est*] Ioh. 4, 24 32 *vult*] I Cor. 12, 11

1 sonitus *M* 3 dividuae] *TLAchMi*; divisae *B*; dispertitae *VMVulg* 3 sq. eorum] spiritus *add. VMi* 6 in quo] *s. l. corr.* in quod *B* 10 ad] *om. BV*: *legendumne* adque omnem? 13 a peccatis] de peccatis *B*; de peccato *MVulg* 18 ministeriorum] sunt *add. B* 18 sq. operationum] sunt *add. M* 22 aestimari] *BVMi*; aestimare *TLMAch* in] *om. M, s. l. suppl. B* 26 abibo] *TM edd*; ibo *L*, ab *eraso B* et cetera] *om. Ach* 31 tribuit] enim *add. M* 32 cuique] *BV*; unicuique *M edd*

recipitur, et ipse nihil recipit: temperat sancto moderamine pias mentes, et nullius indigens invenitur: in iudicio iustus est, promptus in munere. Namque et iustum Ananiae exitus monuit, et non inaniter deum credi ante invocationem docentis Petri Cornelius adprobavit. Sed tamen non haec tantum subsistentem eius in deitate personam testantur aut comprobant. Viventis dei viva species in columba e supernis caelorum sedibus venit, et ab ipso, ut redemptor mundi esset, atque adoraretur ab angelis, unctus est Christus, ipso de Esaia in evangeliis sic recensente: SPIRITUS DEI SUPER ME, PROPTEREA QUOD UNXIT ME, et cetera.

Ergo his testimoniis innumerisque praeterea perditus Sabellianorum error ostenditur, qui sanctum Spiritum specialiter refutantes plenitudinem solidae maiestatis sacrilega traditione contaminant: non intuentes illum, ut causae nostrae utilitas exegerit, aut in Patre aut in Filio, aut rursum hisdem in se manentibus demonstrari; quia, licet plena nostrae credulitatis salus sit, unum per omnia, sicut est, deum credere et confiteri, abesse tamen fidei non potest, trinitatem non esse sine tertio.

CAPUT XV.

Contra Patripassianos, qui Patrem passum esse existimant.

APO. Diversus quidem a memoratis Sabellianorum error et causa est, sed, ut credo, perfidiae exitus similis, ac retributio praecedentibus comparanda, cum sanctum Spiritum in dei virtute ac substantia permanentem ab unitatis excipiunt trinitate, et scripturis omnibus renitentes fidem trinitatis inpugnant. Verum his quoque in numero profanorum relictis residuorum perversitas confutetur; ne id, quod retectum expositione non fuerit, suppressum potius aestiment quam relictum, et in quendam ignem favilla deficiens convalescat, si quando quaesituris mentio facta praetereat, quod scripturarum auctoritas fortasse non reticet.

Divinitas utcumque fide intellegi, verbis exprimi non potest.

ZAC. Praemonueram primae interrogationis exordiis, plenitudinem ineffabilis maiestatis utcunque intellegi fide posse, verbis ut dignum est patere non posse; siquidem cum ipsa nominum ac personarum distinctionem efficientia veritatis, non status faciat substantiae differentis,

10 *me*] Luc. 4, 18; cf. Esai. 61, 1

1 nil *M edd* 3 Annaniae *TL* 7 e] a *B*; *om. M* 8 est] et *Migne mendo evidenti* 9 de Isaia *M edd*; de se *BV* dei] domini *M* 9 sq. propter quod *BMVulg* 14 ut] quando *M* 17 credi *BV* 24 ab unitatis excipiunt trinitate] *BVTLMi*; ab unitate propriae divinitatis excip. *MAch* 24 sq. et trinitatem scripturis omnibus recensentes *M manifeste corruptus* 27 tectum *V* 28 quandoque *V*, que *add. in ras. B* 33 ipsam *B*

quoniam ad intuendam divinitatem cum etiam sensus inpar sit, nulli dubium est inbecilliorem multo sermonis substantiam esse, quam mentis. Hanc itaque humanae infirmitatis difficultatem auctores universorum amplectuntur errorum. E quibus Patripassianus eam sibi partem impietatis elegit, ut, quia ex Patre primogenitus Filius, et ab ipso Spiritus sanctus procedens, idem Pater et Verbum sit, atque ab ipso et caro suscepta videatur et passio; idem perinde et Spiritus sanctus. Nec auctor in trinitate, sed solus in divisionem divinitatis ac dispendium praedicantis, nisi in communionem trinitas redacta credatur: de qua, ut creberrime memini, quod sensu percipi non potest, inenarrabile potius quam nullum est aestimandum; non solum autem a Patre abesse iniuriam passionis, verum etiam a Verbo multipliciter agnoscitur. Nec enim incorporabilis divinitas, sed corpus adfixum est; et quicquid infra honorem caelestis potentiae dei Filius pertulit, non Verbo, sed homini reputatur adsumpto. Cumque peccatum in primo homine fuerit, quemadmodum denuntiata a tot saeculis humano generi redemptio proveniret, nisi illud sanguis veri iterum hominis expiasset? Cuius mortem licet iam testimonia plura docuerunt, ne tamen adversus se praedicta haeresis adstruat nihil prolatum, de copiosa exemplorum multitudine pauca sumemus.

Patripassianis idem Pater et Verbum est, idem et Spiritus sanctus.

Etiam a Verbo, nedum a Patre, abest iniuria passionis.

David itaque sub verbis domini ipsius dicit: OBOEDIENS FACTUS SUM USQUE AD MORTEM; et iterum: POSUERUNT ME IN SEPULCRIS SICUT MORTUOS SAECULI; et tertio: FACTUS SUM SICUT HOMO SINE ADIUTORIO, INTER MORTUOS LIBER. O inaestimabilis dei virtus, et inscrutabilis dei sapientia! Unde hic paulo ante SICUT MORTUUS SAECULI, nunc SINE ADIUTORIO INTER MORTUOS LIBER est, nisi quia, ut ipse praedixerat, OPORTEBAT FILIUM HOMINIS PATI, ET CRUCIFIGI A SCRIBIS ET PRINCIPIBUS SACERDOTUM, ET DEBELLATA MORTE DIE TERTIA AB INFERIS REMEARE: ut in effectum nostrae salvationis vivorum simul ac mortuorum acciperet dominatum, et illud sublimissimae caritatis statueretur exemplum; ut nosmet pro eo passionis calicem biberemus, quem non respuerat ille pro cunctis? Manifeste ergo in personis ac nominibus trinitas, sed divinitas una est; nec Patripassiani recipimus

---

22 *ad mortem*] Phil. 2, 8   23 *saeculi*] Ps. 142, 3   24 *liber*] Ps. 87, 5. 6   29 *remeare*] Cf. Matth. 16, 21

---

1 cum] *BVAchMi*; *om. M*   8 nec] ne *M*   in divisionem] divisionis *M*; in *exp. B*   9 ac] ad *edd*   praedicantis] *BVTL*, *corr.* -antes *et s. l.* vel praedicans *B*; praedicantes *M*; praedicatur *AchMi*   communionem] *BVTL edd*, comm *post. exp. B*; unionem *M*   12 Verbo] potest *s. l. add. B*   13 agnosci *BMTL*; agnoscitur *Ach et ceteri edd ex coniectura*   incorporalis *BM*   16 a] *om. BV*   18 mortem licet iam] mortis licentiam *BV*   20 sumimus *Ach*; sumamus *BV*   24 inexcrutabilis *B*   25 mortuus] *B*; mortuos *edd*   28 et bellata *BV*   32 manifeste] *BV*; manifesta *MMi*

Catholica unitas Patripassiani unioni opponitur.

unionem, sed catholicam in deo amplectimur unitatem. Ab hac itaque memorati interpretatione dissentiunt, et falsa inponere moliuntur occultis: dum, quod ex Patre est, non nisi in eo tantum esse confirmant; quod specialiter ex homine, iniuriae divinitatis adscribunt.

CAPUT XVI.

Contra Arrianos, qui Filium et sanctum Spiritum minores esse dicunt a Patre.

APO. Quam metui, ne quod validius aut obstrusius malum intra occulta perfidiae istius viscera resideret! Namque ad primam relationis tuae frontem non tam perspicua fidei nostrae membra cernebam, et obscuritatem noxiorum fraudibus involutam ignorantiae potius quam malitiae deputabam. Itaque probabilis doctrinae tuae ordo auctoris laceram rabiem perditioni miscuit clientelae. Quid nunc sibi Arriani contra veritatem nostrae credulitatis adsumant, simili modo pande; ut, si vel eiusdem vel tectioris nequitiae docebuntur, gregi haereant praedictorum, non inmerito exsecrabiles iudicandi, si traditionibus subdolis derogant, quod professionis titulo non recusant.

Arrianorum sollenne verbum.

ZAC. Dixi dudum, Arrianos arcem tenere perfidiae, et hoc ruinae maioris putandos, quo celsiora profitentes velut integram fidem praeferunt, qui fidei integritatem recusant. Non enim creatorem, sed creaturam dei Filium dicunt, et ceteris hoc tantummodo esse potiorem, quod factus prius ex deo Patre, non genitus sit; tempori perinde obnoxium esse, quia natus est. Quam impietatem talis sententiae calliditate confirmant: ERAT, inquit, QUANDO NON ERAT. O saeva impiorum malignitas! Deusne potuit aliquando non esse? aut quemadmodum genitus, si et secundum divinitatem factus adstruitur? Nam cum deo speciale soli sit semper fuisse, ex ipso atque intra ipsum nascens quid aliud potest esse, quam Pater est? aut ille quemadmodum Pater, si in Verbo adsumptio aliqua, non nativitas vera est? Quod si verus Pater, verus et Filius; et si in nullo dissimilis, tum demum certa imago genitoris. Atque illud consentiens in propheta: ERUCTAVIT COR MEUM VERBUM BONUM; et iterum ANTE LUCIFERUM GENUI TE. Sed his confestim illa substituunt, quae sub domini ipsius verbis in persona adsumpti hominis proferuntur: PATER, inquit, MAIOR ME EST; et NON VENI VOLUNTATEM MEAM FACERE, SED VOLUNTATEM EIUS QUI MISIT ME PATRIS. Altioris denique sensus ex verbis Salo-

E scripturae verbis confutantur.

32 *bonum*] Ps. 44, 2 33 *te*] Ps. 109, 3 35 *est*] Ioh. 14, 28 36 *Patris*] Ioh. 6, 38

12 miscuit] et *add. MMi, non vero BTL* 14 tectioris] *M quoque, non* tetrioris 15 adhaereant *MAch* 31 ad quem illum *BV, corr.* ad quae illud est *B* 32 iterum] in eius nativitate *add. M*

monis scripta corripiunt. PRIOR, inquit, OMNIUM CREATA EST SAPIENTIA; et DOMINUS INITIO VIARUM SUARUM CREAVIT ME. Quae si in praescientia, sicut dixi, de auctore redemptionis nostrae dicta non censent, et Salomonem in eodem Spiritu aliud putant sensisse quam ceteros, audiant aequalitatem substantiae et divinitatis unius, Patremque ac Filium, licet in personis ac nominibus non eundem, unum tamen in maiestate cognoscant. EGO, inquit, ET PATER MEUS UNUM SUMUS; et iterum: PHILIPPE, TANTO TEMPORE VOBISCUM SUM, ET NONDUM ME NOSTIS? QUI ME VIDET, VIDET ET PATREM; et tertio: OMNIA QUAECUMQUE HABET PATER, MEA SUNT; et QUAE VULT FILIUS, EADEM VULT ET PATER; et: SICUT OPERATUR PATER, OPERATUR ET FILIUS SIMILITER. Clarificari perinde a Patre se postulat; sed rursum Patrem a se clarificatum coram hominibus protestatur. Quo autem pacto includi qualibet protensione temporum potest, a quo tempora sunt creata? vel quod ei initium est adscribendum, per quem omnium initia prodierunt?

Intuere Arriani caecam persuasionem, et sensum totius impietatis terminos excedentem. Finge, quod transgredi rerum initia opinione sua possit, et solidae maiestati praeiudicium comparare: nonne apertae insaniae est, deo, cui omnia debeas, nomen substantiae deterioris adscribere, ac de inmenso quasi possis exigua definire? Quid in te, o nequam homo, tantum ille promeruit, immo quid non prae ceteris, cum te post omnia formaret, indulsit, ut bonis mala referas, ut zizania esse quam triticum malis? Cunctis posterior factus creaturis, per eum potior factus es, quem a se factis profane permiscere studes. Tu de calcabili ut ipse non rennuis limo, sensu specie potestate imago ac similitudo dei es: terrae insuper praees, de qua adsumptus es; validioribus infirmior dominaris, profunda modicis trabibus vectus ingrederis, et subiecto serviunt elementa, non praesunt. Tibi anni aut gratae aut utiles vices mutantur, rerumque varietas dispositos universorum germinum educit fructus: tibi aeriae aves decidunt, et aquis nascentia aluntur ac vivunt. Taceo, quod generali exemptus

Quam ingrati sint in deum.

1 *sapientia*] Eccli. 1, 4   2 *me*] Prov. 8, 22   7 *sumus*] Ioh. 10, 30   9 *Patrem*] Ioh. 14, 9   10 *sunt*] Ioh. 16, 15   *Pater*] Cf. Ioh. 11, 42   11 *similiter*] Cf. Ioh. 5, 17. 19

1 arripiunt *BV*, *corr.* corripiunt *B*   2 in initio *Mi*; in *abest a mss BM*   quae si] *BVMMi*; quasi *TLAch*   3 dicta] *BVM*; praedicta *edd*   censent] *BLMi*; cessent *VT*; essent *MAch*   4 Spiritu] *om. V*   7 meus] *om. BVM*   8 Philippe] *om. BV*   9 videt, videt] *corr.* vidit, vidit *B*   11 similiter] *cum praeced. coniung. BV, cum sequent. edd*   14 ei] *om. V, s. l. suppl. B*   22 ut bonis mala referas] *deest in BV*   23 malis?] tu *inser. BV*   factus] es *add. BV*; *om. M*   24 es] *om. BV*   permiscere studes] permisces *BV*   25 specie] ac *add. AchMi, non vero BM*   29 sq. univers. germ. educ. fructus] agit cursus *B*; *totum om. V*   30 aeriae] *B*; aereae *edd*; aeries *M*   31 aluntur] gignuntur *BV*, *corr.* aluntur *B*; *om. M*

ruinae in spem quam amiseras repararis; quod per te munere inmortalitatis exutus, per illum tamquam a principio dignus indueris. Et velut exigua sit ista liberalitas, caelum insuper si mereare conscendes: situque materiae tuae ulterius non gravandus choris misceberis angelorum, ac tot saeculis invisibilem deum perennis laetitiae possessor aspicies. Quid plura? si adoptionis catholicae fidem serves, heres dei, coheres autem Christi perpetuo permanebis.

Quatenus diem adventus sui Christus nescierit.

Sed his ac talibus pulsi haerere nihilominus malignis intellectibus student, illud ex evangeliis adsumentes, quod horam adventus sui diemque nescierit. Ut illis hoc dimittatur, adsumptum hominem ante nescisse, quam terrestrium et caelestium potestatem in dei gloriam receptus acciperet, numquid etiam Verbi divinitas ignorabat? aut, cum sit Filius semper in Patre, atque in Filio Pater, sciet aliquid unus alio nesciente? et quamlibet ex voluntate Patris, a se tamen faciunda penitus ignorabit? cui in ipsa paternae voluntatis ratione non subiectio, sed consensus est, David in Spiritu sub verbis ipsius sic docente: UT FACEREM VOLUNTATEM TUAM DEUS MEUS VOLUI. Non est ergo ita obtemperans quasi subditus, sed voluntatem Patris in sua faciens voluntate: mitti autem dicitur, sed ut alter intellegatur. Novitque etiam secundum hominem omnia; quae futura sic praenotat, ut in aperto sit, consummationis diem nobis potius congruum fuisse nescire, quam illum penitus ignorasse. Denique hinc et vitae propriae fine celamur, ut adtentiores ad iustitiam incerti exitus sollicitudo perficiat, et sub omni peccatorum occasione compositi mortem facilius evitemus, si mortis adventum cottidie timeamus. Hoc enim generaliter providens scriptura praemonuit dicens: STULTE, HAC NOCTE EXPOSTULATUR ANIMA TUA: EA QUAE PRAEPARASTI, CUIUS ERUNT? Similiter apostoli praemonentur, salvatore dicente: ORATE SINE INTERMISSIONE, QUIA NESCITIS QUANDO FILIUS HOMINIS VENTURUS SIT; id est, metus vobis et expectatio incerta consultior est: ne securos fiducia subruat, et futurorum scientia decipiat nil timentes; cum magis spe diuturnitatis abiecta audere salubriter timeas, quod corrigi in spatio posse non credas.

Iohannei evangelii de utraque Christi nativitate testimonium.

Universae tamen haereticorum perfidiae de utraque Christi nativitate duobus vel maxime testimoniis subruuntur, Iohannis evangelio sic intonante: IN PRINCIPIO ERAT VERBUM, ET VERBUM ERAT APUD DEUM, ET DEUS ERAT VERBUM. HOC ERAT IN PRINCIPIO APUD DEUM.

7 *Christi*] Cf. Rom. 8, 17 17 *volui*] Ps. 39, 9 27 *erunt?*] Luc. 12, 20
28 *intermissione*] I Thess. 5, 17 29 *sit*] Matth. 24, 44

1 ruinae] *M*; ruina *B edd* 4 sq. misceberis] insereris *V*, *corr.* misceberis *B*
7 perpetuo] *om. V* 11 caelestium et terrestrium *B* gloriam] *M*, m *in fine add. B*; gloria *edd* 15 cui] *BV*; cum *M edd* 17 deus meus] pater *M*
22 fine] *corr.* finem *B* 26 sq. expostulatur] *BV*; -abitur *M edd*

OMNIA PER IPSUM FACTA SUNT, ET SINE IPSO FACTUM EST NIHIL. Et iterum: ET VERBUM CARO FACTUM EST, ET HABITAVIT IN NOBIS; ET VIDIMUS GLORIAM EIUS, GLORIAM QUASI UNIGENITI A PATRE, PLENUM GRATIAE ET VERITATIS. Vides ergo, nullum Arrianis locum relictum, quo merito a fidei nostrae integritate dissentiant: cum idem dei Filius ante saecula unigenitus, et nunc primogenitus praedicetur, terreni corporis obtinens veritatem, et caelestem potentiam non omittens, utraque nativitate complexus est, quod per solam divinitatem antea possidebat.

CAPUT XVII.

Contra Novatianos, qui ab unitate dissentiunt, et semel lapsum restaurari posse non credunt.

APO. Omnium quidem sectarum error et pravitas in prima statim expositione claruerat: sed, ut promptius eluceret, necessario firmitas doctrinae sequentis accessit; et currens per singula modus competenter detexit, quicquid traditio sceleratae interpretationis obduxerat. Unde nunc, ut nulla animo desit instructio, pande, quaeso, quae Novatianos a nobis causa disterminet, ut a credulitate catholica discedentes, non solum conventus extra ecclesiam contrahant, sed, ut credo, etiam fidem illius inpetant, a cuius pace unitatis odio recesserunt.

Fidei unitas penes eos esse non potest, a quibus ecclesiae unitas sit relicta.

ZAC. Recte intellegis, fidei unitatem penes eos esse non posse, a quibus ecclesiae unitas sit relicta; quia non interest quemadmodum quis recedat, si ab eius corpore sponte se dividit, domino in evangeliis hoc loquente: QUI MECUM NON EST, ADVERSUS ME EST: ET QUI MECUM NON COLLIGIT, SPARGIT. Fuerunt hii enim aliquando nobiscum, sed quodam Novato auctore disrupti sunt; non tamen haereticis coaequandi, quia non a confessione catholica, sed a caritate dissentiunt, atque in solam pietatem rebelles dei misericordiae subtrahunt, quos semel inimici laqueis inretitos restitui non admittunt. Mundos se atque, ut ipsorum verbo utar, Catharos vocant, divinae admonitionis semper inmemores, qua primum in Iob Spiritus dicit: QUIS ENIM MUNDUS A SORDIBUS, NEC SI UNIUS DIEI SIT EIUS VITA IN TERRA? Unde et psalmista similiter sentiens, ait: IN PECCATIS PEPERIT ME MATER MEA. Et Iohannes in epistola sua: SI DIXERIMUS QUIA PECCA-

Novati asseclae catharos se vocant.

---

1 *nihil*] Ioh. 1, 1. 2. 3 4 *veritatis*] Ibid. 14 26 *spargit*] Luc. 11, 23 33 *terra?*] Hiob 14, 4 35 *mea*] Ps. 50, 7

---

7 sq. omittens] *mss. et edd; corr.* amittens *B* 11 ab unitate] *B hoc loco, cf. infra l. 28*; unitatem *mss. et edd, B quoque inter capitula: legendumne* unitatem discindunt? 22 fidei] *om. M*

Peccata confitentes damnant, occulentibus connivent.

TUM NON HABEMUS, NOS IPSOS DECIPIMUS; ET VERITAS IN NOBIS NON EST. Severioribus itaque iudiciis plectenda non credunt, quae numquam in confessionem deducta, velut latere perpetuo possint, callidissime supprimuntur. Profitentibus vero cum praesentium emendatione praeterita, non solum veniam non negari, verum etiam iustitiae privilegium tribui, deus ipse sic loquitur, per Esaiam conversuris ista denuntians: DIC TU INIUSTITIAS TUAS PRIMUS, UT IUSTIFICERIS. Intuere cum venia praemium, et cuiusdam honoris in simplici confessione mercedem: deus illi iustitiae fructum promittit, in quem Novatianus dura pronuntiat; et absolvi posse cum gratia pollicetur, quem ille, ne salvetur, expellit.

Schismatis auctor legitimus pontifex non fuit.

His tamen non legitimus sacerdotii principatus, summaque in pontificio non fuit sedes, sed per obreptionem velut in quadam tyrannide discordia convalescens praedictum scismatis sectatur auctorem; et a consortio piae communionis exclusos tradi satanae perpetuo malunt, quam deo spiritalis gratiae exhortatione revocari: recipere innumera scripturarum exempla nolentes, quibus haud dubia interpretatione cognoscitur, et provocari lapsos debere, et suscipi revertentes, Psalmorum libro sic inchoante: BEATUS VIR QUI NON ABIIT IN CONSILIO IMPIORUM, ET IN VIA PECCATORUM NON STETIT. Beatus ergo est, qui non ita abiit, ut redire contemneret, et profectum consilii melioris accipiens misceri impiis destitit, postquam corrigi potius intellexit. Beatus perinde est, qui in via non stetit peccatorum: ille utique, qui ingressus vitia non permansit in vitiis, ipso in consequentibus hoc docente, cum obrepentium delictorum excusationem praemittens, conscius nostrae fragilitatis haec posuit: DELICTA QUIS INTELLEGIT? id est, admitti facilius posse, quam nosci. Addit in precibus, ut et ab alienis et ab occultis propriis emundetur, inmaculatum se fore confidenter adfirmans, si ea sibi non dominentur, in quibus ante peccaverat. Ecce etiam a maximo delicto purus efficitur, qui in se crimina non reditura condemnat; et inmaculati honore gloriatur, qui eligit hoc esse quod noluit, dum perfrui respuit quod dilexit.

Scripturae exemplis probatur, lapsos debere suscipi revertentes.

---

1 sq. *non est*] I Ioh. 1, 8 7 sq. *iustificeris*] Esai. 43, 26 iuxta LXX 20 *n. stetit*] Ps. 1, 1 26 sq. *intellegit?*] Ps. 18, 13 29 *n. dominentur*] Cf. ibid. 13. 14

---

1 decipimus] *B edd*; seducimus *VM* 2 sq. numquam] *om. BV* 3 in confessionem] per confessionem *V*; confessione *B* 6 Esaiam] *M edd*; Ezechielem *VTL*, Ezechielum *B* 6 sq. conversuris] *BTLMAch*; conversis *VMi* 7 primus] *BVTL*; prius *M edd* 8 praemium] *optime M edd*; primum *VTL*; *eras. in B* 8 sq. simplici] supplici *M* 15 exclusos] *MAch*; exclusi *BVTLMi* 18 suscipere *VM* 22 potius] *omnes mss*; potuisse *Ach* 23 steterit *MAch*, *corr.* stetit *B* 26 fragilitatis] facilitatis *BV* 30 etiam] *BVMi*; iam *MAch* 32 eligit] *corr. ex* elegit *B*; elegit *cet.*

Similis per Ezechielem sententia dei est haec dicentis: UT QUID MORIEMINI, FILII HOMINUM? CONVERTIMINI AD ME, ET CONVERTAR AD VOS; id est, inferni est via ista, quam pergitis, et in veniae desperatione mors vera: non sum ego crimina avarus abolere, qui tam leniter ne iam admittantur admoneo, qui iudicii mei inviolabilem formam his sermonibus pando: NOLO MORTEM MORIENTIS, TANTUM REVERTATUR ET VIVAT; et SI INIQUUS CONVERTAT SE AB INIQUITATIBUS SUIS QUAS FECIT, ET CUSTODIAT OMNIA MANDATA MEA, ET FACIAT IUSTITIAM ET IUDICIUM, VITA VIVET ET NON MORIETUR. OMNIA DELICTA EIUS, QUAECUMQUE FECIT, NON COMMEMORABUNTUR.

Sed tam evidens dei munus et dignissimum piae remissionis edictum non solum in abolitionem Novatianus redigi prohibet, sed pertinaciter ad veniam non sinit pertinere. Ne sane ab his horumque similibus penitus excedat, levissima quaeque et pauca dimittens, in qualibet correctione exertae indulgentiae vim repellit; cum salvator in evangeliis mundari per elemosynam cuncta commemoret, ac, SICUT AQUA EXTINGUIT IGNEM, SIC ELEMOSYNA EXTINGUI PECCATUM. Relicto denique toto admodum grege unam ovem fidei pastor inquirit, et inventam umeris superponens plus gaudii in amissae reformatione constituit, quam habebat in salvis. Apostolus autem formari in se rursum more partus Galatas ait, quos revalescentibus vitiis frustra primum in regeneratione mentis ediderat. Unde et opere caritatis effecto peccatorum multitudinem tegi Petrus et Iacobus domini frater adfirmant, verbis similibus protestantes: CARITAS, inquit, TEGIT MULTITUDINEM PECCATORUM. Ita his evidenter inspectis intellegis, Novatianos atroci obstinatione caecatos, malitiae potius suae quam dei satisfacere voluntati: dum in proximos, et post compunctionem praeteritorum ipsis, qui iudicant, fortasse meliores, et confessa condemnant, et expiata non solvunt; quae et donari possunt, et occuli non oportet.

Novatianorum atrox duritia in eos, qui ipsis fortasse meliores sunt.

---

1 sq. *moriemini*] Ezech. 33, 11 2 *ad vos*] Zach. 1, 3 7 *vivat*] Ezech. 33, 11 10 *n. commemorabuntur*] Cf. ibid. 14—16 17 *peccatum*] Eccli. 3, 33 20 *salvis*] Cf. Luc. 15, 4—7 21 *ait*] Cf. Gal. 4, 19 25 *peccatorum*] I Petr. 4, 8; cf. Iac. 5, 20

3 quam] *corr.* qua *M* 11 tam] *corr. ex* tamen *B*; tamen *TLAchMi*; tamquam *M*; tu *V* evidens] *BLM*; videns *VT*; *om. AchMi* 12 redigi] *BVTL*; reddi *AchMi*; redi *M* 14 excedat] *om. M* 15 exertae] *M edd*; excretae *BVTL* 17 extingui] t *in fine erasa B*; extinguit *cet. mss. et edd* 18 fidei] *corr.* fidelis *B* 18 sq. inventam] inventa *Ach*; *om. M* 19 reformatione] *BVM*; recuperatione *AchMi* 21 Galatas] *ex M edd*; corinthios *BV*, *atque ita fort. archetypus* 22 effecto] *om. BV* 23 tegi] regi *Migne oscitanter* 27 *corr.* in proximis *B 2 m* 28 *corr.* melioribus *B*

CAPUT XVIII.

Quae Novatianis respondenda sint.

APO. Manifesta et evidens ratio est, non dicam dei, penes quem misericordiae summa est, verum etiam iustorum hominum iudicio non inremediabiles duci, qui vitiorum pravitate calcata ad meliora se conferunt, et antea vel aetatis ignorantia neglegentes, vel casuum diversorum erroribus occupati, iter fidei repetunt; atque abiecta, quam prius praetulerant, carnis illecebra, supernae conversationis actibus diluunt, quicquid terrenorum amore polluerant. Sed forte ante infusionem baptismatis ista concessa sint, et aliqua Novatianis adsit auctoritas, qua post lavacrum spiritale pollutos purgari non posse contendant, et inviolabile sancti Spiritus munus tradi per homines semel posse, amissum restitui non posse confirment: adsertioni ipsorum illo forsitan extrinsecus suffragante, quod a se locus paenitentiae non negetur, sed a deo venia sit speranda; et satisfactio explenda pro factis, non reputanda pro meritis. Quid ergo in huiusmodi intentione durantibus referri debeat vel probari, more consuetae expositionis insinua: ut sermonis nostri occasione et pravis correctio, et venia suadeatur afflictis; dum inreligiosorum pertinacia panditur, quicquid spei desperantium comprobatur.

Rationes obtenduntur, quibus Novatiani sententiam suam defendunt.

ZAC. Felicius quidem est, intemerata spiritalis gratiae dona servare, et incorruptum caelestis indulgentiae munus puro deferre iudicio, David hoc perdocente: BEATI INMACULATI IN VIA. Apostolus similiter: UT POSSIMUS, inquit, FRATRES, INTEGRAM ET ANIMAM ET CORPUS ET SPIRITUM SERVARE IN DIEM IESU CHRISTI DOMINI NOSTRI. Sed alios incautae ignorantia iuventutis, alios terrenae fervor inlecebrae ad proclivem delictorum viam ducit, sub verbis propriae excusationis David in Spiritu istud loquente: DELICTA IUVENTUTIS MEAE ET IGNORANTIAE MEAE NE MEMINERIS DOMINE. Iustarum quippe allegatio precum est, annis infirmioribus perpetrata forma remissiore censeri, et cum aetatis privilegio perperam gesta dimitti; quia in hoc eodem testimonio non otiosa per prophetam refertur historia, sed aetatis et casuum facilitas incautior intimatur. In quo annorum gradu ne

Humanae fragilitatis iustum est a deo peccata dimitti.

23 *in via*] Ps. 118, 1 25 *nostri*] I Thess. 5, 23 29 *domine*] Ps. 24, 7

4 non] *B*; *om. M*; *suppl. edd. ante* duci 4 sq. inremediabiles] *VMi*, *corr. ex* irremeabiles *B*, *quod etiam in TLMAch habetur* 9 quicquid] ante *add. edd ex uno M*, *in quo post* forte *omittitur* 12 inviolabile] *M*; -bilis *BVTL edd* 14 illud *M* 19 pertinacia] *corr.* pertinaciae *B* 20 comprobatur] *in marg. corr.* comparatur *B* 22 puro] *BVTLAch*; futuro *MMi* 26 incautae] in exutae *B*; exutae *V* 28 sq. ignorantiae meae] *M*, *om.* meae *B*; ignorantias meas *Mi* 30 remissiore censeri] *BVM*; remissionis recenseri *AchMi* 31 dimitti] *BVTLMi*; committi *MAch* 33 et casuum] *BM* (*cf. supra l.* 6); ad casum *Mi*

velut specialem Novatiani locum teneant, audiant Salomonem sine exceptione temporum similia praedicantem: QUIS GLORIABITUR CASTUM SE HABERE COR, ET MUNDUM SE ESSE A PECCATO? Exclusa est ergo vanitas tacitae falsitatis: quamlibet purus oculis videatur humanis, non tamen ideo reus non est, quod soli conscientiae deoque pollutus est.

Hanc igitur nostrae fragilitatis infirmitatem trino indulgentiae gradu purgari pietas divina permisit: donans principio cuncta per baptismum, obrepentia postea paenitentia tegens, reputari penitus nulla constituit, si ab omni corporis labe martyrii quempiam fervor absolvat, psalmista dicente: BEATI QUORUM REMISSAE SUNT INIQUITATES, ET QUORUM TECTA SUNT PECCATA. BEATUS VIR CUI NON INPUTABIT DOMINUS PECCATUM. Remittuntur ergo in baptismate omnia, quoniam illa tantum, quae contracta post fuerint, ascribuntur: teguntur in paenitentia, quae, si fuerint repetita, reviviscunt: inputari autem in martyrio nulla possunt, quia et primum pretiosa sanguinis effusione delentur, et in praeiudicium exstincti feliciter corporis non recurrunt. Sed quamlibet adstipulante paenitentia dimittere gravia suae potestatis negabunt: cum pariter officii ac professionis suae esse cognoscant, aut ligare quae dura sunt, aut expiata dissolvere; illa ad Petrum, in cuius personam potestas omnium convenit sacerdotum, salvatoris sententia perdocente: QUAECUMQUE LIGAVERITIS IN TERRIS, LIGATA ERUNT ET IN CAELIS; ET QUAECUMQUE SOLVERITIS SUPER TERRAM, SOLUTA ERUNT ET IN CAELIS. Donari itaque delicta sine exceptione permissum est, si tantum in abolitionem missa non redeant, nec, sicut scriptum est, horrorem proprii vomitus canis repetat, atque ablutas piis laboribus sordes sus iterum in volutabris mergenda desideret, plus post remedia passura discriminis, quam inchoantibus malis lapsura pertulerat, domino in evangeliis sic monente: ECCE SANUS FACTUS ES: IAM NOLI PECCARE, NE QUID TIBI DETERIUS CONTINGAT. Nolo dubites, praesentia semper, non praeterita deus censet; hoc enim ait: IN QUA VIA TE INVENERO, IN EA TE IUDICABO, DICIT DOMINUS.

Trinus remissionis gradus per baptismun paenitentiam e martyrium.

In Petri perso nam potestas omnium convenit sacerdotum.

Delicta solvenc sine exception permissio, dummodo nor redeant.

Quod si post baptisma, id est, post sancti Spiritus susceptionem, redintegrandae nobis gratiae locus non est, quemadmodum Aaron,

3 *peccato?*] Prov. 20, 9 13 *peccatum*] Ps. 31, 1. 2 24 *caelis*] Matth. 16, 19 26 *scriptum est*] Cf. II Petr. 2, 22 31 *contingat*] Ioh. 5, 14 33 *dominus*] Cf. Ezech. 33, 20 al.

1 velut] vel *MAch* 4 tacitae] tantae *Ach* 5 quod soli] *MAch*; quod suae ille *LMi*; quod si ille *TV*; quisquis ille *B* 12 sq. inputavit *M*, *corr.* inputabit *B* 21 persona *V* 27 sus] *BV edd*; suis *TL*; suas *M* iterum] *BVM*; *om. TL edd* 28 passurus *L* 29 lapsurus *L*

Redintegratae gratiae exempla: Aaron, Maria, David, Petrus, prodigus filius.

utique iam sacerdos, gravi exemptus offensae amissum pontificii gradum recepit; et post leprae infusionem mundari Maria caelitus meruit, quae, ne quemquam pollueret, fuerat segregata? Nam in castris congregatio spiritalis signatur ecclesiae; lepra vero delicti mortalis effigies demonstratur. Cur patriarcha David geminis sanguinibus expiandus innovari in se prioris gratiae spiritum petit, evidenti fiducia deo pollicens, ut iniquorum conversio veniae suae provocetur exemplo? Patere insuper sibi in dei laudibus loquendi copiam deprecatus, auctoritatem praedicationis obtinuit, dicens: LABIA MEA APERIES, ET OS MEUM ANNUNTIABIT LAUDEM TUAM. Peccatori enim dixerat deus: QUARE TU ENARRAS IUSTITIAS MEAS, ET SUMIS TESTAMENTUM MEUM PER OS TUUM? Nisi forte in prophetis alium Spiritum, quam nunc accipimus, fuisse contendunt, aut penitus non fuisse; atque inmitiorem sub gratia evangeliorum deum quam in lege constituunt: qui Petrum, id est, ipsum ecclesiae fundamentum, tametsi in crimine non mansisse, fuisse tamen in crimine fatebuntur; et admonitionis dominicae recordantem, non perfidiae, sed infirmitatis reatum amaritudine deluisse lacrimarum. Talis perinde luxuriosi illius in evangelio reditus absumptis opibus substantiae spiritalis, atque a se in caelum peccatum fatentis: non rennuitur ut pollutus, nec refutatur ut prodigus, sed incumbentis in cervicem suam patris osculis, id est, catholica pace suscipitur; qui utique nisi per adoptionem baptismatis prius filius esse non potuit. Magni etiam convivii laetatus est apparatu, id est, communionis divinae honore donatus est, in anulo fidem recipiens, in stola gratiae vestimentum; carne insuper pascitur vituli, id est, aeternae hereditatis sacri corporis adsumptione fit particeps, plena apostolicae dignitatis ornamenta sortitus.

Petrus, ecclesiae fundamentum.

Sacri corporis adsumptio in reconciliatione peccatoris.

Postremo etiam blasphemiam, quae cuncta supergreditur crimina, remitti posse salvator insinuat, abolerique in se commissa non rennuit, si verae conversionis labore mereamur, ut sub eius praecepto caelum consentiat cum iudicio sacerdotum; qua fiducia salvatoris edicti eos, qui per fidem vitiis emundantur, non tantum ad veniam, sed honorem gentium doctor invitat, dicens: QUI AUTEM SE EMUNDAVERIT AB ISTIS, ERIT VAS SANCTIFICATUM IN HONORE, UTILE DOMINO, AD OMNE OPUS BONUM PARATUM. Itaque, ut in unitate divinitatis est trinitas, ita in uno baptismatis nomine trina purgatio, domino ad apostolos sic loquente:

Etiam blasphemiam remitti salvator insinuat.

10 *tuam*] Ps. 50, 17 12 *tuum?*] Ps. 49, 16 35 *paratum*] II Tim. 2, 21

1 offensa *BVTL* 4 effigies] *omisso,* macula *s. l. suppl. B* 5 demonstratur] *om. M* 6 novari *M* 8 dei] *om. BV* 10 enim dixerat] *M*; autem dixit *cet.* 13 contendent *M* 17 sq. deluisse] *BT*; diluisse *VL*; diluisse intelligant *Mi*; dilui intellegant *MAch* 26 aeterna hereditate *M* sacri] *M edd*; *om. BVTL* 32 ad veniam sed honorem] venia dignos sed honore *BV* 33 se mundat *V*

ADHUC, inquit, HABEO BAPTIZARI BAPTISMATE, QUOD VOS NESCITIS. Cuius tamen gradus omnibus relicturus exemplum, agens in corpore ipse lustravit: in Iordane baptizatus est; paenitentiae speciem pertulit in deserto; quod autem summa purificationis erat, in passione complevit.

Trina purgatio a Christo suscepta: in baptismo, paenitentia, passione.

Unde advertis, Novatianos sub omni peccatorum occasione degentes adversum se stultissime recusare, quod deum pro se intellegant praestitisse; solamque ecclesiam, ut fide, ita et pietate deo proximam, supra vilem concubinarum gregem, reginam merito nuncupari: quae dextrae partis obtinens locum, sinistrae filios celsa condemnat, ad se venientibus integram fidem tradens, revertendi ad se cupientibus aditum non praecludens; dum et manifestam divinitatem fidelibus praedicat, et spe veniae promptioris mavult revocare pereuntes, quam corrigendos forsitan desperatione confundere.

Ecclesia revertendi ad se cupientibus aditum non praecludit.

CAPUT XIX.

Quae sit mysteriorum divinorum integra plenitudo.

APO. In aperto est Novatianos stulte ignosci nolle peccatis, et suae fragilitatis inmemores lapsorum magis damnatione, quam conversorum emendatione laetari: sed, nisi expostulatio multiplex taedium gignit, unam hanc consummandi operis adice firmitatem, ut totius credulitatis corpus amplectens, sacramentorum enumeres fastigia divinorum, et memoriae mandanda constituas, quae perennis spei intellectibus prodidisti; ut concluso paucis sensibus verbo recolere possit crebra confessio, quod in formam catholicae brevitatis insinuatio fidelis aptaverit.

ZAC. Sufficere quidem poterat decursa in causis singulis ratio, et omnium interpretationum textus elucens: sed, ne aliquis ex varietate sensuum scrupulus, ne qua ex responsionum pluralitate ambiguitas excitetur, totius fidei sacrum ordinem tenens semper haec recoles. Unus est deus Pater, qui semper hoc habuit speciale, quod Pater est: non recipiens ulla, sed a se proferens omnia: inconvertibilis, invisibilis, inaestimabilis, aeternus. Est igitur et Filius, nomine atque persona, non substantia, a Patre distinctus, plenae maiestatis ut genitor, perfectus perinde et sempiternus: nec secundum perfidorum opiniones a tempore credendus est, quia natus est, sed cum Patre ante tempora manens, nobis ex tempore adsumpti salvatoris ostensus, unus nunc

Totius credulitatis corpus paucis iterum colligitur.

---

1 *nescitis*] Luc. 12, 50; cf. Ioh. 4, 32 al.

---

2 cuius] quos *M* 4 summa] *M*; summae *B edd* 7 recusare] recusasse *B*; recusavit *V* 11 reverti *M* 13 promptiores *BV* 17 ignoscere *BV* 30 unus] *om. BV*

idemque mansurus et credendus est et confitendus; quoniam manifesta eius divinitas non admittit, ut aliquando non fuerit; nec rursum verae carnis adsumptio patitur, ut sancti Spiritus creatione cessante natus ex virgine non credatur. Est et Spiritus sanctus a Patre similiter ac Filio, persona tantum et nomine, non maiestate aut substantia alius aestimandus: non genitus ut Filius, sed a Patre procedens: virtutis, divinitatis, honoris perinde ac voluntatis eiusdem: idem semper, quod Pater ac Filius, faciens atque idem praestans: informator sapientiae, fidei dator, largitor munerum, sanctificationis indultor, remissor criminum, gratiarum divisor, Patrique semper ac Filio omni operum bonitate permixtus; nec creatus aliquando, sed creans semper. Hunc perpetuo credi et confiteri, adorari, colique ac metui convenit, summaque cordis puritate sic diligi, ut, sicut idem in Patre semper ac Filio est, ita in eo Patris ac Filii plenitudo credatur.

Ad hoc insuper maiorum volumina strenue evolvenda.

Habes quaesitorum intellectuum veram ac simplicem rationem, breviatisque responsis scientiae congruentis effectum: superest, ut sicut praedictum in principio meministi, refertioribus maiorum voluminibus strenuus lector invigiles, et in hoc vel sola brevitate contentus, celsioris doctrinae notitia glorieris, voluntati potius privatim tuae quam editioni publicae respondisse nos credens. Et sane ulterius pergere caelestium secretorum arcet inmensitas, ac retusos propria inbecillitate sensus inenarrabilis maiestatis prohibet magnitudo: iamque horis in occasum vergentibus vicina tenebris umbra diffunditur, atque attentos crebra interpretatione sensus et refoveri convenit, et resolvi. Tu autem haec toto mentis et corporis labore custodiens, numquam fide, numquam deseras confessione: ne licitis excedas, dum sectaris inlicita, et inpossibilia cupiens exuare salutaribus, deo taliter praemonente: ALTIORA A TE NE QUAESIERIS, ET INFERIORA A TE NE SCRUTATUS FUERIS; id est, quae tibi prodita de caelestibus vel infernis lege ipsius non sunt, noli penitus audire vel credere; quoniam, quos decipere carnis vitiis diabolus non potest, tali studio et vanitate supplantat; occultaeque scientiae arbitros statuens, lapidem sub lapide cogit inquirere, ut inveniant serpentem. Ergo sufficiat canonicis inhaerere doctrinis, et divinarum historiarum notitiam perquirenti ea tantum non ignorare, quae scripta sunt; summaque diligentia adsidue recordari Christum dominum crucifixum, venturumque in

Quos decipere carnis vitiis diabolus non potest, immoderati studii vanitate supplantat.

29 *fueris*] Eccli. 3, 22 iuxta gr. aliquot mss.

3 cretione *Migne mendose* 4 sq. similiter] *BVTLMMi*; simul *Ach* 16 breviatisque responsis] *B*; brevitatisque responsi *M edd* effectum] *B*; affectum *M edd* 26 fide . . . confessione] *TLMAch*; fidem . . . confessionem *BVMi* 28 a te . . . a te] *edd: cf. supra 45, 17*; a te . . . te *T*; te . . . a te *B*; inferiora] *BVTL*; fortiora *M edd Vulg* 35 diligentia] conditum *inser. TLMi*, reconditum *M*; *nihil add. BV* 36 recordari] *M edd*, i *ex* e *corr B*; recordare *TL*

iudicium resurgentium corporum, et cum electis perpetuo regnaturum. Haec fiducialiter credes, haec futura profiteberis: ut sanctorum coetibus aggregatus aeternae vitae honore blandissimo et donari possis et perfrui, si inter obvias peccatorum procellas atque aestus saeculi conlabentis iustitiae regulam servans, fidei specialiter integritate merearis quae sunt perpetuo mansura post saeculum.

CAPUT XX.

Confessio ad deum.

APO. Magna est quidem libelli prioris editio, ac perspicuis intellectibus sensus rerum notitiam fidemque docuerunt; sed non minus praesentis utilitati, quam gratiae adscribendum est praecedentis: quia licet a multis, ut ipse professus es, decursa lustraveris, intulit tamen brevitas commodum, quod raro mereantur eloquia prolixorum; fructusque non parvus est, trinae primum unitatis divinitatem clara expositione cognosse: tum Iudaeorum in perfidia sua casum, et in haereticis universarum impietatum ruinam: tum denique in stultitia tua, Novatiane, convictus, quantum tibi ex dei indulgentia derogaris, evidentibus scripturarum testimoniis didicisti. Brevis insuper fidei adiecta conclusio est; cordique adeo cuncta sederunt, ut in his quae secunda sunt degere votum sit, in his consummare desiderium: modo ut haec rerum omnium creator ingenitus per eum quem ex se atque intra se genuit deum, et nunc florem sumpti corporis habitantem in utraque mansurum nativitate complectitur, per sanctum perinde Spiritum impleturus exaudiat; et alumnae precationis effectu conferre non abnuat, quae praestitit velle; reptantemque inter praecepta sua parvis gressibus famulum placidus tueatur et dirigat, trinitatem in personis ac nominibus, deum in maiestate ac substantia confitentem; utrumque tamen suae miserationis beneficiis relaturum, si et vivendo voluntatem ipsius impleam, et servatam patrum traditionibus fidem futurae resurrectionis gaudiis repraesentem.

Decursis iis, quorum notitiam ex hoc libello percepit,

deum precatur Apollonius, ut conferre non abnuat, quae praestitit velle.

EXPLICIT ZACCHAEI ET APOLLONII CONSULTATIONUM LIBER II.

2 credens *M* 4 si] *BVTLAch*; *in* sic *mut. Mi*; *om. M* 9 perspicuis] *BVTLMi*; perspicui *MAch* 11 utilitati] *deest in BV*; utilitatis *M*: *legendumne* praesenti utilitatis q. g. a. e. praecedenti? 15 cognosse] *BV*; cognoscere *M edd* 19 adiecta] *M, corr. ex* adiuncta *B*; adiuncta *Mi* 20 sq. consummare] *corr.* -ari *B* 23 nativitate] *BM edd*; -atem *VTL* 24 alumna *V* 25 effectu] *Mi coniectura,* u *in ras. B*; effectus *TLMAch* 29 relaturum] *corr. ex* relatorum *M*; relaturus *B edd* 32 consultationum] altercationum *B*

INCIPIT CONSVLTATIONVM LIBER TERTIVS.

PRAEFATIO.

Conversationis catholicae forma, tertii huius libelli argumentum:

Tertium iam hunc struentes libellum conversationis catholicae formam loquemur, qua instrui alios, non qua ipsi velimus efferri. Haec dispositis observantiae gradibus quid effici ab homine possit aut soleat, divinis ut exinde sententiis demonstrabit, exiguis ac mediocribus summa sic temperans, ut nequaquam humilioribus deroget, quod sit collatura potioribus; sed ut illud apostoli: QUISQUE SIBI VINDICANS FIDEM PENES SE HABEAT, NEC IUDICANS QUEMQUAM IN DOMINO GLORIETUR: cautius utique servaturus in propriis, quod in alienis gravius aestimarit. Huic igitur operi paulisper studium commodantes, solitas exercebimus sub congrua disputatione personas; atque institutum a cognito eruditore discipulum arduae professionis honore provocabimus, morem districtioris adgredi disciplinae, subiectisque actibus probabilium monachorum mentionem futurae consummationis inducere. Cui haec breviter perscrutanti, quae sit de antichristo absolvetur obscuritas; ut his speciatim decursis ultima resurrectionis fides pateat, quae licet dudum bene credita atque suscepta sit, verbis tamen simplicibus intimata divina promissione firmabitur.

ubi etiam de disciplina monachorum, de futura consummatione et antichristo agetur.

Primus itaque, ut in ceteris, Apollonius dilatae collationis spatia relaturus, velut comperendinatam repetet subnixa auctoritate vel affabilitate doctrinam, ut praedicti ordinis membra perlustrans servire iustitiae artius cupiat, aevique residua deo deputans, mori quoque pro eius nomine non recuset; cum librato in singulis tenore cognoscat, quid velle hominem, quid audere conveniat: quia et soli fiduciae omnia credere parum firmum est, et infirmitati in omnibus subici nihil merentis.

---

9 sq. *glorietur*] Rom. 14, 22; cf. I Cor. 1, 31 et II Cor. 10, 17

---

3 iam hunc] *M*; hunc iam *edd*; iam *om. BVTL* struentes] *BVT*, struente *L*; instruentes *M edd* 4 loquimur *B* haec] ac *B* 6 ut] *deest in B* 11 aestimarit] *BMi*; aestimaret *VTL*; aestimavit *Ach* 19 promissione] provisione *MAch* 21 auctoritate vel] *om. BV* 24 libato *BV* 25 audere] audire *Ach mendose* 26 infirmitate *TL*

CAPUT I.

Quae oportuna vivendi forma.

APO. Si digne comparatum est, o Zacchaee, ut id, quod in mutis animalibus saepe comperimus, etiam in quorundam hominum sensibus cerneremus, profecto in me hoc specialiter veniens dicti veteris sententiam comprobavit: nam sicut cetera animalia ad ea semper loca, ubi aliquando bene pasta sunt, revertuntur, nec largioribus inlecta pabulis oblivisci possunt, quod ieiuna perceperint; sic nos post verbi, ut nunc intellego, famem sitimque doctrinae conloquia tua avidi petimus, expertisque tractatibus fiducialiter inhaeremus: a quo scilicet caelestis scientiae cibos, et haustus intellectuum sumpsimus divinorum. Ecce enim vix adhuc vastis gentilitatis erroribus liberi, modo infusae regenerationis novitatem spirantes, integritatem fidei te tradente iam novimus, atque universa haereticorum membra carpentes munus catholicae confessionis amplectimur, et deo auctore fidentes exstructae super petram domus tegmina possidemus; si idem bonorum omnium largitor indulgeat, terrenae conversationis actum et caecas saeculi vanitates ab evangelicae turris specula visuri. Sed quamlibet creatorem proprium, ut est, nosse bonum primum sit, atque in fidei susceptione verae salutis certa fundamina, alia tamen ordinatio credulitatis, alia vitae est; et spiritalis aedificii solidam molem tametsi inpacta nequitiarum torrentibus unda non subruit, iustitiae tamen metalla non pingunt, si nulla virtutum opera suffragentur. Unde quia ab huiusmodi studiis tempore pridem, non mente cessavimus, recentes post quietem sensus dilatis, ut recolis, redde tractatibus, et quam nos potissimum vivendi formam inire conveniat, consultus exprome: ut dum spiritalem indulgentiam salubriter suades, haec denique ex scripturis edicta constituas, quae, cum fidem teneant, virtutes operum et gratias non omittant.

Quae potissimum vivendi forma ineunda sit, Apollonius interrogat.

ZAC. Memini dudum conlationem nostram diei fine suspensam, et subcrescentibus interrogationum causis tempus magis quam studia defuisse: ob quae nunc ea conditione tibi cedimus, ut a nobis vivendi formam requirens, competentem scientiae gradum, non quod gloriemur ex nobis, sed quod ex deo prodesse aliis velimus, accipias; in quo tamen non absurda praemonitio est, tutis primordiis munire proposita, et manentibus in observatione desideriis ascensum semper potiorum moliri. Ait enim in evangelio dominus: NEMO, inquit, AEDI-

Praemonitio Zacchaei: tutis primordiis munire proposita, tum ascensum semper potiorum moliri.

---

6 sententia *M* 7 inlecta] innixa *B*; infixa *V* 13 sperantes *M* 26 inire] unire *M* 27 dum spiritalem indulgentiam] modum spiritalis indulgentiae *M* suadens *M* 29 virtutes] *MAch, corr. ex* virtutis *B*; virtutis *VTLMi* operum] opera *V unus* gratiam *MMi* 35 tutis] *MAchMi*; totis *BVTL* munire] *Mi bene ex coniectura*; munere *TLM*; manere *B* 35 sq. proposito *Ach*

FICATURUS TURREM NON PRIUS SECUM COGITABIT ET SUMPTUM: ne interrupto opere incautius coepta rideantur, et sint odii, quae fuerant prius voti. Talis adgrediendorum hostium causa: praenoscere pugnaturos proprias docet vires, perpensoque adversi agminis pondere vel foedus inire vel praelium; ne sera infirmitatis querela dare insecuturo terga compellat, et post facti praecipitis paenitentiam loco motis aut lugubris conditio subeatur aut turpis.

Prima via est, deum credere, timere, diligere; deinde in proximum caritatem exercere.

Itaque prima ac sine discrimine via est, deum firmiter credere, et, cum bene credideris, plus timere; toto insuper, ut saepe iam diximus, formidatum corde diligere: non quia idem bene ac male facere potens est, sed quia magis praestare bona mavult, et numquam pro noxa, ut meremur, ulcisci. Consequens bonum est vitae simplicis puritas, et exosis facinoribus in proximos studium caritatis. Sic enim scriptum est: DILIGES DOMINUM DEUM TUUM EX TOTO CORDE TUO, ET EX TOTA ANIMA TUA, ET EX TOTIS VISCERIBUS TUIS; ET PROXIMUM TUUM TAMQUAM TE. Quo in loco non de propinquitate sola fit mentio, sed iure proximus dicitur, qui malis obrutus prosperis adiuvatur, et adoptiva miseratione confotus, quod cognatione generis non habet, gratiarum ad dominum reddit affectu. Unde illud Salomonis est: CONCLUDE ELEMOSYNAM IN CORDE PAUPERIS, ET IPSA PRO TE EXORABIT AB OMNI MALO; iterum: QUI PAUPERI MISERETUR, DEO FAENERAT. David similiter: IUNIOR FUI ET SENUI, ET NON VIDI IUSTUM DERELICTUM, NEC SEMEN EIUS QUAERENS PANEM. TOTA DIE MISERETUR ET FAENERAT, ET SEMEN EIUS IN BENEDICTIONE ERIT. Iob perinde: CONSERVAVI, inquit, EGENUM DE MANU POTENTIS, ET PUPILLO CUI NON ERAT ADIUTOR AUXILIATUS SUM. OS VIDUAE BENEDIXIT ME SEMPER, CUM ESSEM OCULUS CAECORUM ET PES CLAUDORUM ET INVALIDORUM PATER. Et dominus in evangelio se in personis humilium sublevari docuit, dicens: AMEN DICO VOBIS, CUM FECISTIS UNI EX MINIMIS ISTIS, MIHI FECISTIS. Apostolus quoque: QUI PARCE SEMINAT, PARCE ET METET; ET QUI SEMINAT IN BENEDICTIONE, DE BENEDICTIONE ET METET. UNUSQUISQUE AUTEM SECUNDUM QUOD PROPOSUIT IN CORDE SUO, NON QUASI EX

---

1 *sumptum*] Cf. Luc. 14, 28 15 *tuis*] Matth. 22, 37 16 *te*] Ibid. 39 21 *malo*] Eccli. 29, 15 *faenerat*] Prov. 19, 17 24 *erit*] Ps. 36, 25. 26 27 *pater*] Hiob 29, 12. 13. 15. 16 29 *fecistis*] Matth. 25, 40

---

1 turrem] domum *M* cogitabit] *BV*; -avit *edd* 6 post] *om. M* post acti *BV* 15 visceribus] *omnes mss. et edd* 16 te] ipsum *add. BV* de propinquitate] propinquitatum *M* 19 dominum] *BTL*; deum *M edd* affectum *M* 21 pauperi] *BTLM*; pauperis *Mi* deum *M* faenerat] *mss*; faeneratur *edd* 23 faenerat] *BVTL*; commodat *AchMiVulg* 29 cum] *BTL*; quamdiu *M*; quod *Mi* mihi] et *add. AchMi* 31 et metet] et *om. BT* 32 suo] *om. M*

TRISTITIA AUT EX NECESSITATE; HILAREM ENIM DATOREM DILIGIT DEUS. Totum autem misericordiae opus per Esaiam Spiritus pandit, dicens: SOLVE OMNEM NODUM INIUSTITIAE, RESOLVE SUFFOCATIONES INPOTENTIUM COMMERCIORUM, DIMITTE QUASSATOS IN REQUIEM, ET OMNEM CONSIGNATIONEM INIUSTAM DISSIPA. FRANGE ESURIENTI PANEM TUUM, ET EGENUM SINE TECTO INDUC IN DOMUM TUAM. SI VIDERIS NUDUM, VESTI, ET DOMESTICOS SEMINIS TUI NE DESPEXERIS. TUNC ERUMPET TEMPORANEUM LUMEN TUUM, ET VESTIMENTA TUA CITO ORIENTUR, ET PRAEIBIT ANTE TE IUSTITIA, ET CLARITAS DEI CIRCUMDABIT TE. TUNC CLAMABIS, ET EGO EXAUDIAM: DUM ADHUC LOQUERIS, DICAM, ECCE ADSUM. Ergo substantia absque fraudibus parta, si ita possideatur, accepta est; ac non in facultate mediocri, sed in cupidine divitiarum causa peccati est, domino protestante: VAE VOBIS DIVITES, QUI HABETIS CONSOLATIONEM VESTRAM; et iterum: DIFFICILE, QUI PECUNIAS HABENT, INTRABUNT IN REGNUM CAELORUM.

In cupidine divitiarum, non in possessione, causa peccati est.

Coniugia autem honesta deo non displicent, et in procreationibus liberorum sollemnis tori modesta dilectio, scriptura dicente: PROPTER HOC RELINQUET HOMO PATREM SUUM ET MATREM SUAM, ET ADHAEREBIT UXORI SUAE; ET ERUNT DUO IN CARNE UNA; et iterum: QUOD DEUS IUNXIT, HOMO NON DISIUNGAT. Inde habitus non luxui deditus, sed nitori. Et secundum apostolum OMNIUM, QUAE IN MACELLO VENEUNT, esca sine culpa est; quoniam, sicut idem apostolus ait: NON EST REGNUM DEI ESCA ET POTUS, SED IUSTITIA ET PAX IN SPIRITU SANCTO. Perniciosa tamen nimietas usus utriusque est, domino sic monente: VIDETE NE GRAVENTUR IN VINO ET CRAPULA CORDA VESTRA. Quod iam tamen et per Salomonem ante praedixerat: CUI VAE, CUI LIVIDI OCULI? NONNE EORUM QUI COMMORANTUR IN VINO, ET SECTANTUR UBI CONVIVIA FIUNT? Unde apostolus sumendi propter infirmitatem vini dat Timotheo praecepta, sed modici, haec et alio loco dicens: NEMO VOS SEDUCAT: EBRIOSI REGNUM DEI NON POSSIDEBUNT. In hac igitur vitae forma et conversationis sobriae disciplina mens ad deum prompta sit, crebraque ieiunia et adsiduae in supplicationibus preces iustitiam

Exclusa dumtaxat nimietate uti licet coniugio, vestimento, esca et potu.

1 *Deus*] II Cor. 9, 6. 7 11 *adsum*] Esai. 58, 6. 7. 8. 9 14 *vestram*] Luc. 6, 24 15 *caelorum*] Luc. 18, 24 19 *una*] Gen. 2, 24 20 *disiungat*] Matth. 19, 6 22 *est*] Cf. I Cor. 10, 25 23 *sancto*] Rom. 14, 17 25 *vestra*] Luc. 21, 34 28 *fiunt?*] Prov. 23, 29. 30 30 *possidebunt*] I Cor. 6, 10

1 aut] et *Mi* 2 opus] prodesse *add. TLMi, non autem BVM* 3 resolve] remitte *M* 6 et egenum] *om. M* 8 orientur] operientur *TL* 9 iustitia] tua *add. MMi, sed nesciunt BVTL* 10 ego exaudiam] dominus exaudiet *M* 16 procreationis *Mi errore typothetae* 18 derelinquet *M* 20 iunxit] coniunxit *BM* disiungat] *TAchMi*; separet *BVMVulg* 21 sq. veneunt] veniunt *BTLM* 23 in spir. sancto] *om. BV* 26 et per] *BM*; et *om. Mi* 31 et] *om. BV*

Ieiunia cum precibus ac bona voluntas mediocribus sufficiunt.

aut mereantur aut faciant; ut sumpta ex evangeliis sententia sic viventem comitetur ac protegat: GLORIA IN EXCELSIS DEO, ET PAX IN TERRA HOMINIBUS BONAE VOLUNTATIS. Haec mediocribus, si sublimium fervor aberit, dicta sufficient. His vitae perennis promissa concedi, omnium scripturarum pandit auctoritas: ut, si inter illa futuri regni clarissima sidera splendor eximios non attollit, exiguos delicta non opprimant, mansionumque, ut ipse meminit, apud Patrem diversitas consoletur, illudque in summa adhortantis domini succurrat edictum: OMNES QUI CREDIDERINT IN ME NON CONFUNDENTUR; id est, ut eos a Christo vis nulla disterminet, quos semel eidem fides pura nexuerit; et salutaris signi integritate salventur, qui ea quae ob laborem difficilia sunt aut inpossibilia respuunt, aut adgredi quia sunt ardua et magna timuerunt.

Diversis observantiae gradibus diversae mansiones paratae.

CAPUT II.

Quae sit sublimioris vitae regula conservanda.

APO. Aperta est doctrinae istius veritas, sanumque consilium, ut deum prae cunctis affectibus diligentes, etiam si summa non capimus, nequaquam tamen vel mediocribus excidamus; et, si honor sublimium splendorque non veniet, sententia miseros aeterna non damnet. Sed vere istud aut inertis aut diffidentis est animi, atque a dei munificentia praecipuum nil sperantis, torpere in exiguis hominem, cui summa proposita sint, et brevis vitae tanti facere commoditatem, ut inaestimabilium saeculorum regna dissimulet, vel quadam vulgi conditione despectus sero se lugeat non quaesisse, quod iam mereri exacta saeculi conversatione non possit. Quae nobis ergo vivendi forma sublimior, quae sit ratio propositi celsioris, sacris non pigeat docere sententiis: quia non ita labor aspernatur infirmos, ut nulla divinae provocationis fiducia cohortetur, dum in his quae, ut ipse dixisti, velut inpossibilia praedicantur, et temporibus meritum non tenetur, et actu levius fortasse quam creditur.

ZAC. ANGUSTA quidem ET ARDUA VIA EST, QUAE DUCIT AD VITAM: sed cum sint possibilia cuncta credentibus, in quantum ratio nostrae

3 *voluntatis*] Luc. 2, 14 9 *n. confundentur*] Cf. Rom. 9, 33 31 *vitam*] Matth. 7, 14

2 sq. in terra pax *MVulg* 4 aberit] aderit *M falso* sufficiant *M* 6 eximios] *ita L*, os *ex* us *haud male corr*; eximius *cet.* 8 succurrat] *BVM*; succurrit *AchMi* 10 disterminet] subtrahat *L* 12 quia sunt] sunt *om. B* 18 excidamus] *B edd*; excedamus *TLM* 19 veniet] BVM; veniat *AchMi* 22 sint] *BMMi*; sunt *V*; non sint *Ach* brevis] *BM*; *om. Mi* 25 forma] *om. M* 26 sublimior, quae] *B*; sublimiorque *edd* 27 aspernatur] asperatur *coni. Mi* infirmos] *BM edd*; infirmis *TL* 28 coartetur *M* 29 velut] vel *M* 31 ardua] arta *M*

fragilitatis admittit, fastigia munerum divinorum sub dei semper invocatione quaerenda sunt; praecipue cum in nostro corpore dominus agens nil penitus, quod homo efficere non possit, iniunxerit, apostolis dicens: ECCE RELIQUI VOBIS EXEMPLUM QUOD SEQUAMINI; id est, excusatio impossibilitatis abscedat; ea facere posse vos doceo, quae ipse non rennui. Quapropter, SI PERFECTUS VIS ESSE, ut idem consulenti iuveni dominus ait, VADE, VENDE OMNIA BONA TUA, ET DA PAUPERIBUS; ET VENI, SEQUERE ME; id est, oblitus respuensque terrena, caelestia concupisce, et, sicut ipse subiecit, thesauri spiritalis opibus abundabis. Talis enim apud deum voluntariae paupertatis est causa, ut temporarie inops factus, dives maneas in aeternum, et caducam saeculi dignitatem vel voluptatem pro illius amore contemnens, caelestes delicias possessurus obtineas. Inexsolubilia itaque mundi istius vincla rumpenda, et quaedam facultatum et praediorum abicienda sunt onera; ut ad redemptorem nostrum pervenire cupientes, nullis delictorum necessitatibus urgeamur. Quibus tametsi cum voluntate ipsa peccandi necessitas abest, timenda nihilominus semper occasio est, ac nonnumquam sub honestis actibus culpa subrepens, ipso in evangeliis sic protestante: QUI NON VENDIDERIT OMNIA QUAE POSSIDET, ET TULERIT CRUCEM SUAM, ET SECUTUS FUERIT ME, NON POTEST MEUS DISCIPULUS ESSE. Ergo nitendum est, ut illius primum discipuli, post amici esse possimus: cessat enim conditio servitutis, si meritum spiritale succedat, ipso dicente: SI FECERITIS QUOD MANDO VOBIS, ECCE IAM NON DICO VOS SERVOS, SED AMICOS. Hinc labor sic viventibus gratus est, et pro spe huiusmodi cunctis deliciis praestat iniuria, blanda humilitas, patiensque contemptus, victus exiguus, pauperque vestitus; et in imperia spiritus carne depressa, obliqua vitiis studia discenda sunt: iram vincere, invidiae nil debere, colere mansuetudinem, arrogantiam detestari, respuere humanae gloriae vanitatem, et linguam saevissimum malum ab obtrectatione cohibere; ut sic exuviis veteris hominis absumptis non frustra illud apostoli recenseatur:

Ad perfectam vitae rationem exemplo Christi nitendum,

in primis voluntaria paupertate.

Sic primum illius discipuli, post amici esse possumus.

4 *sequamini*] Ioh. 13, 15 8 *me*] Matth. 19, 21 21 *esse*] Luc. 14, 33. 27 24 *amicos*] Ioh. 15, 14. 15

9 subiecit] *BM*; subiiciet *Ach*; subiicit *VMi*; dicens *add. MAchMi* 11 maneat *M* 12 dignitatem vel] *om. BV* 13 optineat *M* vincla] *BM*; vincula *edd* 14 rumpenda] sunt *add. BV* 15 venire *M* 16 cum] *om. M* 18 actibus] *om. M* 18sq. ipso in evangeliis] *BTLMAch*; in ipso evangelio veritate *VMi* 19 protestante] *BTLMAch*; testante *VMi* 21 nitendum] *BTL*; enitendum *M edd* 23 si fec. q. m. vobis] *om. M* quod] quae *V* ecce] *TLM edd*; *om. BV* 24 dico] *TLAch*; dicam *BVMi* hinc] *M*, *corr. ex* hic *B*; hic *edd* 25 pro spe] *om. M* 27 in imperia] *BTLMi*, in imperitia *V*; in imperio *MAch* 28 debere] eius *add. M solus* 29 humanae] vanae *V* 30 linguae *BVM*

SICUT PORTAVIMUS IMAGINEM TERRENI, PORTEMUS ET IMAGINEM CAELESTIS; imitatoresque illius simus, sicut ille Christi, fiducialiter usurpantes: NOSTRA AUTEM CONVERSATIO IN CAELIS EST, et PARS NOSTRA DOMINUS; cum in haec semper intenti nec visu recipimus nec auditu, quo aut admitti delictum, aut admittendum soleat cogitari.

CAPUT III.

Quae instituta monachorum; vel quare a multis odio habeantur.

APO. Sufficienter interrogationis istius vota suppleta sunt, et ita verae perfectionis merita patuerunt, ut quidam animo experiendi fervor obrepserit, et vitae praesentis usum a totis delictorum occasionibus segregandi. Quae nunc igitur monachorum congregatio vel secta sit, vel quam ob causam etiam nostrorum odiis digni habeantur, exprome. Qui utique, si honesta sectantur, neque a fidei unitate dissentiunt, imitandi sunt potius quam vitandi: quia, ut arbitror, eiusdem apud deum criminis atque peccati est, odisse bonos, cuius et noxios non vitare; dum fieri nullo pacto potest, ut esse bonus malit, qui diligit malos, vel rursum malitiae stimulis non agatur, qui, quamlibet bonitatis speciem praeferat, sit vere illud quod inmerito in aliis exsecretur.

Diversa genera monachorum.

Non propter aliquos deviantes despici debet, quod magnanimiter servatur a multis.

ZAC. Iusta aestimatione perpendis, huiusmodi propositum vitamque sectantes odio esse fidelibus non debere, ne sub incerto mentis arbitrio pro malis bonorum ineatur offensa; et sicut scriptum est: QUI ODERUNT IUSTOS, DELINQUENT; et illud: VAE HIS QUI DICUNT BONUM MALUM, ET MALUM BONUM. Multiplex enim observantiae istius forma est, ac sub uno propositi nomine diversa genera monachorum: sed talis omnium causa, qualem in cunctis ordinibus fore nosti, ut propter morum varietatem sit etiam diversitas voluntatum. Unde professio inreprehensibilis et sancta est: sed quidam sub huius conversationis velamine odiis digna committunt, ac, licet dissimili arguantur reatu, generaliter tamen a professione discedunt. Illi namque, quorum inter deviantes perditior animus est, temporarie abstinentiam et continentiam simulant, et primum studiis lubricae familiaritatis inrepunt, captasque mulierculas vanis opinionibus inludentes, in usum miserae cupiditatis iniciunt; dum aut muneribus inhiant, et foeda avaritiae

1 sq. *caelestis*] I Cor. 15, 49   2 *Christi*] Cf. I Cor. 4, 16   3 *est*] Phil. 3, 20   4 *dominus*] Thren. 3, 24   23 *delinquent*] Ps. 33, 22   24 *bonum*] Esai. 5, 20

2 imitatores q. illius s. s. ille Christi] imitatores mei estote sicut et ego Christi *V male*   11 segregandi] *B optime*; segregarit *edd*; segregaret *V*   16 vitasse *M*   17 rursum] *om. M*   18 sit] non est *B*   19 execratur *B*   23 delinquent] *V*; delinquunt *M*, *corr* delinquant *B*   et illud] *om. Mi*   his] illis *B*   bonum malum et] *deest in Mi*   26 fore] *omnes mss. et edd, nullibi* fere

lucra conquirunt, aut dolo subditas vincunt, et a proposito devotae castitatis abducunt. Alii autem fideliter inchoant, ardentique proposito iustitiae servire contendunt: deinde inconsiderantius arrepta non perferunt, atque a coeptis desistunt; vel certe invidentium aut adgredi detrectantium persuasionibus molliuntur, atque ab instituti rigore discedunt. Tum remissioribus adsuefacti in omnem inlecebram corporis redeunt, ac primam fidem inritam facientes communis vitae ordinem laudant, ut actum propositi durioris accusent. Unde intellegis, non ab his eorumque similibus integritatem perdurantis industriae praedamnandam, aut in labore sanctissimo sublimiter consummantium gloriam reverentiamque minuendam: cum, sicut dictum est, persona magis quam ordo displiceat, nec iure despici propter aliquos possit, quod magnanimiter servatur a multis.

Qui vere monachi sint, et quae in his observantiarum distantia.

Hii autem vere modum professionis istius exsequuntur, qui, ut iam dictum est, abscissis penitus saeculi vinculis, in legis exercitatione versantur, et promissa ad integrum praestolantes, praecepta ad integrum implere nituntur. Sed in his quoque observantiarum non parva distantia est; ac licet cunctis mereri cordi sit gloriam futurorum, alii tamen summis, alii mediocribus student.

Qui postremus gradus.

Quidam etiam velut in postremo sectae istius gradu parva observatione contenti tantum caelibes vivunt, vel numquam experti matrimonia respuentes, vel amissorum recordatione commoniti, secunda, si prima habuere, devitant; dum alterum fere non caventibus provenit, ut aut quod in primis perdiderunt, non inveniant in secundis, aut rursum in consequentibus patiantur, quod caruerint in defunctis. Hii, inquam, rebus communis conversationis intersunt, et secreta non expetunt, vitae huius consuetudinem retinentes: ut, etiam si a delictis vacui fore possunt, occasioni tamen subiaceant delictorum, dum lege corporis in diversum trahente difficilius magna perficiunt, qui possunt mala videre nolentes. Habitus his nec inhonorabilis, nec abiectus est; et aut idem qui omnibus cibus potusque communis, aut raro abstinens et in paucis recisus. Psallendi perinde vigore non fervent, nullisque vigiliis nocturnam rumpunt quietem; non profusum, sed tractabilem censum poscentium inopiae suggerentes. Fides calida est, non tamen fervens; et mens religiosa, non religioni penitus addicta.

Quae potiorum consuetudo.

Huiusmodi autem consuetudo potiorum est: locis primum remotioribus habitant, etiamsi in urbibus degant; ipsumque conversationis ordinem non quidem iactanter ostentant, sed ab exhortationibus aliorum velle supprimere peccati loco ducunt. His conveniendi unus

---

3 inconsideratius] *BM* 21 experti] experta *B*; habere *add. BV* 34 poscenti inopiae *B*; poscentem inopiam *V*

omnibus locus est, sed dispar manendi; vestitus humilis, cibusque non blandus; nec interest, ex quo potissimum sitis vel quam vili liquore satietur, dum potandi arceat voluptatem, et vim corporeae necessitatis excludat. Psallendi vero intentis crebra sunt studia, certisque horarum vicibus laudandi deum devotio distributa. Iugis ieiunii usque ad vesperum labor; et opus diurnum, prout est scientia, exercetur a singulis. Proprium, quod alicui suppetit, non est; et est commune, quod deficit: ideo cunctis exsecrabilis torpor, et victus nisi ex labore non congruens. Iuncea perinde lectulis strata, parvisque velaminibus permissum somno corpus obtegitur. Quin etiam supplicandi in nocte statuta sunt tempora, notaeque vigiliae. Numquam praeterea diei falluntur adventu, sed strenuos semper pallentis aurorae tempus exsuscitat, atque ad offerendas deo laudes devotio matutina compellit.

Horum, qui heremum habitant, conversatio describitur.

Hii autem, quibus primus observantiae gradus est, soli heremum ac squalentia deserti loca habitant, verisque vocabulis nuncupati singularem transigunt vitam; aut cavatis in habitaculum saxis, aut subterraneis specubus a sole et imbribus temperantes, pane veteri et sine ciborum adiectione vescuntur, sumentes purum e fontibus potum. Vestitus talibus aut pellicius aut cilicinus est, et totius vitae usus in agone mentis et corporis. Iam vero ad deum incessabiles preces, ac supplicatio in sacrificii vicem cedit; vel si quando ab oratione cessatur, psallendi gratia canitur laus divina, et alacritas mentis exercitio religiosae iocunditatis accenditur. Inest praeterea multifaria daemonum turba, et dolis inmundorum spirituum victrix constantia saepe congreditur. Continuatio adsidua ieiunandi, noctesque pervigiles: et aut sine fulcris humo corpuscula decubant, aut saxo paulisper deiecta durantur, ut somnus non agi videatur iniuriosa brevitate, sed pelli.

Monachis omnibus votiva mors.

Haec monachorum diversitas, et talis spiritaliter degentium caelestis in terris agitur disciplina. Pro dei autem nomine votiva mors omnibus, atque obtabilis sancti exitus pompa, dum nulla in saeculo compensatur iniuria: quod et sublimi honore munerandum est, et sine ulla temporum mutatione mansurum.

---

3 voluptatem] *corr.* voluntatem *B* corporeae] corpoream *V*; corpore *AchMi* 6 prout est] pro tota *B*; pro tanta *V* 7 a singulis. Proprium] *TLMAch*; singulis proprium, *omisso* a *B*; ac singulis proprium *Mi* suppetat *M* 9 iuncea] *B*; iuncia *Mi*; iacea *T*, *corr.* iuncea *L* lectuli *B* 12 strenuos] *ex* strenuo *corr. T* pallentis] *conieci*; fallentis *MAch*; psallentis *TL*; psallentes *VMi*; surgentis *B*, *in marg. corr.* al. pallentis 13 atque ad] *BL*; adque *T*; atque, *om.* ad *Mi* 17 sq. aut subterraneis] *in marg. suppl. B*, aut *om. cet.* 21 ac] unde et *M* 23 mentis] *om. M* 27 deiecta] *BVMMi*; proiecta *TLAch* 30 disciplina] vita *M* votiva] voti *B* 31 omnibus] *om. M* obtabilis] *ita BM* 32 compensantur *M*

CAPUT IV.

Si fideles monachi ex dei praecepto haec gerant.

APO. Magna est quidem talium praedicatio virtutum, et in dei voluntate vel laudibus servitus gloriosa: quoniam huiusmodi studiis et perniciosa vitae istius blandimenta vitantur, et perennis beatitudinis praemia conquiruntur. Singula tamen, quae a fidelibus monachis agi superius meministi, ex dei monentis manare praecepto ordine coeptae informationis ostende: nam procul dubio clarum est, incerti eadem esse momenti, si non eius auctoritate suscepta sunt, a quo et muneranda creduntur.

Quae monachis causa expetendorum secretorum.

ZAC. Specialis primum expetendorum secretorum monachis causa est, ut peccati, sicut iam dictum est, etiam occasionem devitent, et, quibus voluntas in proposito recta est, actus alius esse non possit; simul denique ut bellum contra saeculum suscepturi nulla mundi frangantur inlecebra. Fervens enim in spiritu fides rebus illius inimica est, sicut Iohannes in epistola sua praedicat, dicens: NOLITE DILIGERE MUNDUM, NEQUE EA QUAE IN MUNDO SUNT. SI QUIS DILEXERIT MUNDUM, NON EST CARITAS PATRIS IN ILLO: QUIA OMNIA, QUAE IN MUNDO SUNT, CONCUPISCENTIA CARNIS, ET CONCUPISCENTIA OCULORUM, ET AMBITIO SAECULI EST. Iacobus similiter: NESCITIS, FRATRES, QUIA AMICITIA HUIUS MUNDI INIMICA EST DEO; ET QUICUMQUE VOLUERIT AMICUS ESSE HUIUS SAECULI, INIMICUS DEI CONSTITUITUR?

Vestitus humilitas, ieiuniorum labor, utrumque deo acceptabile.

Vestitus autem humilitatem, et iugem ieiuniorum laborem deo acceptabilem fore David specialiter indicat, dicens: EGO, inquit, CUM MIHI MOLESTI ESSENT, INDUEBAR CILICIO: ET IN IEIUNIO HUMILIABAM ANIMAM MEAM; et iterum: POSUI VESTIMENTUM MEUM CILICIUM; et PANEM MEUM CUM CINERE COMMISCEBAM, ET POTUM MEUM CUM FLETU TEMPERABAM. Dominus vero Iohannis habitum praedicans, ait: QUID EXISTIS IN DESERTUM VIDERE? HOMINEM MOLLIBUS VESTIMENTIS INDUTUM? ECCE QUI MOLLIBUS VESTIUNTUR IN DOMIBUS REGUM SUNT: ibi scilicet cultum fore indicans habitum, ubi et usum in voluptatibus abundantem. Erat enim vestitus illius de pilis cameli, id est, etiam lanarum mollitie habitus carens; zona perinde pellicia cingebatur. Et vinum ac siceram non bibens edebat locustas et mel silvestre: elegantis paratiorisque convivii copias non requirens, eo tantum utebatur, quod electae conversationi nec inferret luxuriam, nec gigneret

20 *est*] I Ioh. 2, 15. 16 22 *constituitur?*] Iac. 4, 4 26 *meam*] Ps. 34, 13 *cilicium*] Ps. 68, 12 28 *temperabam*] Ps. 101, 10 30 *sunt*] Matth. 11, 8

2 si] quae *B* ex] *B*; a *cet* haec] *om. B* 4 laudibus] famulantium *add. Mi ex V, at nesciunt BTLMAch* 9 momenti] *om. M* 18 Patris] dei *M* 21 huius] *om. BAch* 22 constituetur *MiB, corr.* -itur *T* 27 commiscebam] *BV*; miscebam *edd*

Monachi insipientium iudicio pauperes, fiducia in deum locupletes.

sumptum. Unde Heliae magnum iter ex dei iussione subituro aqua tantum ab angelo et vilis ponitur panis: Danihel vero ut desideriorum obtineat effectum, poculis ciboque non fruitur. Ipse denique dominus in ieiunio et humilitate diabolum vicit, sicut apostolus ait: SEMETIPSUM EXINANIVIT, FORMAM SERVI ACCIPIENS, UT NOS ET PAUPERTATE ILLIUS DIVITES FIEREMUS, ET INIURIA SALVAREMUR. Qui tamen cum in eodem susceptam ex gentibus gubernare vellet ecclesiam, abstinentiam quoque verbis talibus praedicavit: BONUM EST NON MANDUCARE CARNES, ET NON BIBERE VINUM, IN QUO EST LUXURIA; id est, ut deum mens humiliata plus cogitet, carnemque subiectam a luxu pariter sumptuque submoveat, quo utique et quaerendo occupamur, et sollicitamur expenso: cum, si in dei regnum intenti potius fuerimus, exhibendis necessariis sententia illa non desit, qua scriptum est: NOLITE SOLLICITI ESSE QUID MANDUCETIS, AUT QUID BIBATIS, AUT QUID VESTIAMINI; QUONIAM HAEC GENTES REQUIRUNT: illi scilicet, QUIBUS VENTER DEUS EST, et spes omnis in faucibus; quibus edendi bibendique animalium more sola ac praecipua cura est. Praedictae autem rei fiduciam tali protinus confirmavit exemplo: ASPICITE VOLATILIA CAELI: NON ARANT, NEQUE SERUNT, NEQUE IN HORREA CONGERUNT, ET PATER VESTER PASCIT EA: SIC ET VOS MODICAE FIDEI: SCIT ENIM PATER VESTER, QUIA HIS OMNIBUS INDIGETIS; ITAQUE QUAERITE PRIMUM REGNUM DEI, ET HAEC OMNIA ADPONENTUR VOBIS, id est, nec opinantibus praebebuntur. Unde apostolus, ut possideri omnia possint, nihil in sollicitudine possidendum declarat, dicens: UT NIHIL HABENTES, ET OMNIA POSSIDENTES. Itaque intellegis, eos proprietati suae cuncta subicere, qui cuncta contempserint; atque insipientium iudicio pauperes credi, qui sunt in dei promissione locupletes, et temporarie parva despiciunt, ut perpetuo magna mereantur: hisque in saeculo egere contenti sunt, quae ab aliis cum discrimine honestatis et vitae ad hoc per omne aevum contracta parantur, ut aut mox in saeculo hisdem viventibus pereant, aut quandoque de saeculo recessuris peritura cum saeculo relinquantur.

5 *accipiens*] Phil. 2, 7 6 *salvaremur*] II Cor. 8, 9 9 *vinum*] Rom. 14, 21 *luxuria*] Eph. 5 18 14 sq. *vestiamini*] Matth. 6, 25 15 *requirunt*] Ibid. 32 16 *est*] Phil. 3, 19 20 *ea*] Matth. 6, 26 *fidei*] Ibid. 30 22 *vobis*] Ibid. 32. 33 25 *possidentes*] II Cor. 6, 10

3 effectum] desideriorum *repet. BTLM* 4 vicit] *BVM*; vincit *AchMi* 6 iniuria] *BV*; ab iniuria *M edd mendose* 7 vellet] *BVMi*; velit *TLMAch* 9 carnem *BV* 10 plus] *om. BV* 12 sq. in exhibendis *edd*; in *nesciunt BV* 15 quibus] *M*; quorum *BV edd* 17 praedictae] *M*; praedictam *BV edd* 18 aspicite] attendite *M* 19 congerunt] congregant *BV* 20 ea] *om. Mi* 22 adponentur] adicientur *BVM* 23 possit *Migne mendose* 25 sq. intellegis *usq.* atque] *haec desunt in BV* 28 perpetua *Migne falso* 30 parantur] *recte B*; pariuntur *Mi*

CAPUT V.

Ex quibus scripturis continentia vel virginitas praedicatur; vel si praeceptum est, ut coniugia pro dei amore separentur.

APO. Clare patuit, contemptum mundi cum humilitate vestitus continentiaeque propositum sacrae informationis oraculis praefulgere; eosque in caelestibus plus mereri, qui de terrenis parva praesumpserint; atque ad hoc monachos duris observationibus erudiri, ut non solum vitia, sed materiam amputent vitiorum. Unde nunc evidens continentiae et virginitatis praeceptum hisdem scripturarum auctoritatibus pande: quare denique caelibes, non solum casibus facti, sed a iustis conventibus abstinentes, recte quidem inlicita condemnant, sed nihilominus licita aut aspernantur aut respuunt. Quae utique si ex praecepto divinitatis ut praedicta venerunt, salubriter exiguntur: sin autem a caelesti informatione seiuncta sunt, quam ob causam, velut oporteant, imperantur, quae et in observatione difficilia, et in labore sine fructu sunt?

ZAC. Adae quidem a principio dictum est: NON EST BONUM HOMINEM SOLUM ESSE; et mox procreationum sententia subsecuta: CRESCITE ET MULTIPLICAMINI, ET REPLETE TERRAM. Sed facta eidem atque ex eodem mulier prius solatio quam coniugio fuit, donec a paradiso inoboedientia faceret extorres, quos intra paradisum oboedientia tenuisset, ac post beatae sedis excessum mulierem suam pulsus agnosceret, libro Genesis hoc docente: ET COGNOVIT ADAM MULIEREM SUAM, ET CONCEPIT ET PEPERIT FILIUM. Ergo addictum laborem nuptiae praecesserunt, et tribulos spinasque passuri praevios adiere conventus; secuta in procreationibus taedia, et parituram aliud praecessit edictum: IN DOLORE, inquit, ET MAERORE PARIES FILIOS; quos utique sic creatos diversi, ut cernimus, casus luctusque subriperent. Unde apostolus praedicans ait: TRIBULATIONEM TAMEN CARNIS HABEBUNT HUIUSMODI. Non tamen coniugiorum inhonorabiles tori, aut inmaculatum cubile sine fructu est: nempe soboles inde sanctorum. Et quod laudatur in virginitate, coniugii est: sed sublimius continentiae praemium, celsiorque virginitas. Nec potest timere quod minor sit, nec debet insultare quia maior est: sed catholica interpretatione distincta honestis coniugiis praeconia tribuat castitatis, continentiae meritum abs-

Mulier prius solatio quam coniugio fuit.

Triplex gradus: honesti coniugii, continentiae, virginitatis.

18 *esse*] Gen. 2, 18 19 *terram*] Gen. 1, 28 24 *filium*] Gen. 4, 1 27 *filios*] Gen. 3, 16 29 sq. *huiusmodi*] I Cor. 7, 28 31 *cubile*] Cf. Hebr. 13, 4

2 praedicatur] *B*; praedicentur *edd* 4 clare paruit *B*; claruit *V* 5 propositum] *BV*; -ito *edd* 12 utique] itaque *Ach* 15 oporteant] *BM*; oporteat *Mi* 17 hominem] *om. Migne* 23 dicente *BV* 25 adiere] adiecere *edd, corr.* adiere *B* 31 est: nempe] est enim *B* 34 interpretatione] *mss. et Ach*; *in* interpretatio *mut. Mi*

tinentibus reputet, integris praemium virginitatis adscribat. Hoc est non damnare quod bonum est, sed suadere quod melius; unde illud in scripturis evidens continentiae documentum est: SCIEBAT, inquit, DOMINUS QUONIAM MINORATUS EST ISRAEL, ET NON EST IAM DERELICTUS PRAETER CONTINENTES. Quod Salomon in spiritu praevidens ait: TEMPUS AMPLEXANDI, ET TEMPUS LONGE FIERI AB AMPLEXU: quia praecepti veteris est, ut terra procreationibus impleatur; novi autem, ut continentia atque virginitas impleat caelum. Unde per Zachariam dominus ait: SANCTI LAPIDES VOLVUNTUR SUPER TERRAM, IN IUVENIBUS TRITICUM, VINUM SUAVE OLENS IN VIRGINIBUS. In evangelio denique spadonum genera diversa memorantur: sed illis specialis regni possessio deputatur, qui se eius causa et amore castraverint; id est, non quos inpossibilitatis necessitas cogit, sed quos voluntas efficit continentes. Sic enim scriptum est, domino disputante: SUNT SPADONES QUI AB HOMINIBUS FIUNT; ET SUNT SPADONES QUI AB UTERO MATRIS SUAE ITA NATI SUNT; ET SUNT SPADONES QUI SE CASTRAVERUNT PROPTER REGNUM CAELORUM. De quibus per Isaiam dicitur: DABO ILLIS LOCUM MELIOREM A FILIIS ET FILIABUS.

Virginitas celsior.

Quam tamen adeo ardui ac sublimioris praemii esse professus est, ut dicentibus quodam loco apostolis: SI SIC EST HOMINI CAUSA CUM MULIERE, ERGO NON EXPEDIT NUBERE, ille responderit: QUI POTEST CAPERE, CAPIAT. Non ergo praeceptum de continentibus, sed suasio est; nec iniungitur virginitas, ut sit necessitatis, sed, ut voluntatis possit esse, laudatur, apostolo protestante: DE VIRGINIBUS AUTEM PRAECEPTUM DOMINI NON HABEO, SED CONSILIUM DO, TAMQUAM ET IPSE SCIENTIAM DEI HABENS. EXISTIMO ERGO HOC BONUM ESSE PROPTER INSTANTEM NECESSITATEM, QUONIAM BONUM EST HOMINI SIC ESSE. Iohannes vero in Apocalypsi eos tantum agni vestigiis inhaerere perscribit, qui contaminati mulierum conventibus non fuerunt, dicens: HII SUNT, QUI SEQUUNTUR AGNUM QUOCUMQUE VADIT: HII SUNT, QUI SE CUM MULIERIBUS NON COINQUINAVERUNT; VIRGINES ENIM PERMANSERUNT. Praeferuntur itaque rationabiliter meliora: sed tamen, quae humiliora sunt, mala non sunt; nec aliquod in nuptiis signatur delictum; sed, ut paulo ante cognosti, propter instantis finis necessitatem, ne

Nuptiae non damnantur, praefertur virginitas.

5 *continentes*] Locum non inveni 6 *amplexu*] Eccle. 3, 5 10 *virginibus*] Zach. 9, 16. 17 17 *caelorum*] Matth. 19, 12 18 *filiabus*] Esai. 56, 5 21 *nubere*] Matth. 19, 10 22 *capiat*] Ibid. 12 27 *esse*] I Cor. 7, 25. 26 31 sq. *permanserunt*] Apoc. 14, 4

4 minoratus] voratus *L* 5 salamon *B* 9 terram] *aliquid hic deesse in marg. notat B* 12 castraverunt *B*, castrarunt *M* 15 de utero *M* 18 meliorem] melius *M* a] *BVM*; *om. edd* 19 sublimis *M* 28 sq. perscribit] *B*; praescribit *edd* 29 fuerint *M* 31 sq. permanserunt] sunt *V* 34 cognosti] cognosci potest *M*

secundum evangelium VAE PRAEGNANTIBUS ET NUTRIENTIBUS sit, continentia persuadetur: simul ut districtae satisfactioni aliquando sint dediti, qui coniugiis vacaverunt, ac peccatorum onera recordantes restitui deo artius enitantur, dum recte etiam a licitis abstinent, qui inlicita commiserunt.

CAPUT VI.

Quae consuetudo psallendi orandique sit, vel unde monachis haec praecepta venerunt.

APO. Et ego sciebam, virginitatis continentiaeque propositum meriti esse sublimis, praecipue cum dei reverentiae dedicati humanam consecrent voluntatem: dum et veneratione communi digna suscipiunt, et vitam angelicae dignitatis vel conversationis imitantur. Sed quia imperium in hac parte, non consilium credidi, auctoritatem ex scripturis oportuit dari. Nunc autem quae orandi psallendique consuetudo tam crebra sit, aut unde ad monachos talium doctrinarum studia defluxerint, breviter pande. Quamvis enim grande sit in adsidua supplicatione momentum, cantandi tamen studium videtur otiosum: cum et adtentior in ipsa supplicatione sit raritas, et divinam maiestatem seriis potius laudibus quam facetis deceat honorari.

Cantandi studium nonnullis videtur otiosum.

ZAC. Intentos quidem orationi ac per omnia serios offerri nos dei conspectibus fas est, et prosperum actuum regimen subiectis sensibus postulare; sed necesse est ut ocius impetret, qui saepius deprecatur, domino in evangeliis depromente: AMEN DICO VOBIS, SI NON DABIT PROPTER AMICITIAM, DABIT PROPTER INPORTUNITATEM; id est, si parum potest obtinere per meritum, rogandi frequentia praevalebit. Unde iterum: ORATE SINE INTERMISSIONE, UT DIGNI HABEAMINI EFFUGERE MALA QUAE SUPERVENTURA SUNT VOBIS. Per Salomonem vero Spiritus dicit: NE IMPEDIARIS ORARE SEMPER. Apostolus perinde: ORANTES INCESSABILITER GRATIAS DEO AGITE: HAEC ENIM EST VOLUNTAS EIUS. In illo autem decantandi sancti carminis textu totum serium, totumque venerabile est, adeo sacris cultibus dignum, ut eo semper aut laudetur divinitas, aut oretur. Hoc enim illic indulgentia

Ocius impetrat qui saepius deprecatur.

1 *nutrientibus*] Matth. 24, 19 23 *inportunitatem*] Luc. 11, 8 26 *vobis*] Luc. 21, 36 27 *semper*] Eccli. 18, 22 29 *eius*] I Thess. 5, 17. 18

1 et nutrientibus] *om. M* 4 recte] *om. B* 7 monachis] ad monachos *LT* 9 praecipue] *om. B* dedicatae *M*, dedicate, e *in ras B* 11 angelicae] evangelicae *B* dignitatis vel] *om. BV* 14 ad monachos] at monachus, *corr* a monachis *T* 17 sit raritas] sit hilaritas *B male* 20 actuum] ac vivum *L* 21 ut ocius] ut tutius *B* 25sq. fugere *BV* 26 salamonem *B* 28 orantes] orate sine intermissione *BV* 29 decantandi] *B*; decantato *V*; de canticis *AchMi*; *om. M* 30 adeo] *BV*; adeoque *M edd* sacris] *M*; sanctis *B edd*

Cantandi psallendique dignitas et amoenitas e scripturis adprobatur.

divina prospexit, cum infirmitati nostrae abusionique consuleret, ut tristibus mitia, severis blanda permiscens abire nos quoquo modo a sui recordatione non sineret, cum eius beneficia non solum loqui, sed et canere delectaret, Moyse primum post Rubri maris transitum sic docente: CANTEMUS DOMINO, GLORIOSE ENIM HONORIFICATUS EST. David perinde pro bonorum retributione, quid deo potissimum offerret, eligenti cantandi psallendique amoenitas sedit; ait enim: CANTABO DOMINO QUI BONA TRIBUIT MIHI, ET PSALLAM NOMINI TUO ALTISSIME; et iterum: EXALTARE DOMINE IN VIRTUTE TUA; CANTABIMUS ET PSALLEMUS VIRTUTES TUAS. Per Hieremiam vero huiusmodi studiis deditos multiplicandos in gloria deus dicit: ERUNT, inquit, EX HIS CANTANTES, VOX LAUDANTIUM; ET MULTIPLICABO EOS, ET NON MINORABUNTUR. Tres autem pueri in camino ignis intacti salvationis vicem in cantico laudis rependunt. Hymno cum apostolis dicto dominus pergit ad montem, ut sanctae festivitatis libertas ab illo consummatae auctoritatis haberet exemplum, qui nos in omnibus imbuisset. Quod tamen certis diei noctisque horis esse celebrandum, David sub relatione proprii actus instituit, dicens: EGO, inquit, CLAMABO VESPERE, MANE ET MERIDIE; et iterum: SEPTIES IN DIE LAUDEM DIXI TIBI; et tertio: CLAMABO PER DIEM, NEC EXAUDIES: ET NOCTE, ET NON AD INSIPIENTIAM MIHI. Exultare ergo in dei laudibus nec regem puduit, nec prophetam; adeoque in his deo nos placere perdocuit, ut, cum sibi nocturnas spiritualium canticorum vigilias fore monstraret, officii ipsius et tempus edicat: MEDIA NOCTE SURGEBAM AD CONFITENDUM NOMINI TUO DOMINE. Hisdem se horis fortasse venturum in evangelio salvator adstruxit: tum primogenita Aegypti angelo adfligente percussa sunt, et quod a Christo de huius mundi potentibus in fine faciundum est, plagae illius praefiguratione signatum est. Paulus denique cum Sila tali meditatione perfuncti, a vinctis ceteris audiebantur in carcere, eosque ab hac sollemnitate nec poena compescuit. Unde advertis, psallendi orandique frequentiam iustis san-

5 *est*] Ex. 15, 1 8 *Altissime*] Ps. 12, 6 10 *tuas*] Ps. 20, 14 12 *n. minorabuntur*] Hier. 30, 19 et Bar. 2, 32. 34 gr. 19 *meridie*] Ps. 54, 17. 18 *tibi*] Ps. 118, 164 21 *mihi*] Ps. 21, 3 25 *domine*] Ps. 118, 62 25 sq. *in evangelio*] Cf. Marc. 13, 35 27 *percussa s.*] Cf. Ex. 12, 29 29 *cum Sila*] Cf. Act. 16, 25

2 a sui] a *om. M*; ab eius *B*; ab utraque *V* 6 eligenti] *MAchMi*; legenti *B*; legendi *TL corrupte* 8 tuo altissime] domini altissimi *V* 12 non minorabuntur] non erunt minorati *V* 14 rependunt] ipse autem in evangelio dominus *add. M* dominus] *om. M* 15 ab illo] *BVTLMMi*; ad illa *Ach* 17 sq. relatione] revelatione *M*, *corr.* relatione *B* 19 et mane *B* 21 in] *omnes mss*; *om. Mi* 22 deo] *om. M* 23 monstret *M* 25 fortasse] se *perperam repet. Mi* 29 silea *BM* perfunctus *M* 31 frequentiam] instantiam *M*

ctorum officiis celebrari, finemque communem vel, si advenerit, proprium sub tali actu expectare securos; dum in hac mentium oblectatione et fidei honor et alacritas crescit animorum, interque saeculi ac professae inquietudinis curas laeta exigit gratia, quod obtinere non praevalet tristior disciplina.

Per eam alacritas crescit animorum.

CAPUT VII.

Si antichristus veniet, aut quo mundus fine claudatur.

APO. Bene consummationis in narratione sanctorum actuum adducta cognitio est, atque interminatum saeculi, ut perhibetur, finem quo liberius inquireremus oblatum est. Qualis ergo praesentium exitus rerum, vel quem in modum memorata libellis praecedentibus tempora concludentur? Unde praeterea tam confidentes gentilium minae, ac profanorum superba sunt iurgia? Eritne aliquis sacrae appellationis adsumptor, aut quisquam mortalium mentiri se dei Filium poterit audere? Mihi enim verisimile non videtur, ut diabolicae fraudis reliquiae vix admodum in paucissimis residentes in legem iterum catholicam convalescant; et quamlibet terminis careat divina patientia, in hoc usque antiqui serpentis iniuria differatur, ut extincta tot saeculis bella perfidiae funestus reducat, perque omnia terrarum loca ecclesiae cultibus stratus impium rursus efferat caput, qui ita venerandae maiestatis invocatione torquetur, ut iam adire etiam ipsorum criminosorum volutabra vix audeat, dum occultis ignium suorum cladibus tortus totum undique contremiscit, quicquid ex nomine catholicae religionis audierit.

ZAC. Saeva in memoriam redigi cupis, et ineluctabilem humani generis obtritionem supremorum narratione proferri; quae tam flebili exaggeratione dicenda sunt, ut, sicut scriptum est, NEC FUERINT UMQUAM, NEC FUTURA SINT TALIA. Sed haec fieri humanae fidei defectio et peccatorum inmensitas maturabit: nec sunt quasi ex aliqua necessitate decreta, sed ex praescientia sunt praedicta, scriptura de Amorrhaeis prodente: NONDUM, inquit, IMPLETA SUNT PECCATA AMORRHAEORUM. Danihel perinde, quia delictorum expletio sit futura, consummationem adstruit secuturam. Unde et dominus in evangelio de abusione humani generis conquerens, ait: CUM VENERIT FILIUS HOMINIS, PUTAS INVENIET FIDEM SUPER TERRAM? Apostolus etiam

28 *talia*] Cf. Matth. 24, 21 31 sq. *Amorrhaeorum*] Gen. 15, 16 35 *terram?*] Luc. 18, 8

5 non valet *B* 7 veniat *B* 8 in consummationis *MAch*; in consummatione *BTL* narratione] *om.* *BTL* 8 sq. adducta] *corr.* addita *L* 10 quali e. p. exitu *Mi* 12 gentium *Mi* 17 sq. patientia] *BTL*; potentia *M edd* 20 stratis *B* impium] imperio *M*

horum temporum iniquitatem increpans, ait: ERUNT, inquit, IN NOVISSIMIS DIEBUS TEMPORA PERICULOSA; HOMINES SE IPSOS AMANTES, BLASPHEMI, SUPERBI, PARENTIBUS NON OBOEDIENTES, INSENSATI, INCOMPOSITI, SINE AFFECTIONE, SINE MISERICORDIA; QUI CUM IUSTITIAM DEI, id est, futurum iudicium, SCIRENT, NON INTELLEXERUNT, QUONIAM, QUI TALIA AGUNT, DIGNI SUNT MORTE.

Antichristus diversimode se geret erga gentiles, Iudaeos, haereticos.

Horum igitur merito venturum Antichristum fides certa est, immo diabolum sub persona hominis saeviturum. Sed gentilitatem detestabitur, et circumcisionem suadebit: nec enim aliter dei Filius credi posset, nisi a se legis veteris reparationem exhibitam mentiretur. Ac primum Iudaeos idem totius perfidiae caput hac fallacia sibi subdet: Christum enim et venturum sciunt, et sempiternum iudicem confitentur; sed ut atrocitatem inlati a se facinoris excusent, in corpore quod interfecerunt venisse non credunt. Haereticis vero praedictus simulator deum se quidem, sed minorem adseret Patre; ut eorum denique impietatem perditioni suae suscepturus admisceat, et in utrisque illa ex evangeliis sententia compleatur: CREDENT, inquit, INIQUITATI, QUI VERITATI CREDERE NOLUERUNT. Tum gentiles, velut sensu rationabili carentia pecora, phantasiarum admiratione capturus est: ut inlaqueatis nationum pene omnium populis etiam electi, si fieri possit, dolis talibus seducantur; et huius mali auctoritatem efficiet multitudo. Inde errorem mali veteris subintroducet: et, qui primum idolorum vestigia convulsurus est, in locis sanctis poni sibi statuas imperabit; easque adorari atrociter cogens, quod se odisse simulaverat, subtiliter reparare nitetur. Nam, sicut dixi, ad huiusmodi facinus ignaros signis, praemiis inconstantes, sanctos suppliciis coartabit infaustae abominationis imagines vultusque mortificos supplici adoratione venerari. Nusquam secura cedentibus fuga, nullaque ut celet in abditis latebra: cum et a proximis prodantur latentes, et fugientes inedia consumantur. Ait enim in evangelio dominus, cum de malis illius loqueretur: ET TRADET, inquit, HOMO PROXIMUM SUUM. Inopia vero fideles necandos, Apocalypsis sic declarat: FACIET OMNES, PUSILLOS ET MAGNOS, DIVITES ET PAUPERES, LIBEROS ET SERVOS, UT DENT IPSI SIBI CARACTERES IN MANU SUA DEXTERA, VEL IN FRONTIBUS SUIS; UT NEMO POSSIT EMERE AUT VENDERE, NISI QUI HABEAT CARACTEREM VEL NOMEN BESTIAE. Quem Danihel his sermonibus futurum

Adorari se in templis imperabit.

4 *misericordia*] II Tim. 3, 2. 3 6 *morte*] Rom. 1, 32 18 *noluerunt*] Rom. 2, 8 31 *suum*] Matth. 24, 10 36 *bestiae*] Apoc. 13, 16. 17

8 diabolum] zabulum *BVT* 10 possit *TL* 11 hac fallacia] *haud male B*; ac fallaciae *edd*; *om. M* 15 se] esse *BTL*; et *M* patri *TL* 16 susceptus *M* 22 efficiat *B* qui] *om. M* 26 facinus] *om. M* 27 abominationem imaginis *BV* 31 illius] aliis *B*, *pro* illis? 34 dent ipsi] det unusquisque *V* 36 quam *MAch*

praedixit: EXSURGET REX IMPROBUS FACIE, INTELLEGENS PROPOSITIONES, ET FORTIS VIRTUS EIUS ET MIRABILIS; CORRUMPET ET DIRIGET, ET EXTERMINABIT FORTES ET POPULUM SANCTUM: DOLUS IN MANU EIUS, ET IN CORDE SUO MAGNIFICABITUR; ET ABUNDANTIA CORRUMPET MULTOS, ET AD INTERITUM MULTORUM STABIT. Et iterum: EXTOLLETUR REX ADVERSUS OMNEM FORTEM, ET MAGNIFICABITUR SUPER OMNEM DEUM: ET LOQUETUR SUPERBA, ET DIRIGET, QUOADUSQUE PERFICIATUR IRA: IN CONSUMMATIONE ENIM FIET, ET IN OMNEM DEUM PATRUM SUORUM NON INTELLEGET: ET IN CUPIDITATEM MULIERUM NON IBIT.

Itaque intellegis, exsecrandi temporis regem prae omnibus aestimandum, qui eos, quos violentia ac fraude nequiverit corrumpere, nitetur inlecebra carpere, nec in deos patrum suorum, id est, gentilium intellegens, feralem in corpore enervato quasi purus praeferet castitatem; deinde sanctum populum, id est, christianum crudeli internecione vastabit. Sed hunc mundi luctum tribulationemque iustorum irae caelestis stigmata subsequentur; et rerum omnium finem, priusquam domini dies magnus adveniat, malorum ineffabilium dolor praecedet: dum ante ultimam mundi solutionem humani generis reliquiis, aut in sacrilegiis perpetuo pereundum sit, aut ob sacrilegia in saeculo non vivendum.

Feralem in corpore enervato praeferet castitatem.

CAPUT VIII.

Quando veniet, vel quae longinquitas regni eius.

APO. Futurum vere antichristum, atque in orbis excidium legemque catholicam saeviturum, nimis perspicue clareque docuisti: sed quando adventurus, quanto tempore sit futurus, expositio non contigit. Sedula itaque mente percurre, quae regnantem clausura sint tempora, quae praecurrant indicia venientem: quoniam, si in tanta signorum regnique virtute spiritalis nequitiae exserit voluntatem, nullis contra aut destruendus rebus, aut signantius divulgandus, dinoscendae, ut arbitror, falsitatis nec ipsis copia fidelibus erit, nullaque dubios re-

5 *stabit*] Dan. 8, 23. 24. 25 10 *n. ibit*] Dan. 11, 36. 37

1 sq. propositiones] *M graeco consentanee*; -onem *BAchMi* 2 et mirabilis] *V*; mirabilis *B*; mirabilia *TLMAch* corrumpet] multos *add. V* 7 superbia *V* 8 in consummatione enim fiet] in consummationem et in finem *BV* in omnem] in *ex BVTL*; *om. MAchMi* 9 in cupiditate *M* 13 carpere] capere *B*; corrumpere *V*; *om. M* 14 praeferet] *BTLM*; praeferens *Mi* 15 deinde] *BTLM*; denique *V*; *om. AchMi* sanctum populum i. e. christianum] *M edd*; populum christianum *BVTL* 20 sit] est *expuncto B* 26 quantove *M* contigit] *BM*; contingit *edd* 27 quae regnantem] quo regnante *BV* 29 exseret *B* 30 signatius *M, corr.* signantius *B*

mediorum genera salvabunt; si compulsio transgressionum atrocitate et phantasiis plena, sit obscura notione. Unde hanc quoque ambiguorum partem divinae auctoritatis editione distingue: ut evulsis radicitus fraudibus et instruantur dubii, et confirmentur infirmi; dum et falsoris produntur insidiae, et brevitate temporis forte constringitur insania bacchatoris.

Post antichristum confestim adveniet Christus.

ZAC. Manifeste quidem antichristus veniet, sed confestim secuturus est Christus; et licet diem vel horam adventus sui, ut ipse ait, nec angeli sciant, quod secreti istius notionem in suam Pater redegerit potestatem, evidentia tamen eodem mox docente signa promissa sunt, quibus perpensa praesentis temporis qualitate adesse confestim suprema dinoscimus. Sic enim ait: CUM VIDERITIS SIGNA IN CAELIS, PRODIGIA IN TERRIS, GENTEM SUPER GENTEM, REGNUM SUPER REGNUM, PROELIA ET OPINIONES PROELIORUM, FAMEM ET TERRAE MOTUS PER LOCA, TUNC ERUNT INITIA DOLORUM, SED NONDUM FINIS. Percurre nunc singula, atque ex his quae geruntur aut gesta sunt quid supersit intellege: profecto id tantum deesse perspicies, quod novissimis aut iam adscribi possit aut iungi.

Proximi eius adventus signa pleraque iam exhibita.

Quae enim natio quietem patriae possidens vivit? Quis intra genitale solum populus labori exhibetur adsueto, aut ab inferendo suscipiendoque discrimine, vel propriae salutis intuitu, vel domestico retinetur affectu? Ardet bellandi impius furor, atroxque insania armis delectatur et rapto: hinc fauces hiantes avaritiae cruor pascit, et cum pene iniectis mortibus cuncta succenderit, reliquias tamen sitiens aut sternit aut spoliat. Non dilectio proximos, non iustitia servat extraneos: gemens interea pietas exsulat, atque ab humanis mentibus pulsa, vestigia, quae pridem reliquerat, auferre compellitur. Regnis insuper regna confligunt, et insuspicabiles sceptris iustarum sedium Augustos depellunt. Adde prodigiorum ineffabiles minas, et terrae creberrimos motus, pluraque caelo signa fulsisse. Quid inediae funestos exitus loquar, et infandis humanorum corporum cibis expletas deficientium aviditates? Horret animus dicere, parricidiis famem pastam, et reliquias corporum dilectorum, ut saevius quam vixerant interirent, visceribus suorum sepultas.

---

8 *ait*] Cf. Matth. 24, 36 15 *finis*] Ibid. 6. 7. 8

2 obscura notione] *AchMi*; obscura no *M*; obscura vocatio *V*; obscuratione, *corr. ex* obsecratione *B* 5 produntur] *BTLM*; prodentur *Mi* 6 bachaturi *M* 10 promissa] *B*; praemissa *edd* 11 praesentis] *B*; praesenti *edd* 13 et prodigia *edd*; et *non hab. BVM* 17 deesse] *omnes mss*; *sine causa suggerit Mi* „*immo* adesse *vel* esse" 18 quae e. natio] *BVTL*; quis e. natus *MAchMi* 22 et rapto: hinc fauces] et raptorum fauces *B* hiantes] *BVMi*; hiantis *LMAch* 23 succenderint *L*, corr. succederint *T*; succiderit *BM* 24 aut expoliat *B* 25 interea] in terra *TAch* 28 Augustos] augusta *BV* 29 e caelo *M* 31 expletas] *BM*; impletas *edd* 32 sq. corporum *usq.* sepultas] *om. M* ut saevius quam vix. int.] uis cuius quam vixerant interirent *B*, *post. expunct.*

Aestima, quaeso, utrum hoc ferre diu saeculum possit, quod eloqui humanus sermo vix audet: utrumne haec diabolo otiante sic saeviant, quae licet merito nostris sint reputanda peccatis, illius tamen opere et arte geruntur? Qui coram continuo congressurus ita supremorum urgetur augustiis, ut, quod implendum evangelia praedixerunt, agere orbis desertione iam coeperit. Haec enim his, quae nunc memorata sunt, dominus adiecit: CUM VIDERITIS ABOMINATIONEM DESERTIONIS STARE IN LOCO SANCTO, QUI LEGIT INTELLEGAT; id est, cum fiet omnium solitudo terrarum, sacrisque altaribus exsecrabilium imaginum abominatio praeponetur, ET PRAEDICATUM FUERIT HOC EVANGELIUM IN TOTO ORBE, TUNC ERIT FINIS. Quae nunc igitur portio habitatioque terrarum est, quae nomen nostrae religionis ignoret, immo quae nobis ex se credentium membra non miserit? Unde evangelii praedicatio propemodum iam impleta intellegitur: in Heliae tamen, qui nunc venturus est, sermone complebitur. Tribus enim et semis annis primum Antichristum, deinde Christum adesse praedicet: qui quamlibet pari tempore regnaturus per Apocalypsin designetur, breviandos tamen eius dies in evangelio salvator insinuat, ne intolerabilibus malis per diuturnitatem caro victa succumbat. Sic enim ait: ET NISI BREVIATI FUISSENT DIES ILLI, NON ESSET SALVA OMNIS CARO. Non quod dierum ac noctium fixa ab initio constitutio sit mutanda, aut currentium temporum horis spatia recidenda: sed sicut per Nathan denuntiata populi caedes pro tribus diebus tres tantum horas divina miseratione promeruit, ita exsecrandi temporis regnum non spatio credimus minuendum esse, sed numero; nec divinae ordinationi modum, sed furentis imperiis inponendum, ut in resurrectione post tanti certaminis pugnam et devotio fidelium et perfidia non lateat impiorum; dum et antiqui hostis brevis dominatio pellitur, et dei advenientis reverentia sanctorum confessionibus honoratur.

Evangelii praedicatio propemodum iam impleta.

Regnum antichristi quomodo breviandum.

CAPUT IX.

Quibus scripturis sit resurrectio repromissa.

APO. Quantum videtur, et patere sollicitorum mentibus credo, ambiguae praedicationis obscuritas absoluta est, et tota in planum supremi temporis missa cognitio: praecipue cum adstipulantibus qui aguntur dierum malis clara sit ratio, nec aliud superesse merito cre-

8 *intellegat*] Matth. 24, 15 11 *finis*] Ibid. 14 20 *caro*] Ibid. 22

4 et arte geruntur] *B*; tecta peraguntur *TLAch*; tecto peraguntur *Mi*; coepta peraguntur *M*; tecto redarguuntur *V* coram] horam *V* 11 erit] fiet *M* 14 Heliae] Aelia *M* 15 sermo *M* semis] senis *Mi insulse* 16 praedicet] *BTLMAch*; praedixit *VMi* 19 pro diuturnitate *M* et] *om. M* 34 qui] *B*; quae *edd*; quae nunc *M*

Nihil aliud iam superest, nisi Heliae adnuntiaturi praesentia.

datur, quam ut adnuntiaturi prophetae praesentia demonstretur. Nunc vero unum hoc consummatis interrogationibus praesta, ut resurrectionem, ex dei possibilitate iam creditam, doceas et promissam; ne tantae admirationis magnitudinem sine auctoritate caelestium statutorum adsertio nuda contigerit: sed libellis prioribus intimata praesentis eruditione firmentur, gaudium adlatura credentibus, disputationem dubiis ablatura, dum et possibilem ex dei potentia fatebuntur, et faciundam ex eius promissione cognoscent.

Omnes scripturae demonstrant, facilius homines suscitari a deo posse quam facti sunt.

ZAC. Tam plena est divinae miserationis erga homines liberalitas, ut ea, quae fragilitas terrena vix credit, probare voluerit antequam facere, ac prius veris confirmare credentes, quam probare dubiis credituros. Nam cum hanc muneris sui partem totis admodum scripturarum voluminibus indiderit, speciali per Ezechielem monstravit effectu, facilius homines suscitari a se posse, quam facti sunt, frustraque quasi perditos hic lugeri, quos non sit inpossibilitas ulla restitui. Ait enim: ET TULIT ME SPIRITUS DOMINI: ET ECCE FACIES CAMPI, ET HAEC ERAT OSSIBUS PLENA: ET CIRCUMDUXIT ME IN GYRUM EORUM, ET ECCE ARIDA NIMIS. ET AIT AD ME: FILI HOMINIS, SI VIVENT OSSA ISTA? ET DIXI: TU SCIS DOMINE. ET AIT AD ME: PROPHETIZA SUPER EA ET DIC: OSSA ARIDA, AUDITE VERBUM DOMINI. HAEC DICIT DOMINUS: ECCE EGO ADDUCO SUPER VOS NERVOS ET VISCERA, ET OBTEGAM VOS CUTE, ET DABO SPIRITUM IN VOBIS, ET VIVETIS. ET ECCE OS AD OS CONVENIEBAT, ET SUPER EA NERVI ET VISCERA NASCEBANTUR, ET CUTIS DESUPER ASCENDIT; ET IACUERUNT SINE SPIRITU. ET AIT AD ME: PROPHETIZA, FILI HOMINIS, SPIRITUI, ET DIC: HAEC DICIT DOMINUS SPIRITUI: A QUATUOR ANGULIS CAELI VENI SPIRITUS, ET INSUFFLA OSSIBUS ISTIS, ET VIVENT. ET FACTUM EST: ET STETERUNT PEDIBUS SUIS CONGREGATIO NIMIS MULTA. ET AIT AD ME: FILI HOMINIS, OSSA HAEC OMNIS DOMUS ISRAHEL EST, QUI DICUNT: VANA EST SPES NOSTRA NIMIS, INTERIVIMUS. ET SCIENT QUOD EGO SUM DOMINUS, CUM EDUCAM EOS DE SEPULCRIS, ET VIVIFICABO POPULUM MEUM, ET PONAM ILLOS IN TERRAM IPSORUM, ET FACIAM, DICIT DOMINUS.

Unde salvator sadducaeis resurrectionem non credentibus ait: QUOMODO LEGISTIS, DEUS ABRAHAM ET DEUS ISAAC ET DEUS IACOB? NON EST UTIQUE DEUS MORTUORUM, SED VIVORUM. Apostolus autem sub

---

32 *dominus*] Ezech. 37, 1—14 35 *vivorum*] Luc. 20, 37. 38

---

11 faceret *M* quam probare] vel promere *add. in marg. B* 16 domini] in domo *B*; in campo *V* 17 haec] *om. M* 21 adducam *BAch*; induco *M* nervos et] *om. BV* 22 in] *M*; *om. B edd* 25 haec] *BM*; hoc *edd* 29 omnis] *M* (πᾶς gr.); *om. B edd* 32 in terram] *M* (gr. ἐπὶ τὴν γῆν); in terra *B edd* faciam] haec *add. B edd, non autem M neque graec.* 33 sq. quomodo] *M edd*; quando *BV* 35 viventium *M*

elementorum comparatione meritorum quoque distantiam praedicavit, dicens: ALIA CLARITAS SOLIS, ET ALIA CLARITAS LUNAE, ET ALIA CLARITAS STELLARUM; STELLA ENIM AB STELLA DIFFERT IN CLARITATE: SIC ERIT ET RESURRECTIO MORTUORUM. Iohannes vero etiam eos, quos mare fluctibus tegit, adstruit reformandos, dicens: ET MARE REDDET MORTUOS SUOS. Tunc illud David canentis implebitur: DEUS MANIFESTUS VENIET, ET NON SILEBIT; IGNIS IN CONSPECTU EIUS ARDEBIT, ET IN CIRCUITU EIUS TEMPESTAS VALIDA. Unde in epistola sua Petrus: Quales nos, inquit, oportet esse, fratres, in die illa, CUM CAELI MAGNO IMPETU TRANSCURRENT, ET ELEMENTA ARDORE SOLVENTUR? Tunc illud sancti populi vocibus deprometur: UBI EST, MORS, ACULEUS TUUS? ABSORTA EST MORS IN VICTORIA TUA; et qui nunc lacrimosis seminibus iustitiae vias implent, pretiosae mortis manipulos referentes, sublimium coronarum honore fulgebunt. De quibus scriptum est: EXULTABUNT SANCTI IN GLORIA, LAETABUNTUR IN CUBILIBUS SUIS; et iterum: EXULTABUNT UT VITULI EX VINCULIS DISSOLUTI; et SICUT SCINTILLAE INTER ARUNDINES DISCURRENT. Hi statuta caelestis throni sede domini invitabuntur affatibus: VENITE, BENEDICTI PATRIS MEI, ACCIPITE REGNUM, QUOD VOBIS PARATUM EST ANTE CONSTITUTIONEM MUNDI, illa impios sententia persequente: TACUI: NUMQUID SEMPER TACEBO? Id est, iam non subditus, ut crucifigi a negantibus possim, sed paterna quam cernitis maiestate subnixus, qui ex infirmitate carnis mortuus fueram, vivo ex virtute dei; solioque aeterni iudicis praesidens, non alia, quam in evangeliis praedixeram, inimicos meos definitione condemno: ITE, MALEDICTI, IN IGNEM AETERNUM, QUEM PRAEPARAVIT PATER MEUS DIABOLO ET ANGELIS EIUS, UBI EST FLETUS ET STRIDOR DENTIUM.

Haec sunt, quae moneri nostra voce te liceat: haec mentis et corporis labore fugienda sunt, et illa quae electis parantur adeunda. Quorum magnitudinem formamque non quaeras: erit enim QUOD NEC OCULUS VIDIT, NEC AURIS AUDIVIT, NEC IN COR HOMINIS ASCENDIT. Sed si inaestimabiles quarundam regionum amoenitates, odoresque vix creditos aut audimus, aut cernimus; si quibusdam gentibus auro turbidi

De iis quae electis parantur.

4 *mortuorum*] I Cor. 15, 41. 42 6 *suos*] Apoc. 20, 13 8 *valida*] Ps. 49, 3 10 *solventur?*] II Petr. 3, 11. 10 12 *tua*] I Cor. 15, 54. 55 13 *manipulos*] Cf. Ps. 125, 5. 6 15 *suis*] Ps. 149, 5 16 *dissoluti*] Mal. 4, 2 17 *discurrent*] Sap. 3, 7 20 *mundi*] Matth. 25, 34 21 *tacebo?*] Esai. 42, 14 23 *dei*] Cf. II Cor. 13, 4 26 *eius*] Matth. 25, 41 27 *dentium*] Matth. 8, 13 al. 31 *ascendit*] I Cor. 2, 9

6 sq. manifestus] *M*; manifeste *B edd* 11 populi] *BV*; apostoli *edd*; *om. M* 12 absorta] *ita BTLM* in victoria] *TLMAchMi*; in *om. BV* tua] *BTLMi*; *om. M* 13 iustitiae] *om. M* 16 exultabunt] sancti *add. BV* dissoluti] *TLMAch*; soluti *BVMi* 17 hi] *om. BM* 19 ante constitutionem] *BAchMi*; a constitutione *V*; ab origine *M* 33 audivimus *M*, vi *post. eras B*

fluunt amnes, et gemma pro lapide est; si passim cinnamum et amomum nascitur vulgo; si denique mollia redolentibus tura, et pretiosa balsamis ligna rorantur; si nobis etiam sub corruptibili aere lilia picta sic candent, nec sui imitationem cuilibet habitui aut odori permittunt: quid aeternarum divitiarum habiturae sint gratiae, quid splendor caelestium dignitatum, eloqui sermo sensusque non praevalet. Hoc tantum indubitanter accipias, nil illic necessarium defuturum; sed omnia in omnibus deus laetitiarum inaestimabilium novitate generabit, quod dignum praesentiae suae possessione iudicetur.

Hortatur Zacchaeus Apollonium ut usque ad martyrium in fide perseveret.

Nunc, inquam, ea qua potui instructione munitum indesinenter admoneo, ne aratrum culturae dei ponens omissa respicias, aut ad propositum contendens bravium cursum propositi ferventis retardes. Nisi peractus agon sit, palma non sequitur: nec nisi certamine consummato insignis gloriae praestatur triumphus. Unde in Salomone: LAUS IN EXITU CANITUR; et in evangelio: QUI PERSEVERAVERIT USQUE IN FINEM, HIC SALVUS ERIT. Ergo fide tua felix ac semper informatoris tui ad deum memento, nec minis saeculi aut malorum imminentium terrore movearis. Adiutor in omnibus deus est, illoque virtutem spiritus ministrante inundatio tempestatum in leves defluet spumas: modo ut prima perstantis constantiae arma non desint, ac, si necessitas denuntiatae tribulationis advenerit, hostem confessio firma sustineat. Dabit, crede, in moerore patientiam, qui se praebiturum et verba promisit; opemque martyrii benignus impertiet, qui, ut honorem nominis sui etiam morte tueremur, admonuit dicens: QUI PERDIDERIT ANIMAM SUAM PROPTER ME, IN VITAM AETERNAM SALVAM FACIET EAM; et iterum: QUI RELIQUERIT UXOREM, FILIOS, PARENTES, ET OMNIA QUAE HABET PROPTER NOMEN MEUM, IN SAECULO HOC SEPTUPLUM ACCIPIET, IN FUTURO AUTEM CENTUPLUM, INSUPER ET VITAM AETERNAM; ad hoc tamen temptari paulisper cognitos sinens, ut et idem

---

16 *canitur*] Cf. Prov. 1, 20 17 *erit*] Matth. 10, 22 27 *eam*] Luc. 9, 24 30 *aeternam*] Matth. 19, 29

---

1 cinnama *L*; cynnama *T*; cynnamomum (*om.* et amomum) *B* 4 cuilibet] *B*; quolibet *edd*; quodlibet *M* habitui a. odori] *B*; habitu a. odore *edd* 7 necessarium] nil *repet. B edd, non autem M* 8 omnia in] *BVM*; omnium *AchMi* 11 ea] *BM*; mea *Mi* 17 ergo] *TLMAch*; fiat ergo *VMi*; sis ergo *B* fide] *BTLAch*; in fide *M*; fides *VMi* 18 minis] *BTL*; nimis *edd* 20 inundatio] *M edd*; impulsio *B*; in iudicio *V* 21 perstantis] *BTL*; praestantis *M edd* constantiae] *MAch*; conscientiae *BVTLMi* 23 crede] *BTL*; credenti *M edd* 28 hoc] *BM*; *om. TL edd* 28 sq. septuplum] *BT*; centuplum *LM edd* 29 centuplum] *om. L* 30 et idem] *BM*; eadem *TL*; eodem *Mi*

perfuncti examinis labore sibi placeant, et illic iustitia sic muneretur afflictos, cum iudicare coeperit persequentes.

CAPUT X.

Oratio ad deum.

APO. Consummatus in interrogationibus ordo est, et vota in responsionibus plena devotioris fidei ignem decursis scripturarum testimoniis excitarunt. Habes promptum institutionis tuae fructum et, nisi infirmitas carnis officiat, paratam spiritus voluntatem: ille tantum efficiendi substantiam praestet, qui magna cupere se donante permisit. Quid enim quandoque in pulverem redigendi praecipua corporis cura? quid molles sine exercitio meritorum proderunt somni? quid quaesitus magno labore vel pretio saeculi honor, et ciborum blandities peritura post fauces? Nulla est illic exceptio personarum, nec sequentur extinctos onera facultatum: nudi introivimus in hunc mundum, nudi necesse est exeamus; ac, sicut David ait, DORMIENT VIRI DIVITIARUM, ET NIL INVENIENT IN MANIBUS SUIS. Et secundum Salomonem a multis talia sunt dicenda: QUID NOBIS PROFUIT SUPERBIA? AUT QUID DIVITIARUM IACTATIO CONTULIT NOBIS? TRANSIERUNT OMNIA ILLA TAMQUAM UMBRA. Devinctam tu potius cultibus tuis mentem creaturarum omnium formator institue; et qui solus renum scrutator et cordis es, perfice quod in votis est, ut cum te levaveris confringere terram, cum sicut liber plicabitur caelum, terribilique incendio cuncta solventur, sit primum fidei integritas fiducia supplicandi, nec conscientiam desperatio ulla confundat: tum, sub conspectu maiestatis tuae adsistentium angelorum innumeram post multitudinem, post magnos patriarcharum honores et coetus splendentium prophetarum, post sublimes apostolorum thronos et beatorum martyrum exercitus coronatos, felices perinde confessorum

Paratam spiritus voluntatem Apollonius protestatur.

15 *exeamus*] Cf. Hiob 1, 21 16 *suis*] Ps. 75, 6 19 *umbra*] Sap. 5, 8. 9 21 *cordis*] Cf. Ps. 7, 10 22 *terram*] Cf. Esai. 2, 21 *plicabitur*] Cf. Apoc. 6, 14 23 *solventur*] Cf. II Petr. 3, 10

1 labore sibi] *BM edd*; labores ibi *TL* illic] ille *M* 2 afflictos] *B edd*; expertos *M* 5 sq. responsibus *M* 7 promptum] *MAchMi*; propositum *BV* 9 cupere] capere *M* 10 redigendi] *B*; redigendo *edd* 10 sq. corporis] *BM*; corpori *edd* 11 exercitatione *M* meritorum] quid *repet. V* 12 vel pretio] *om. Ach* 13 blandities] blandiens esca *M* exceptio] *BLTMAch*; acceptio *VMi* 14 secuntur *M* 18 iactatio] *BTLAch*; iactantia *VMMi* 21 sq. te levaveris] *BM*; elevaveris *TL edd* 22 plicabitur] *BVMMi*; *corr. ex* precabitur T; placabitur *L*; praebebitur *Ach* 23 fiducia] *recepi ex B*; *om. cet.* 24 supplicandi] *BV*; supplicanti *M edd* tum] ut *add. M* 25 sq. post multitud.] *B*; post *om. M edd* 27 apostolorum] *cetera in L desunt, folio 198v vacuo relicto*

Ut inter electorum turmas suscipiatur exorat.

catervas atque inpollutorum agmina sacerdotum, subsequens famulum turba suscipiat; vitaeque istius si quae sunt maculae, labor verae perfectionis emundet: si vero indulgere pauperi perennium munerum largitor adnueris, ut probatio catholicae confessionis et morte proveniat, vel, quod lubricae conversationis actus infirmior fortasse non praevalet, devotio sanguinis pura sanctificet, erit ut in aeternum munere tuo gaudens vere me in laudibus tuis cantasse reminiscar: QUID RETRIBUAM DOMINO PRO OMNIBUS QUAE RETRIBUIT MIHI? CALICEM SALUTARIS ACCIPIAM, ET NOMEN DOMINI INVOCABO.

EXPLICIT LIBER CONSULTATIONUM ZACCHAEI ET APOLLONII.

9 *invocabo*] Ps. 115, 12. 13

2 vitaeque] que *om. M* 2 sq. verae perfectionis] *edd, cf. supra 100, 9*; persequutionis *B* 5 vel] ut *M* lubricae] eluere *M haud male* conversatio (*om.* actus) *M* 6 sanguinis] *om. MAch* 8 sq. calicem] *reliqua in T tribus ultimis foliis abscisis desiderantur* 10 liber consultationum] *B*; altercatio *M*

I. INDEX SCRIPTORVM.

II. INDEX NOMINVM ET RERVM.

III. LOCVTIONES FIRMICIANAE IN LIBRIS CONSVLTATIONVM.

Indice verborum rite instruendo ob huius collectionis indolem cum mihi interdictum sit, attamen non possum, quin eas saltem locutiones, quibus se Firmicus Consultationum auctorem ostendit, quasi in pinace ante oculos producam. In quo primum locos selectos ex hacce editione ordine disponam, unicuique adpositis Firmici locutionibus, quae sive in Mathesi *(M* et M^2*)* sive in libello De errore profanarum religionum *(R)* eaedem occurrunt. Numeri autem paginam et lineam Teubnerianae editionis designant.

7, 10 omnibus INTIMATUR et infra saepissime] M^2 38, 8 omnibus *intimati*: cf. indices M^2 p. 462 et R 101

7, 12 sed SPARSIM DICTA] M 258, 9 licet in hoc opere *sparsim dicta* sint

7, 12 sq. in CORPORE quodam CREDULITATIS aperire: vox *credulitas* saepius in C recurrit] M^2 174, 26 octavi libri *corpus*; M 5, 16 ad facilitatem *credulitatis* invitet

7, 13 introducta SCISCITANTIS RESPONDENTISQUE persona] M 10, 7 an *sciscitanti ... respondit*

7, 21 ob MATHESIN aliquantis per resultans; 36, 20 ut velut per innoxiam MATHESIN o. decipiantur; 37, 13 MATHESIN vero cum signis ... 37, 17 MATHESIN hoc esse saevius malum; 38, 6 sq. velut simplex MATHESIS] Praecipuum opus Firmici, uti omnibus notum est, „*Matheseos* libri VIII" inscribitur

7, 22 ad extremum fidei MANUS DABIT; 9, 17 exiguis MANUS DARE; 41, 24 paenitentiae MANUS DEDISSENT] M 20, 2 *da manus*, et aliquando

7, 22 sq. VENERANDAE religionis; 109, 21 VENERANDAE MAIESTATIS, et alibi saepissime] Adiectivum *venerandus* incessanter apud Firmicum recurrit, in indice R sex et tringinta exempla reperies; similiter verborum connexionem *maiestas divina* praecipuo amore a Nostro usurpari I. Stiglmayr animadvertit

8, 2 pauca et summa PERSTRINGET; 26, 17 si BREVITER summa PERSTRINGAS] M 5, 24 *brevi* oratione *perstrinximus;* M 5, 29 *brevi* oratione *perstringere;* R *brevi* sermone *perstringam*

8, 11 omnes e. RELIGIONUM SECTAS; 99, 11 monachorum congregatio vel SECTA] M 64, 4 hominum *sectas* invenimus, est autem de *religionibus*

8, 12 universos SACRORUM RITUS; 24, 11 profani SACRORUM RITUS] R 39, 8 ex *sacrorum ritu*

8, 21 tam stultae TRADITIONI; 8, 29 sq. TRADITIONI tuae ... coniungas; 26, 5 humanarum superstitionum TRADITIO; 51, 9 TRADITIONIS exordia, et al.] R 26, 14 evangelicae *traditionis* secreta

9, 9 FACILITAS m. vestrae CREDULITATIS] M 5, 16 animas ad *facilitatem credulitatis* invitet

9, 17 sq. ut integra SUBRUATIS; 40, 18 terra obruit, sed cum SUBRUITUR; 84, 30. 35 ne securos fiducia SUBRUAT ... duobus vel maxime testimoniis SUBRUUNTUR] M 9, 25 totius scientiae substantia *subruatur*

9, 24 quibusdam INQUISITIONUM rivis] R 60, 5 diligenti *inquisitione* discutere; de constanti usu vocis *inquisitio* ap. Firmicum cf. ind. M² 459

9, 31 CAELESTIUM consiliorum SACRAMENTA; 91, 21 *sacramentorum* fastigia divinorum] M² 12, 20 *caelestium* religionum *sacramenta*

10, 28 PROPRIETATEM sancti NOMINIS personarunt] R 68, 4 *proprietatem nominis* sui ipse confessus est

11, 24 sq. audi INMUNDOS DAEMONIORUM SPIRITUS; 16, 7 sq. DAEMONUM SPIRITUS evocari; 37, 30 INMUNDORUM SPIRITUUM ministeria; 102, 25 dolis INMUNDORUM SPIRITUUM] R 33, 2 *inmundi daemonum spiritus*; M 123, 6 pravi *daemonum spiritus*; 123, 15 malignorum *daemonum spiritu*

12, 13 curationum REMEDIA; 17, 5 REMEDIORUM mora] M² 261, 18 *remediis* medicinae; 293, 20 *remedia* valitudinis; R 24, 15 alio *remediorum* genere; 39, 26 respuit *remedia* medicinae; 40, 2 maiora *remedia* quaeruntur, et al.

12, 15 IUBENTE itaque Christo] R 50, 19 *iubente* Spiritu sancto; 55, 22 sancto Spiritu *iubente*; 60, 22 Christo *iubente*; 71, 8 divino Spiritu *iubente*; 74, 13 deo *iubente*

13, 20 opus tantae DIGNATIONIS; 23, 24 caelestis potentiae DIGNATIONE; 27, 11 magna dei DIGNATIO] R 30, 12 Christi veneranda *dignatio*

14, 1 aetatis INCREMENTA SUSCIPERE; 19, 15 vitiorum INCREMENTA creverunt] M 189, 9 *incrementa* felicitatis *accipient;* R 82, 12 divini favoris *incrementa* sensistis

14, 19 INTUERE quid mundi spiritus; 20, 15 INTUERE d. c. lenitatem; 36, 30 INTUERE praeterea; 83, 16 INTUERE A. caecam persuasionem; 86, 8 INTUERE c. v. praemium, et al.] Imperativum *intuere* ap. M quoque frequentissime: cf. ind. p. 462

14, 23 crystalla flatibus DURET; 102, 27 sq. corpuscula ... DURANTUR] M 35, 5 *duratis* gelu nivibus

14, 30 modum propriae FRAGILITATIS; 15, 3 humanae FRAGILITATI; 15, 12 FRAGILITATE hominis; 42, 7; 114, 10 terrena FRAGILITAS et al. saep.] R 31, 20 *fragilitate* detecta; 44, 9 terrena *fragilitate* contempta; 53, 10 a terrena *fragilitate* separatus; 66, 10 *fragilitatem* humani corporis

14, 31 divinum in tua PERSUASIONE nil sentiens; 75, 7 sq. sectae huius ... damnanda PERSUASIO; 83, 16 Arriani caecam PERSUASIONEM, et al.] R 23, 7 quid sibi vult ista *persuasio*?; 26, 5 ridenda *persuasio*; 27, 9 stulta *persuasio*; 30, 3 deflenda *persuasio*, et saep. in ind. p. 108; in M quoque, ind. p. 498

15, 10 incorruptibilem e. EDITIONEM; 25, 7 sq. lex ... quae sui EDITIONE; 52, 7 sq. vocis EDITIO; 57, 19 scripturarum EDITIONE; 92, 20 EDITIONI publicae respondisse; 112, 3 divinae auctoritatis EDITIONE] M² 360, 26 sacrilegis q. *editionibus*

15, 15 PONE ut ita se ... habeat; 29, 33 PONE i. quod de sepulcris] M 56, 9 *pone* solem in ariete esse; R 6, 19 sq. *pone* hanc veram esse ... *pone* vota reddi

15, 22 CONVALESCENTIS uteri moras; 19, 16 mortis CONVALESCENTE sententia] R 39, 13 ne p. c. *convalescat* inprobitas, et al.

15, 29 sq. gemuisse i. m. PERSCRIBITUR] R 56, 9 in Abbacuc ita esse PERSCRIPTUM; 63, 12 in Apocalypsi ita esse *perscriptum*, et adhuc quinquies p. 71—81, ter quoque in M

16, 3 curationum VARIETATES; 33, 1 nulla TEMPORUM VARIETATE, et al. creberrime] R 20, 2 ex florum *varietatibus*; M^2 2, 14 qui *varietatem temporum* ... reddis: vox ap. Firmicum usitatissima

16, 18 medicorum v. MEDELAE; 62, 30 sq. MEDELAM salutaris paenitentiae] R 34, 5 religiosae fidei *medelas*; 39, 25 *medelas* artificum; cf. ind. M^2, p. 474

16, 19 sqq. SI quando altior aegris MORBUS inoleverit, aut IGNI exusta viscera torrentur, aut FERRO pernicies occulta resecatur] R 40, 1 sq. *si* malum *morbi* fortius creverit ... et *ignis* adhibetur et *ferrum*

18, 5 peccatum, cuius ATROCITAS; 110, 13 ATROCITATEM facinoris; 112, 1 ATROCITATE e. ph. plena] innumera in M exempla, ind. 396 sq.; R 16, 7 luctus *atrocitate* commotus; 23, 6 crudelium mortium *atrocitate*; 35, 19 inhumana s. *atrocitate*

18, 9 OFFENSAE veteris e. principia; 25, 26 piacula iunguntur OFFENSIS; 38, 25 OFFENSAE causas; 90, 1 gravi exemptus OFFENSAE; 100, 22 bonorum ineatur OFFENSA] R 60, 14 mitigata *offensa*; cf. M^2 ind. 488

19, 9 sententiae INROGAVIT effectum; 25, 19 alii quae displiceant INROGARE] exempla quattuor in M ind. 452

20, 5 ex merito CONVERSATIONIS; 27, 23 sq. apostolicae CONVERSATIONIS actus; 101, 38 sq. ipsumq. CONVERSATIONIS ORDINEM] R 37, 19 urbanae *conversationis ordinem*; 47, 17 in hac terrena *conversatione*; M^2 99, 2 honestae *conversationis ordinem*; 314, 26 rectae *conversationis ordinem*

20, 13 INEXPLICABILIS bonitas dei; 30, 33 INEXPLICABILIS poli molem] M 260, 15 *inexplicabilium* miseriarum laqueis; M^2 124, 13 sermonis *inexplicabiles* notas

21, 25 quem dei causa ignis HAUSISSET (in vet. edit. perperam corr. „ussisset"] R 66, 21 omnes condicio mortis *hauriret*

21, 28 absque pietatis DISPENDIO; 24, 13 non inlatura DISPENDIUM; 56, 18 sq. DISPENDIUM augmentumque non recipit; 81, 9 DISPENDIUM praedicantis] M 26, 12 in *dispendia* nostra convertit

22, 13 ne vel indoctus CASUALITER] Idem adverbium legitur ap. Pseudo-Quintilianum, Excerpt. Monac. Declamat. VIII, ed. Lehnert 366, 23 „*casualiter* operentur"; porro observavit C. Weyman locum quendam in R ex eodem Ps.-Quintil. Declamat. IV desumptum esse: cf. M. Schanz, Geschichte der römischen Literatur IV. 1^2 (1914), 136

22, 18 sq. in hac prodigiorum OSTENTATIONE] *ostentatio* quater in M, ter in R

22, 26 PROFANORUM falsitas; 24, 11 PROFANI sacrorum ritus; 48, 22 PROFANORUM perfidia; 69, 15 superstitio PROFANA; 109, 13 PROFANORUM superba iurgia, et al.] Idem adiectivum sexies in M, sedecies in R, et quidem in ipsa libri inscriptione „de errore *profanarum* religionum"

22, 29 haec MONSTRUOSA scientia] R 12, 7 *monstrosis* (?) e. serpentibus; 28, 22 *monstruoso* cupiditatis ardore: cf. M^2 ind. 479

22, 38 RECRUDESCENTE malitia] R 39, 5 sanguine *recrudescant*

24, 28 PRO NEFAS corruptos] R 38, 10 palladium, *pro nefas*; 69, 6 carnifex, *pro nefas*

25, 30 qui ex nihilo fecerat FABRICATOR] R 3, 17 habeant *fabricatorem* deum; M^2 281, 20 *fabricatorem* nostrum deum, et ter alibi in M

25, 32 currentibus TEMPORUM SPATIIS] R 66, 8 novissimis *temporum spatiis*

26, 16 DISPENSATIONE dei; 31, 18 sq. certa horarum DISPENSATIONE; 66, 29 per DISPENSATIONEM inmaturi temporis] R 32, 10 iustae *dispensationis* gratiam

27, 4 adsumptionem TERRENI CORPORIS; 33, 35 nec TERRENO CORPORE S. INCLUDITUR; 38, 29 intra TERRENA CORPORA] M 11, 20 si in *terreno corpore* fuerit *inclusa*; 16, 30 *terrenis corporibus* . . . infunditur

28, 1 in desperationem PERPETUITATIS] R 77, 2 devota *perpetuitate* custodiat; saepius in M, ind. 497

28, 27 sqq. mortuorum FAVILLAS, et . . . ossium CINEREM; 29, 26 defunctorum CINERES VEL FAVILLAS] R 37, 6 in *cineres favillasque* servatur; 53, 5 in *cineres favillasque* converso; M 33, 15 in *cinerem favillasque* convertitur

28, 32 in VITAE ORDINEM p. revocari] M^2 18, 8 omnem *ordinem vitae*; 23, 19 *vitae ordines* turbat; 45, 21 rectum *ordinem vitae*; 170, 4 perdant *ordinem vitae*: cf. ind. p. 491

29, 13 SULCIS grana mandentur] R 9, 7 *sulcis* frumenta committat

31, 1 PERENNITATEM eius beneficio consequentur] M 38, 12 genitalium seminum *perennitatem*

31, 11 sub DISPOSITIONE DIVINA] R 23, 5 *dei dispositione*; 57, 13 *divinae dispositionis* legem; 59, 15 *divinae dispositionis* ordo; 66, 6 *divina dispositione*: nec desunt exempla in M, cf. ind. 426

32, 14 sq. quae . . . DEFINITIO VEL SENTENTIA sit sequenda] M 39, 3 *sententiarum definitionibus* explicemus; M^2 190, 5 *definitionum sententiis* intimare

32, 17 INDEPREHENSIBILEM esse rationem] De hoc adiectivo idem, quod supra de adverbio „casualiter", dicendum: in Declamat. IV, 15 et VIII, 11 Pseudo-Quintiliani reperitur, quas a Firmico in suos usus constat esse translatas

33, 31 sq. licet . . . incerti sint SPIRITUS, omnique crimine reatuque POLLUTI; 34, 16 sq. nonne manifestae dementiae est, his quasi deo hominem subici, quos tibi possis deum credendo subicere, et ab his vitae AUXILIA POSTULARE?] R 78, 22 sq. ne ad contaminatos ac *pollutos* te *spiritus* transferas: ne ab inferioribus *speres auxilium*, quibus dei gratia imperare iam debes: cf. 34, 5

34, 1 quae, rogo, illorum DIVINATIO est; 34, 11 pro DIVINATIONE; 36, 32 incerta DIVINATIO, et al.] R 2, 28 *divinationem* probabimus per diabolum esse inventam; M^2 209, 19 scientia *divinationis*

35, 31 sq. nullam DECRETI NECESSITATEM; 36, 1 DECRETI autem NECESSITAS] Ambo termini technici, de quibus cf. M ind. 370. 483

35, 32 LUNAEque RATIONEM] M 199, 6 ex LUNAE RATIONIBUS

36, 11 si POTESTAS aliqua DECRETI] M 261, 2 *decreti* totius *potestas*; M^2 69, 2 tota *decretorum potestas*; 130, 9 *decretorum potestate*

36, 31 SIGNORUM QUALITAS] Haec quoque technica dictio in M passim usitata: v. ind. p. 511

36, 33 sq. PROSPERORUM gradus; 37, 16 denuntiet PROSPERA; 37, 24 sq. PROSPERUM vero aliquid; 43, 8 his PROSPERA denegentur] Verbum aliud mathematicae artis proprium, quod in M quoque constanter recurrit: v. ind. 508

38, 4 MAGICAM praestolantur ARTEM] R 17, 7 *magicae artis* potestate

38, 10 HUMANO GENERI LAQUEOS praetendentes] R 60, 11 ut *humanum genus* a mortis *laqueis* liberaret; 65, 18 *humanum genus* mortalitatis *laqueis* adflixit

38, 24 sq. caelestem vero DIGNITATEM . . . PERDIDERUNT; 41, 7 DIGNITATEM insolentia PERDIDISSE: cf. 33, 33 cuius DIGNITATEM AMISERE] R 35, 13 *perdunt* . . . nominis *dignitatem*; 65, 14 gloriae *perdidit dignitatem*

42, 19 sq. ut HOMINEM PERDITUM repararet] R 33, 13 dicant n. m. *perditi homines*; 46, 24 renovate *hominem perditum*

44, 12 in SPLENE frigida] *spleneticus* bis, *splenicus* semel in M

44, 14 sq. DIVINAE ARTIS ingenio] *ars divina* quater in M
44, 24 exiguis MEATIBUS] M 211, 12 angusto *meatu*
44, 32 sq. ORBITATIBUS affliguntur] R 24, 14 *orbitates* eorum . . . mitigate
45, 17 sq. rationem CAELESTIUM SECRETORUM; 92, 21 CAELESTIUM SECRETORUM arcet inmensitas] M 224, 17 *secreta caelestia* semper insinuant; 231, 11 qui sciant *secreta caelestia*; M² 4, 23 ad *caelestia secreta* penetrabit; 6, 21 *caelestibus secretis* s. imbutus
45, 24 tota NECESSITAS LEGIS] R 60, 17 durae *legis necessitatem*; 78, 9 sq. *necessitas* venerandae *legis*: eadem verborum coniunctio bis in M occurrit
48, 11 INSINUATIONEM p. sanctae trinitatis adgredimur; 91, 24 sq. INSINUATIO fidelis] M² 72, 17 incorruptae fidei *insinuatione*
46, 29 aut SCELERUM VINDICEM] M² 310, 6 *vindices scelerum*
49, 3 mortis VINCLA deposui] R 30, 16 catenarum *vincla* sustinuit: notatu dignum est, etiam in edit. Consultationum pericopen servatam esse
51, 5 humani SERMONIS ANGUSTIAE] M 196, 29 propter latini *sermonis angustias*
51, 12 SPERATA in INTERPRETATIONIBUS fides] R 46, 11 ne . . . *spes* hominum pravis *interpretationibus* fallerentur
51, 25 verae PROBATIO maiestatis; 55, 31 eiusmodi PROBATIONES] R 33, 8 manifestis n. *probationibus* prodidit; 48, 9 in hac *probatione*
52, 30 PROPHETICA appellatione] Adiectivum ter in R occurrit
53, 27 sacri ADVENTUS MYSTERIA] R 49, 15 huius rei *mysterium* . . . huius sponsi *adventum*
53, 27 intimare SUMMATIM] M 50, 4 *summatim* dixisse sufficiat
56, 6 sqq. quae ERRANTIBUS n. s. in quo corrigi possunt . . . ostendit] M 87, 25 *errantibus* hominibus . . . rectam vivendi viam monstra; M² 197, 2 *errantibus* reditum; R 7, 1 quid *errantibus* hominibus . . . monstras exemplum?; 25, 15 *errantes* corrigat, et al.
57, 27 sq. praescia PROPHETARUM ORA] R 73, 8 *prophetarum ore*
59, 5 David PLENISSIME perdocente] *plenissime* usque quinquies in M
59, 16 ASCENSUSQUE indicans fidem: constanter ASCENSUS vel CONSCENSUS, v. gr. 59, 23; 60, 20; 78, 24. 31. nusquam „ascensio"] *ascensus* item in M ind. 396
60, 21 si ADMISSI FACINORIS] M 178, 11 aliquod *admissum facinus*; R 29, 12 *facinus* posset *admittere*; 43, 18 de *admisso facinore* confiteris
62, 19 MUTATIO in amelius VERSA est] M² 126, 1 *mutatione convertunt*
62, 26 domini ore PRAEDICATUM EST: Venite ad me; 62, 32 in evangelio dominus ita PRAEDICANS: Mihi vindictam; 103, 16 Iohannes in epistola sua PRAEDICAT dicens; 103, 28 dominus v. Iohannis habitum PRAEDICANS, et al.] eodem verbo locus biblicus adducitur R 48, 21 per psalmos *praedicat* Spiritus sanctus: . . . Et ipse velut sponsus
63, 9 INDULTA per Christum LIBERTATE] R 79, 8 dei *indulgentia libertate* concessa: cf. 5, 19 nec recuperatae libertatis quaeris insignia
67, 6 sq. PRAEROGATIVAM iustitiae] M 110, 26 malitiae propriam *praerogativam*
67, 30 totius SPEI FIDUCIAM] R 60, 7 *fiduciam* bonae *spei*
71, 32 sq. FUNESTAE hominum PERSUASIONES] R 57, 24 *funesta persuasione* promittis: cf. supra ad 14, 31
72, 5 sq. haberi PRINCIPE LOCO dicis] eadem elocutio usque quinquies in ind. M, p. 470
72, 9 sq. ad haec PRAECIPITIA sint deducti] R 23, 23 vos per *praecipitia* iactantes; 30, 5 animos per abrupta *praecipitia* . . . duxistis: etiam frequenter in M, ind. 503

76, 4 CAELESTEM SOCIETATEM FRAGILITATI nostrae ADMIXTURUS] R 53, 10 a terrena *fragilitate* separatus *caelestium* se rerum *societate* coniungit; M 65, 24 *commixta societate*

78, 5 sq. infelicium pravitatum COMMENTA] R 43, 7 profanarum religionum m. *conmenta*: vox *conmentum* alibi quoque saepius in R et M

78, 7 sq. VENENATORUM ANGUIUM . . . sinus] M 33, 22 illius *venenati serpentis* ictus; M² 309, 16 *venenati serpentis* ictu; R 27, 3 funesti *anguis* . . . crudelitas; 55, 9 ipse malitiosus *anguis*

81, 29 sq. vivorum simul ac mortuorum ACCIPERET DOMINATUM] M 253, 29 *accipiunt* geniturae *dominatum*: cf. M² 33, 7

82, 12 perditioni miscuit CLIENTELAE] M² 331, 24 ad *clientelas* patronorum pertinebunt

85, 16 traditio SCELERATAE interpretationis] adiectivum *sceleratus* decies in R, et saltem toties in M

88, 29 sq. iustarum q. ALLEGATIO precum] M 11, 1 partium *adlegationibus*; 22, 22 *adlegationes* nostras; 31, 2 huic nostrae *adlegationi*

93, 3 AETERNAE VITAE honore] R 56, 18 *aeternae vitae* baiulas signum

100, 27 sq. professio INREPREHENSIBILIS] M 29, 23 *inreprehensibiles* actus

100, 33 sq. in usum MISERAE CUPIDITATIS] M 236, 15 cum *misera cupiditate*

101, 6 sq. in omnem INLECEBRAM CORPORIS] M² 282, 23 a pravis *corporum inlecebris*

102, 3 sq. VIM C. NECESSITATIS excludat] M 23, 25 et 25, 24 *vim* fatalis *necessitatis*

102, 33 sine ulla TEMPORUM MUTATIONE] M 95, 44 *temporum mutationem* iecerunt

105, 5 sacrae informationis oraculis PRAEFULGERE] M 13, 9 lucido sui nitore *praefulgeant*

105, 15 sq. in labore SINE FRUCTU sunt; 105, 31 cubile SINE FRUCTU est] M² 245, 11 *sine fructu* a. morte dividitur; 280, 5 *sine fructu* . . . laborabunt

109, 23 sq. totum undique CONTREMISCIT, quicquid ex NOMINE catholicae religionis AUDIERIT] R 79, 1 sq. cum dei et Christi eius *nomina audiverit, contremescit* (utroque loco de diabolo agitur)

109, 25 sq. INELUCTABILEM humani generis obtritionem] R 66, 14 *ineluctabilibus* mortalitatis laqueis

112, 5 FALSORIS prodentur insidiae] M 164, 17 quasi *falsatores* damnabuntur

112, 27 sq. sceptris iustarum sedium AUGUSTOS depellunt] M 37, 23 dominus et *Augustus* noster

113, 11 sq. quae n. i. portio habitatioque terrarum est, quae nomen nostrae religionis ignoret?] R 52, 13 qui locus in terra est, quem non Christi possederit nomen?

117, 7 habes promptum INSTITUTIONIS tuae FRUCTUM] M² 13, 20 vitam p. habebit et *fructum*; R 60, 15 promissae resurrectionis *fructum*: frequens quoque in M vox *institutio*

His addendum, quod auctor Consultationum adducendis e sacra Biblia exemplis haud secus ac Firmicus cum Cypriani Testimoniis ad Quirinum, cum Tertulliano, Hilario, etc, plerumque concordat; qua de re legisse proderit dissertatiunculam Wirciburgensis magistri E. J. Martin: „The biblical text of Firmicus Maternus“ (Journal of theol. Studies 1922/3, p. 318—325). Noster tamen haud raro textum exhibet, quem nullibi in antiquis translationibus reperias, maxime ubi scripturarum locos memoriter recitat, uti ex indice nostro I. facile deprehendes.